TARTALOM

Tanulmányok

Koppándi Botond Péter
Mi a baj a prédikálással? Mi a jó a prédikálásban? 351

Somogyi László
Bűntény az ősgyülekezetben 378

Erdődi Alexandra Anita
Körmöczi János *Phosphorus polgárfejedelem, avagy a világ minden papjainak bolondsága* című fordításának keletkezéstörténetéhez 396

Műhely

Domokos Márton
Unitárius papok és iskolamesterek a 17. századi Marosszéken 407

Varia

Pál János
Ferencz József püspök nyilatkozata az unitárius egyház román megszállás alatti helyzetéről 417

Könyvszemle

Sipos Dávid: Az orgonakutatás, ha Linux szoftver volna… Enyedi Pál, Márk Attila, *A Magyar Unitárius Egyház orgonái I. A Háromszék-Felsőfehéri és a Székelyudvarhelyi Egyházkör* (Kolozsvár–Budapest: LFZE Egyházzenei Kutatócsoport – Magyar Unitárius Egyház, 2021), 576 pp. 422

Korondi Ágnes
Dávid Ferenc és a kortárs prédikációirodalom: A reformáció első generációi, szerk. Lovas Borbála és Szigeti Molnár Dávid (Budapest: A kora újkori unitárius prédikációirodalom története Erdélyben és Magyarországon Kutatócsoport – Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, 2022), 249 pp. . . . 426

Halottaink

Kecskés Csaba
Nyitrai-Németh Csongor 433

Szabó Előd
Adorjáni Levente 435

Kivonatok 437

Koppándi Botond Péter[1]

Mi a baj a prédikálással? Mi a jó a prédikálásban?

Bevezető gondolatok

Lépten-nyomon azt tapasztaljuk, hogy a világjárvány miatt igencsak megcsappant a templomba járó hívek száma, és az önmagát komolyan vevő lelkésznek és egyháznak fel kell tennie a kérdést, hogy vajon mi lehet a gond, mi okozza ezt a passzivitást, miért jönnek ilyen kevesen az istentiszteletekre. Szociológusoknak kell keresniük a társadalmi okokat, pszichológusoknak meg kell vizsgálniuk a jelenség lelki oldalát, de a lelkészeknek, illetve a prédikálás tudományával foglalkozó homiletikusoknak azt a kérdést kell megválaszolniuk, hogy vajon elég jó-e a prédikálásuk, és ha nem, akkor mi lehet a baj vele. Vészharangok kongatása helyett mindenképpen érdemes először magunkba néznünk, és prédikálásunk állandó jobbításán munkálkodva, keresni kell a megtépázott önbizalmunkat visszaadó, biztató jeleket, illetve vissza kell szereznünk a prédikálás értelmébe vetett hitünket.

Kérdésünk tehát: mi a baj a prédikálással? Megszólaltatjuk azokat, akik optimistán válaszolnak arra a kérdésre, hogy mi a jó a prédikálásban, tesszük ezt azért, hogy ezzel bátorítást kapjanak mindazok, akik hivatásukat komolyan veszik, szolgálataikra lelkiismeretesen készülnek, de nem hunynak szemet az aggasztó tünetek fölött sem. Az impulzust mindehhez egy 2021-ben megjelent, rendkívül hasznos és inspiráló könyv adja, amelynek a címe magyarra talán így fordítható: *Mi a jó a prédikálásban?,* illetve alcíme főleg az amerikai prédikálást

[1] Koppándi Botond Péter (1974, Kolozsvár) a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet Unitárius Kara gyakorlati teológiai tanszékének adjunktusa. Elérhetősége: koppandi@proteo.hu.

ismerők számára lehet sokatmondó: *Fred B. Craddock máig tartó hatása.*[2] A szakavatott olvasónak rögtön eszébe ötlik két másik cím: az egyik a *Mi a baj a prédikálással?* (*What is the Matter with Preaching?*), amely a 20. század eleji kiváló szabadelvű teológus, az unitáriusok körében is rendkívül népszerű Harry Emerson Fosdick nevéhez fűződik,[3] illetve a szintén a *Mi a baj a prédikálással?* címet viselő és Mike Graves szerkesztői munkáját dicsérő, 2004-ben megjelenő kiadvány.[4]

A lelkészeknek, prédikátoroknak, homiletikával foglalkozó szakembereknek nagy szüksége van állandó szakmai eligazításra! Posztmindennek (posztmodern, posztkeresztény stb.) elmondott világunkban igencsak erodálódott a szószék tekintélye, és a 2021-ben megjelent könyvnek már a címe is egyértelműen arra utal, hogy mindennémű probléma, jogos kritika, önostorozó kétely és elbizonytalanodás ellenére még mindig van valami jó és hasznos a prédikálásban, a szószéknek reményeink szerint még ma is van létjogosultsága.

Ám még mielőtt az erőt adó, megnyugtató szavakat ízlelgetnénk, tartsunk önvizsgálatot, és nézzük meg, hogy mi is a helyzet a prédikálással! Ahhoz, hogy elmondhassuk, mi a jó prédikálásban, mi van rendjén a prédikálással, ildomos először azt vizsgálni, hogy mi a gond a prédikálással, azért is, mert a tavaly megjelent kötet szerzői is nyíltan eme örök és marcangoló kételyre utalva fejtik ki mondanivalójukat.

Mi a baj a prédikálással?

Ezen a címen jelent meg 1928-ban a kor egyik elismert, de ugyanakkor vitatott lelkészének és teológusának egy dörgedelmes cikke a *Harper's Magazine*-ban, ami 1850 óta az Amerikai Egyesült Államok egyik legolvasottabb, legjelentősebb, irodalommal, politikával, kultúrával foglalkozó havilapja.[5] Fosdickről érdemes tudni, hogy a New York-i Riverside Church lelkészeként olyan népsze-

[2] Vö. Mike Graves és André Resner, szerk., *What's Right with Preaching Today? The Enduring Influence of Fred B. Craddock* (Eugene, Oregon: Wipf and Stock Publishers, 2021). Kindle.

[3] Vö. Harry Emerson Fosdick, „What is the Matter With Preaching?", *Harper's Magazine* 157., 7. sz. (1928): 133–141.

[4] Vö. Mike Graves, szerk., *What's the Matter with Preaching Today?* (Louisville, Kentucky: Westminster John Knox Press, 2004.)

[5] Fosdick nagy hatású írása itt is olvasható: Harry Emerson Fosdick, „What is the Matter With Preaching?", in *What's the Matter with…*, 7–20. Itt jegyezzük meg, hogy az angol nyelvű szövegeket saját fordításunkban adjuk közre.

rű prédikátor volt, hogy vasárnaponként istentiszteleteire külön hajójáratokat kellett indítaniuk a hatóságoknak, és mivel a kíváncsiskodók az ország minden részéről érkeztek, egy idő után már csak jegyek megvásárlásával lehetett a háromezer férőhelyes templomban ülőhelyet foglalni. Nem véletlen tehát, hogy Fosdick kétszer is szerepelt a *Time* magazin címlapján, amely 1930-ban így méltatta: Harry Emerson Fosdick ennek a művelt „[New York-i] közösségnek kiváló istentiszteleti miliőt teremtett. Ugyanakkor a magányos városlakók szociális igényeivel is foglalkozik. Nagyban gondolkodik: igazi közösségi gyülekezetet hozott létre, annak minden kellékével: tornacsarnok, kisszínpad, étkezde stb. […] A huszonkét emeletes toronyház tíz emeletén folyik az ifjúság vallásos és társadalmi nevelése…”[6] Thomas G. Long, a kortárs homiletika egyik legszakavatottabb ismerője, így méltatta: „Fosdick igazi, a »jazzkorszakra« leginkább jellemző prédikátor volt, aki korán rájött arra, hogy az első világháború utáni amerikai híveknek elege lett azokból a hagyományos prédikációkból, amelyekben a moralizáló panaszkodás, a zord bibliai tanítás és a konzervatív teológiai felfogás dominált. Sokkal inkább olyan prédikációkra vágytak, amelyek az emberek szívéhez szólnak, és a cselekvőkészségükre gyakoroltak hatást, és amelyek segítik őket megbirkózni a társadalomban felmerülő nehézségekkel, illetve nem annyira dogmatikai magyarázatokkal szolgálnak, hanem sokkal inkább a problémákat oldják meg.”[7]

Nos, Fosdick 1928 júliusában megírta felfokozott hangvételű cikkét a *Harper's Magazine*-ba. Azzal indított, hogy bár Amerikában körülbelül kétszázezer prédikátor van, milliókra tehető azoknak száma, akik rendszeresen hallgatják őket, mégis joggal merülhet fel az a kérdés, hogy egyáltalán van-e baj a prédikálással. Szerinte igenis van, ezért a problémával nemcsak a lelkészeknek, hanem a szélesebb társadalom képviselőinek, a világiaknak is foglalkoznia kell. Azt állította, a legfőbb baj az, hogy sok prédikáció középszerű, rendkívül unalmas, és az emberek legtöbbször úgy érzik, hogy a mondandó irreleváns számukra, és hogy igazából nincs semmilyen közük az elhangzottakhoz. Pedig – írta – „minden prédikáció legfőbb gondja valamilyen problémának a megoldása kellene hogy legyen […], és minden olyan prédikáció, amely fölvet egy valós problémát, azt

6 N. N., „Religion: Riverside Church”, *Time*, 1930. október 6., letöltve: 2022. október 3., https://content.time.com/time/subscriber/article/0,33009,740482-2,00.html. Fosdick az itthoni unitáriusok körében is népszerű volt, több könyvét fordították le magyar nyelvre, lásd: Harry Emerson Fosdick, *Utazás Palesztinában. A Pilgrimage to Palestine*, ford. Lőfi Ödön, előszó Szent-Iványi Sándor (Pallas Könyvnyomdája, 1938); Harry Emerson Fosdick, *Hit és értelem*, ford. Szent-Iványi Sándor (Grafic-Record, 1932).

7 Vö. Thomas G. Long, „Foreword”, in *What's Right with Preaching Today?*…, xi.–xv., xi.

megpróbálja megvilágítani, és némelyeknek legalább segít eligazodni, az nem lehet érdektelen."[8] Azzal folytatja, hogy „minden prédikátor, még a leggyatrább képességekkel rendelkező is, aki segít az embereknek megoldani valós problémáikat, jól munkálkodik. Neki mindig is lesz hallgatósága. Lehet, hogy nem a legkiválóbb szónok, és nem is a legiskolázottabb, de azt teszi, ami a mindenkori prédikátornak a legfőbb dolga!"[9] Fosdick írásának talán legtöbbet idézett mondata ez: „Csak a prédikátorok gondolják még mindig azt, hogy az emberek azért jönnek templomba, mert már égnek a vágytól, hogy végre megtudják, hogy mi is történt a jebuzitákkal."[10] Ezzel a kijelentésével – úgy tűnik – a klasszikus, biblikus prédikátorokat kritizálta, akik gondosan elmagyarázzák egy-egy bibliai vers egzegézise nyomán annak minden részletét, megosztják a hallgatóikkal a velük kapcsolatos legjelentéktelenebb információkat is, de végül senki sem érti, hogy mindez hogyan kapcsolódik az ő mindennapi életükhöz, az őket foglalkoztató problémákhoz. Ha azonban a dolgok mélyére nézünk, rögtön kiderül, hogy Fosdick mégsem őket blamálja! Mondandóját a következőkkel támasztotta alá: „ez nem azt jelenti, hogy a prédikátor számára a Biblia nem értékes, vagy kevésbé fontos, [hanem] azt, hogy a prédikátorok, akik csak azért választanak bibliai textusokat, hogy azoknak csupán a történeti hátterét rajzolják meg, azokat kontextusba helyezzék, elmondják róla, hogy íróik milyen teológiai koncepció alapján alkották meg azokat, majd néhány gyakorlati reflexióval zárják prédikációjukat, azok durván visszaélnek a Bibliával. A Szentírás ugyanis az emberi tapasztalások csodálatos összefoglalása, […] elképesztően gazdag felismeréseket tartalmaz, a mindenkori emberi problémákat világítja meg. […] A Szentírás nagy szerzőit mindenekelőtt az emberi élet érdekelte, és a magát modernnek mondó prédikátor, aki tisztelettel fordul feléjük, azzal kell kezdje, hogy meglássa hallgatóinak valós igényeit, lássa tanácstalanságukat, felismerje bűneiket, meglássa, hogy milyen vágyak vezérlik őket, és így minden problémát a Szentírás fényében vizsgáljon meg. A Biblia ugyanis egy fénycsóva, amit nem annyira nézni kell, hanem sokkal inkább az árnyékos részeket kell megvilágítani vele."[11]

Fosdick nemcsak a biblikus prédikálókat, hanem az ún. tematikus prédikációs forma gyakorlóit is kritizálta.[12] Azokat sorolta ide, akik „általában a kortárs

8 Fosdick, „What is the Matter…", 134.

9 Uo.

10 Uo., 135.

11 Uo.

12 A „tematikus prédikáció" angolul „thematic preaching" vagy „topical preaching" néven ismeretes, s egy olyan homiletikai műfajt jelöl, amelynek kiindulópontja egy téma, egy kérdés vagy a hallgatóság életében felmerülő kortárs probléma, és ez a prédikáció közpon-

történéseket, gyakorlatilag az újságokat böngészik prédikációik témáit keresve. […] ahelyett, hogy a textusból indulnának ki, inkább egy témáról alkotott saját véleményükkel kezdik, pedig ezek legtöbbször távol állnak az emberek érdeklődésétől, sokkal távolabb, mint egy nagyszerű bibliai textus állana! […] Ezek a tematikus prédikátorok hétről hétre a szószékeiket pulpitussá változtatják, prédikációik pedig előadásokká lesznek, és azon erőlködnek, hogy mindig valami új, izgalmas témát vessenek fel."[13] Így ezek a lelkészek tévúton járnak – hangsúlyozta –, mert saját gondolataik körül forgolódnak, és nem a híveik szükségleteit tartják szem előtt. „Bármit is mondanak ugyanis, bármennyire bölcsnek és fontosnak is tűnik az, nem sokat ér, ha nincs kapcsolatban a hívek gyakorlati életével és mindennapi gondolkodásmódjával."[14] Az a következtetése, hogyha az emberek nem érzik jónak a prédikációt, akkor az azért van, mert a lelkész a homíliát nem jó oldalról közelítette meg, és így a prédikáció „vagy csupán egy textus kifejtése lett, vagy csupán egy témának a körüljárása ahelyett, hogy az egyének életének bárminémű problémáját igyekezett volna megoldani."[15]

Fosdick azt is kifejtette, hogy milyen típusú prédikálásra lenne szükség a jövőben: „Úgy gondolom, hogy a jövő az olyan típusú prédikációé, amit legjobban úgy tudnánk körülírni, mint ami a lelkész s a gyülekezet együttműködésén alapuló kaland […] A prédikátor meglát egy, az életünkben jelen levő problémát, és – mivel jobban ki tudja fejezni magát – elkezd vele foglalkozni, őszintén, nyíltan, segítő szándékkal szembenéz vele. Az eredmény elkerülhetetlen: gondolkodásra késztet minket. Egyetérthetünk vele vagy sem, de mindenképpen úgy érezzük, hogy követnünk kell őt. Ugyanis valami számunkra életbevágóan fontossal foglalkozik, és együtt gondolkodásra késztet annak ellenére, hogy előtte azt gondoltuk, hogy a prédikáció alatt majd milyen jót fogunk szundítani."[16] A jó prédikáció így lesz tehát „dogmatikus monológ helyett együttgondolkodó dialógus, ahol a gyülekezet gondolkodását befolyásoló tényezők – ellenérzéseik, kérdéseik, kételyeik és egyetértő bólogatásaik – előtérbe kerülnek, és azt érzik [ti. a gyülekezet tagjai], hogy velük végre őszintén foglalkozik valaki."[17] Ha így prédikálunk – írta Fosdick –, akkor az istentisztelet végén az emberek nem valami együgyű dicsérettel állnak elő, hanem azt fogják kérdezni: „Honnan tudta, hogy a múlt héten

ti gondolatává válik. Vö. John S. McClure, *Preaching Words. 144 Key Terms in Homiletics* (Louisville, Kentucky: Westminster John Knox Press, 2007), 143.

13 Fosdick, „What is the Matter…", 136.

14 Uo.

15 Uo., 136–137.

16 Uo.

17 Uo.

éppen ezzel küszködtem?" Ha ez megtörténik, akkor azt mondhatjuk, „a prédikáció értékének végső tesztje az, hogy hányan szeretnének majd veled, a lelkésszel négyszemközt beszélni."[18]

Fosdick végkövetkeztetése az volt, hogy „a lelkész által megtapasztalt problémák mindig ugyanazt a kérdést vetik fel: mennyire ismeri a lelkész a hívei életét és gondolatvilágát? Vitathatatlan, hogy ismernie kell az evangéliumot, de igazán megérteni akkor fogja, ha megérti híveit, és érdekli, hogy mi történik velük ott mélyen, legbelül. A prédikálás azt jelenti, hogy az egyének élet-halál kérdéseivel foglalkozunk, és ez kell, hogy meghatározza egy prédikátor gondolatait és választott módszereit is […]."[19]

Fosdick szinte egy évszázaddal korábban megírt gondolatai olyannyira időszerűek, hogy Mike Graves, a Saint Paul School of Theology homiletikaprofesszora 2004-ben, a cikk megjelenésének 75. évfordulóján ugyanezen a címen szerkesztett egy kiadványt, amelyben a szakma legkiválóbbjai írták meg kritikai észrevételeiket a prédikálással kapcsolatban.[20] A szerkesztő szerint Fosdick kérdése korunkban is időszerű, ugyanis szerinte a prédikálás továbbra is válságban van: „Az igazság az, hogy még mindig hallani itt-ott jó prédikátorokat, mégha oly kevesen is vannak, miközben a prédikálás állapotával kapcsolatos kérdések gyakoribbak, mint valaha. Nehéz olyan homiletikai szakkönyvet találni, amely ne a prédikálás helyzete miatti sirámokkal vagy mentegetőzéssel kezdődne. Valami valóban nincs rendben a szószékkel. A gyülekezetekbe betérő emberek csodálkoznak, hogy a teológiai főiskolák miért nem »termelnek ki« jobb prédikátorokat, és miért nem végeznek többen a teológiákon. Néhány lelkész is csodálkozik önmagán, hogy vajon az ő saját prédikálása miért nem jobb, illetve hogy vajon mit tehetne, hogy jobbá legyen."[21] Érdemes lenne számba venni, hogy véleményformáló homiletikusok mit gondoltak majd' húsz évvel ezelőtt arról, hogy vajon miért jogos a prédikálásunkat illető kritika, de talán a vélemények összegzéseként elég tanulságos lesz idézni azt az összefoglalót, ami a neves homiletikus, David Buttrick helyenként igencsak vitriolos tollából származik, aki beszédes című tanulmányában – *Veszélyes szószék, ingoványos talaj*[22] – fejti ki kortársai nevében is, hogy mit gondol a prédikálás problémáiról. Szerinte a hu-

18 Uo., 141.

19 Uo.

20 *What's the Matter with…*

21 *What's the Matter with…*, 4–5.

22 Vö. David G. Buttrick, „Fearful Pulpit, Wayward Land", in *What's the Matter with…*, 37–50.

szadik századi prédikálás problémáit a prédikációról való helytelen felfogás okozta: „A legtöbb mai fősodorbeli prédikátor a neoortodoxia égisze alatt nevelkedett; talán a legtöbbjük még most is azokat az elveket vallja. A protestáns teológiai főiskolákon a neoortodoxia a páli biblikus hithez és az augustinusi teológiához való visszatérést jelentette, mind a lutheránus, mind a református változatban. A század közepe után a barthi »bibliateológia« lett a neoortodox hagyomány elsődleges képviselője. Megjegyezhetjük azonban, hogy a túlzott »igeteológia«, az, amely, amely lefokozta az analogia entist (a lét analógiáját), valamint a »természeti teológiát«, könnyen régimódivá vagy kriptofundamentalistává, sőt fundamentalistává válhatott. A neoortodoxia égisze alatt Jézusnak a basileiát (vagy »Isten országát«) meghirdető prédikálása majdnem teljesen eltűnt. A huszadik század közepén az »Isten országa« fogalmát is gyakran elutasították mint valami tizenkilencedik századi liberális találmányt."[23]

Buttrick kifejti, hogy a huszadik század második felére a protestáns prédikálás háromféle irányt vett: az egyik volt az ún. „biblikus prédikálás", amely P. T. Forsyth és Karl Barth munkássága nyomán alakult ki;[24] a második az ún. „terapeutikus perszonalizmus", amely Fosdick nyomán indult el és vált népszerűvé,[25] illetve a harmadik a Martin Luther King Jr. által meghirdetett és gyakorolt „társadalmi vízió" prédikálása[26] volt.

23 Uo., 38–39. A neoortodoxia vagy ismertebb megnevezések szerint krízisteológia vagy dialektikus teológia egy olyan 20. századi protestáns teológiai irányzat volt Európában és Amerikában, ami a protestáns liberalizmus elleni tiltakozásképpen jött létre, s amit az első világháború okozta erkölcsi krízis hívott életre. Főbb teoretikusai Karl Barth, Emil Brunner voltak, akik Isten abszolút transzcendenciáját, Jézus Krisztusban való kinyilatkoztatásának szuverenitását, a Szentírás mindenekfeletti tekintélyét és az ember egyszerre igaz és bűnös voltát hirdették, kritizálták a liberalizmusnak a kortárs kultúrához való alkalmazkodást, és helyette a korai egyházi és reformátori tanításhoz (ortodoxia) való visszatérést sürgették. Vö. Gregg R. Allison, *The Baker Compact Dictionary of Theological Terms* (Grand Rapids Michigan, Baker Books, 2016).

24 A biblikus prédikálás, a „biblical preaching" olyan prédikálási mód, amelyben a prédikáció a beszéd vezérelvéből, a bibliai textusból nő ki. Hagyományos prédikálásnak is nevezik, sokszor a tematikus prédikálás ellentéteként emlegetik. Vö. McClure, *Preaching Words…,* 20.

25 Buttrick írja egy másik tanulmányában, hogy a terapeutikus perszonalizmus tulajdonképpen Paul Tillichnek egy igencsak félreértelmezett tanításából alakult ki, akinek egyik írása központi gondolatát – „Elfogadott vagy!" – átalakították egy giccses, sárga, mosolygó arcot ábrázoló kitűzővé, ezzel mintegy terapeutikus szerepűvé szelídítve az evangéliumot. Vö. David G. Buttrick, „Social dreaming and the impudence of preaching", *Consensus* 28., 1. sz. (2002): 37.

26 Ifj. Martin Luther King „társadalmi víziója" („social vision") abban az evangéliumban gyökerező tanításból fakadt, amelynek nyomán rendületlenül hitte, hogy minden em-

Ezt a gondolatát részletesebben is kifejtette. Szerinte a huszadik század közepétől a protestáns prédikálást főként a biblikus prédikálás jellemezte Karl Barth máig ható munkássága következtében. Ez rendben is lett volna – írta –, ha a prédikációk nem mindig a múltba nézéssel foglalkoztak volna, amikor „a régi, szép időkben" Isten valóban munkálkodott a történelemben, és nem tettek volna úgy, mintha most a kijelentés nem folytatódna. „Ennek eredményeképpen sok prédikáció a történelmi háttér megrajzolásával kezdődik, majd következik a múlt és a jelen közötti hídépítés – de a jelen időben élő embereknek egy múlt idejű Istenről akarnak beszélni, mintha nem hinnének abban, hogy a prédikációkban Isten éppen most is beszélhetne hozzánk!"[27] Szerinte a minden vasárnapra kiírt perikóparendszer, az előírt textusok kényelme vezetett oda, hogy a lelkipásztorok nem kutatják fel minden istentiszteleti alkalomra a megfelelő textusokat, és így teljesen mellőzik a társadalmi kérdésekre való reflektálás evangéliumi lehetőségeit, elfeledkezvén arról, hogy „a szószék a kötelező olvasmányokon túli dolgokkal is foglalkozhat, amire teológiai és profetikus megfontolásokból keresheti a választ."[28] Ugyanakkor, éppen Fosdick munkássága révén, bizonyos típusú prédikálások a lelkigondozás irányába mozdultak el. Ez önmagában véve nem lenne rossz, de „vajon Isten, Izráel Szent Istene, nem több-e, mint az egyéni problémákkal foglalkozó ingyenes terapeuta?"[29] – tette fel a kérdést Buttrick. Ugyanakkor nem kérdéses, hogy az ún. „terapeutikus prédikálás" hasznos – állapította meg –, de az a gond vele, hogy „leszűkíti teológiai értelmezési lehetőségeinket, és szinte legitimálja a szószékek közügyekkel kapcsolatos némaságát. […] Következésképpen a szószéken hirdetett Isten nem lesz egyéb, mint a mi lelki szükségleteink reflexiója, olyan Istenné lesz, aki nem törődik a társadalmi igazságosság kérdésével. Magyarán szólva, a terápia rendben van addig, amíg nem gond neked, hogy együtt élsz a fáraókkal."[30]

E kemény megállapítás után Buttrick kitért arra is, hogy a huszadik század második felére a protestáns szószékeken sok esetben a barthiánus biblikus prédikálás és a Fosdick nyomán kibontakozott, terapeutikusnak nevezett prédikálás sok esetben összeolvadt egy olyan eleggyé, ahol „a biblikus pozitivizmus a szub-

ber Isten teremtménye, és egyenlőnek teremtetett nem, szín, faj szerinti megkülönböztetés nélkül. Lásd bővebben: Ira G. Zepp, *The Social Vision of Martin Luther King, Jr.* (Brooklyn, New York: Carlson Pub, 1989.)

27 Zepp, *The Social Vision of…*, 39. Hasonló gondolatokat még Buttricknál olvashatunk. Vö. David G. Buttrick, „Preaching in America", *Concordia Journal* 16., 2. sz. (1990): 93.

28 Buttrick, „Preaching in America"…, 92.

29 Uo., 93.

30 Uo.

jektív perszonalizmussal keveredett", és ahol a barthi „magyarázzuk a Bibliát, és semmi mást" mellé Fosdick hozzáadott egy olyasfajta tanácsot, hogy mindezt „az egyéni szükségletekre adott válaszként tegyük".[31] Ez sajnos oda vezetett – fogalmazott Buttrick –, hogy „a Biblia prédikálása átvette az evangélium hirdetésének a helyét", illetve „a személyes terápia kiszorította Isten megváltó célját", és „a kis biblikus leckék és személyre szabott prédikációcskák egyszerűen csak kitértek a közügyek elől".[32]

A visszatekintés után Buttrick a prédikálás jövőjét is fürkészte. Súlyos kritikával illette országa hivatalos politikáját: „Van pénzünk, van hatalmunk, de nem érzünk késztetést arra, hogy bárkivel is megosszuk. A világ éhezik, és mi nem vagyunk nagylelkűek. […] A belügyekkel sem állunk jobban. A jómódúak egyre gazdagabbakká lesznek, a szegények száma egyre nő. Nincs egészségügyi ellátása minden állampolgárunknak. Közoktatásunk alulfinanszírozott, jóléti programjaink elenyészőek, nincs megfelelő gyermekgondozási koncepciónk. De kérdem én: szószékeinken foglalkozunk ezekkel a kérdésekkel? – A válasz: általában nem. Pedig az a prédikálás, amely nem törődik a közjó dolgaival, az nem jó, sőt: gonosz! Hogy süllyedhetett a szószék ilyen jelentéktelenségbe? Hogy veszíthette el ennyire súlyát?"[33] Mit lehetne tenni mégis? – kérdezte drámai hangon, és erre négyféle megoldást kínált:

Az első az, hogy a prédikálásnak árgus szemekkel kellene figyelnie mindazt, amit a Biblia „fejedelemségeknek és hatalmasságoknak" nevez,[34] értette ezek alatt azokat a hatalmi eszközöket, intézményeket és gondolatokat, amelyek „fogva tartják az emberi elmét". Így parafrazeálta az Ef 6,12-t: „Nemcsak személyes problémáinkkal küszködünk, hanem a fejedelemségek és a hatalmasságok ellen, az élet sötétségének világbírói ellen", és azt kérdezi, hogy vajon látják-e az amerikaiak, hogy rabságban vannak, a saját maguk által kitalált sablonok és rendszerek csapdájában? Az a baj – mondta –, hogy „még nem találtuk ki, miként is prédikáljunk a »fejedelemségeknek és hatalmasságoknak«, mert ehelyett inkább a személyes üdvösségünkkel voltunk elfoglalva. A bűnt inkább csak egy kis belső hibának képzeltük el, amely félelmeinkben, bűntudatunkban és aggodalmaskodásainkban mutatkozik meg; azt gondoltuk, hogy a bűn valami érzelmi kérdés.

31 Uo., 92.

32 Uo., 93.

33 Buttrick, „Fearful Pulpit, Wayward Land", 44–45.

34 Például Ef 6,12: „Mert nem vér és test ellen van nékünk tusakodásunk, hanem a fejedelemségek ellen, a hatalmasságok ellen, ez élet sötétségének világbírói ellen, a gonoszság lelkei ellen, melyek a magasságban vannak." (Károli Gáspár fordítása szerint)

Azt mondtuk a gyülekezeteknek, hogy új emberekké válhatnak, csak úgy, bensőleg, és élvezhetik az »Istennel való békekötést«, és ennek melléktermékeként a boldogságot. Így elfogadhatják magukat, és még egy csipetnyi megérdemelt önbecsülést is szerezhetnek. Ehhez csak egy dolgot kell tenniük: higgyenek Jézusban! Ha a hitet valami belső készségként írjuk le, akkor Isten egész üdvözítő munkája tulajdonképpen láthatatlanul, valahol a szívben történik. Ezzel mi valójában egy gnosztikus eretnekséget állítottunk vissza, ami szerint Jézus meg tudja menteni belső énünket, de amikor a társadalmi rendről van szó, akkor nem sokat ér. A társadalmi rend kérdésköréhez eszerint valami más megváltót kell találnunk, általában egy izmust vagy legalább egy kis politikai szövetségest magunknak."[35] Nagyon keserűen fakadt ki: „Az amerikai protestantizmus tragédiája az, hogy a nemzet tele van megtért emberekkel, akik ennek ellenére támogatják az ország ijesztő külpolitikáját, beleértve az Irak elleni csapásokat is. A terápiás szószék úgy prédikált Jézusról, mint valamilyen félmegváltóról, aki a lelkileg megterhelt szíveknek megkönnyebbülést hoz, de a »fejedelemségeket és hatalmasságokat« illetően igazából semleges és tehetetlen."[36] Azt javasolta tehát, hogy a profetikus prédikálás hagyományának fényében a szószék árgus szemekkel figyelje, és ha kell, szólaljon fel a hatalom minden kihágásával szemben!

A második javaslata az, hogy ha a társadalom üdvösségéről akarunk beszélni, akkor ismételten Jézus prédikálását kell átvennünk, nevezetesen Isten országa eljövetelének hirdetését. „Egy neoortodox korban eleve gyanús az Isten basileiájáról, Isten országáról való beszéd; te jó ég, ki akarja, hogy pehelysúlyú, teológiai értelemben vett liberálisnak bélyegezzék? Pedig a Szentírás szerint Jézus eljött, és azt hirdette, hogy »beteljesedett az idő, és elközelített az Isten országa. Térjetek meg, és higgyetek az evangéliumban!« (Mk 1,15). Azt mondtuk az embereknek, hogy térjenek meg és higgyenek, és rendezzék dolgaikat Istennel, de elhagytuk a lényeget, azt, hogy miért is kellene bűnbánatot tartani, azt, hogy mindezt Isten új társadalmi rendjének eljöveteléért kellene megtenni. Isten megígért társadalmi rendjének gondolata az egész Bibliát áthatja, Ábrahám elhívásától kezdve Ézsaiás látomásán és Jézus prédikálásán át. A jelenések könyve utolsó fejezetein át. És bár ez teljesen bibliai alapú, valójában mellőztük Jézus prédikálását, és helyette inkább Jézusról, »a mi szívünk szabadalmaztatott megváltójáról« szólt az üzenetünk. […] Nem csoda, hogy inkább nem hirdetjük Isten társadalmi ígéreteit, annak ellenére, hogy ezek bizonyosan bibliai alapúak. […] Ha a

35 Buttrick, „Fearful Pulpit, Wayward Land"…, 45.
36 Uo.

prédikálás feladata az élet értelmének keresése, és ez bizonyosan így van, akkor mi hatványozottan kell Jézus prédikálását visszhangozzuk szószékeinken."[37]

Harmadik javaslata így hangzik: „Ha Isten társadalmi vízióját hirdetjük, akkor általa Isten jelenlétét fogjuk megidézni. Társadalmi eszkatológia nélkül ugyanis nem beszélhetünk Isten jelenlétéről. […] Isten eszkatológiai jövőjét magában foglaló evangélium nélkül a jelen mindig bizonytalan. Nem csoda, hogy mintegy évszázadnyi biblikus prédikálás után mégis úgy tűnik, hogy az egyházon belüli és kívüli emberek is Isten közvetlenebb megtapasztalását keresik a spiritualitás különböző formáin keresztül, amelyek közül kétségtelenül van néhány hasznos, de azért sok a félrevezető. Végső soron Isten csodálatos jelenléte csak úgy hirdethető, ha Isten jövendőjére tekintünk, arra az Istenre, akiről a múltban hallottunk, az egyetlen, örökkévaló Istenre, aki öröktől fogva megvolt és örökké meglesz!"[38] Ehhez az kellene – fogalmazott –, hogy „talán el kellene vetnünk az »Isten hatalmas tettei a történelemben« modellt, és helyette egy olyan Istenről kellene beszélnünk, aki többféle módon szól az emberiséghez a társadalmi szimbólumokon, képeken, művészeteken, tanúságtételeken keresztül, amelyek most is formálják hitünket. Mindenekelőtt törekedjünk arra, hogy közösségileg tudatosítsuk Isten ma is érezhető jelenlétét azáltal, hogy néven nevezzük Isten közvetlen hatását életünkre, és hogy – amennyire csak lehet – nyomon követjük a kegyelem titokzatos megnyilvánulásait közöttünk."[39] Kemény szavakkal mondja: „A bibliateológia egyfajta szentírási arroganciába torkollott; ennek következtében a legtöbb lelkész a Biblia múlt idejű Istenét prédikálja, de a teológiai komolyságát elvesztette. Eredetileg, amikor a filozófia és a retorika szövetségesek voltak, a teológia és a homiletika is kéz a kézben járt. A homiletikai gyakorlat és a bibliateológia szövetsége valami újabb dolog, mint tudjuk. Most, amikor a bibliateológiai mozgalom lecsengőben van, kezdjük megkérdőjelezni, hogy a Biblia prédikálása azonos-e az evangélium hirdetésével. A prédikálás feladata ugyanis az evangélium hirdetése hitünk mély teológiai megértéséből kiindulva."[40]

A negyedik és utolsó javaslata ez: „Ha Isten társadalmi vízióját hirdetjük meg, a prédikálás az úrvacsora ünnepléséhez vezet majd el". Szerinte az individualizmus némileg csorbította az úrvacsorának a közösség életében betöltött szerepét. Sok prédikációban azt látjuk – mondja –, hogy az evangéliumi üzenet végcélja a megtért egyén belső hitének megerősítése és erkölcsi tisztaságának ki-

37 Uo., 46.
38 Uo., 47.
39 Uo.
40 Uo., 48.

munkálása, de szerinte az evangéliumi üzenet beteljesedése valójában az eucharisztiában történő megtestesülés hangsúlyozása kellene hogy legyen![41]

Javaslatai felvázolása után David Buttrick eképpen zárja nagyszerű és mélyen elgondolkodtató eszmefuttatását: „Az igazi prédikálás nem terápia, nem egyházmenedzsment vagy a Biblia puszta ismételgetése; az igazi prédikálás egyenesen ijesztő! A prédikátorok olyan emberek, akik veszélyes munkát mernek végezni: próbálják megnevezni Istent a világban. A prédikálás tehát végső soron bátor cselekedet. Isten furcsa hiányában/jelenlétében emberként emberekhez szólunk, és közben remegünk; szerencsére Isten ígéretei szerint a szabad, szép prédikálás mindig kegyelmi, azaz kegyelemmel teli. Napjainkban az amerikai prédikálás úgy újulhat meg, ha irányt vált, és újra előretekint Isten evangéliumi ígéretei felé."[42]

Van-e egyáltalán valami jó a mai prédikálásban?

A kemény prédikáláskritika után elérkezettnek tűnik az idő, hogy vegyük számba, vajon mi a jó az igehirdetésben. Segítségünkre van a hasonló címet viselő kötet, illetve benne egy kiemelkedő homiletikusnak, Fred Craddocknak, „az új homiletika [egyik] oszlopának"[43] munkásságát megidéző szerzői gárda néhány írása, amely erőt adhat a kétkedőknek és bizonytalankodóknak. A könyvben a homiletikus szakma jelenlegi legnagyobbjai vallanak arról, hogy a számtalan kritika, a sokrétű problémák, a szemmel látható hiányosságok ellenére mégis mi az, ami még mindig jól működik a prédikálásban, mi az, ami miatt a szószék nem veszítette el létjogosultságát, mi az, ami miatt a prédikálást ma is relevánsnak tartják, és azt gondolják róla, hogy nemcsak jelene, hanem jövője is van. Vegyük sorra ezeket az inspiráló gondolatokat:

A könyv előszavát Thomas G. Long jegyzi. Tisztázza, hogy az írások központjában a prédikálás pozitívumai, illetve Craddock élete és máig ható munkássága áll. Azt írja, hogy sok minden változott Fosdick kora, azaz a 20. század eleje óta, és nem feltétlenül jó irányban. „Fosdick idejéhez viszonyítva, amikor egy lelkész is felkerülhetett a *Times* magazin címlapjára, merthogy oly nagy hatású volt a szószéki szolgálata, mára már az is nagy szó, hogy férfiak és asszonyok egyáltalán ki mernek állni a szószékekre annak ellenére, hogy a templomlátoga-

41 Uo.

42 Uo., 49.

43 Vö. O. Wesley Allen Jr., *The Pillars of the New Homiletic*, in *The Renewed Homiletic*, szerk. O. Wesley Allen, Jr. (Minneapolis, Minnesota: Fortress Press, 2010), 1–18.

tók száma egyre kisebb, és az egyház egyre inkább eljelentéktelenedik; de a kevesebb társadalmi támogatottság ellenére is a lelkészek odaállnak prédikálni, és továbbra is »bolondok lesznek a Krisztusért«".[44] Long azt is elmagyarázza, hogy Craddock azért kerülhetett a könyv fókuszába, mert fél évszázados homiletikai munkásságával nemzedékek prédikálására gyakorolt maradandó hatást. „Sokat beszéltek már arról, hogy mi tette Fred B. Craddockot olyan kiváló prédikátorrá. Néhányan a nyelvvel való mesteri bánásmódot, mások csodálatos történetmondó készségét, ismét mások azt a képességét emelték ki, amivel a bibliai történetek erejét tudta ránk szabadítani. Ezekhez a vitathatatlan készségekhez még számtalan mást is hozzá tudunk adni. Szeretnék egyet én is: Craddock pozitív értelemben a helyi, ugyanakkor a kis dolgok embere volt! […] Prédikációi nem az absztrakt, elvont térben történnek, hanem valós szereplők vannak benne, akik konkrét eseményekben vesznek részt. Az emberek szalonnasütés közben társalognak, munkás férjek és szorgos háziasszonyok vitatkoznak a vacsoránál a pénzügyek felett, cigarettázó fiatalok ülnek az autók motorháztetején egy bevásárlóközpont parkolójában. Isten hozott Csajágaröcsögére! […] Prédikációi, mind az elmesélt történetei, mind a prédikációinak dramatikus elemekkel teletűzdelt forgatókönyve, olyan valóságot mutatnak be, amelyben mindennek helye és célja van, amelyben az emberek tevékenyek, amelyben a cselekedeteiknek következménye van, a munkát el is végzik – ezt állította szembe egy olyan világgal [kora általa érzékelt valóságával], amelyben az identitás veszélyben van és képlékeny, ahol a jó és a rossz egyaránt véletlenszerűnek tűnik, és az események látszólag ok nélkül történnek."[45] Craddock munkásságának jelentőségét ezekkel a szavakkal summázza: „A történetet Isten kerekíti le. Ugyanez a meggyőződés sugárzik Craddock prédikálásából is. Prédikációinak van kezdete, van kifejtése és befejezése is. Általuk belépünk egy kisebb, de élhető világba, ahol zajlik az élet, a dolgok bonyolódnak, de ahol aztán meg is oldódnak (még úgy is, hogy sokszor maga a hallgató az, aki megtalálja a megoldást.) Az eredmény az, hogy az evangélium nagy tanítása a mindennapi életben lesz nyilvánvalóvá. A jó hírt nem egy távoli angyal hangján halljuk, hanem egy terített asztal melletti beszélgetésben, a krumplipüré felszolgálása és a kenyér megszelése között, és az olyan nagy és elvont fogalmakat, mint az igazságot vagy a békét a korabeli hétköznapok valóságából vett példák révén mutatja be Craddock, pl. egy büszke, fiatal fekete férfi

44 Thomas G. Long, „Foreword", xii. Itt egyértelmű utalás történik az 1Kor 4,10-re: „Mi bolondok vagyunk Krisztusért, ti pedig okosak Krisztusban, mi erőtlenek, ti pedig erősek, ti megbecsültek, mi pedig megvetettek."

45 Uo., 4.

történetével, aki csak az utcán étkezhet, mert a vendéglőben nem teheti ezt meg. Ez mind helyi, de ugyanakkor egyetemes történet, aprócskának tűnik, de mindenkit rabul ejt. Része annak az örökségnek, amit Fred Craddock ránk hagyott, és amit tanított nekünk arról, hogy mi is jó még mindig a prédikálásban."[46]

A fentebb idézett, 2004-es kötetet is szerkesztő Mike Graves, aki hosszú évekig a a Kansas Cityben székelő, metodista hátterű Saint Paul School of Theology tanáraként homiletikát és liturgikát oktatott, bevezető tanulmányában felidézi Fred Craddock munkásságának ma is értékelhető hatását. Megállapítása szerint Craddock a homiletikában immár mérföldkőnek számító *As One Without Authority* című, 1971-ben kiadott könyvében[47] azzal érvelt, hogy nemcsak egy-egy, a prédikációkban előforduló történet és illusztráció lehet érdekfeszítő, hanem valójában a teljes prédikáció az lehet, amennyiben a lelkészek komolyan veszik a hallgatóságukat, és az ő hétköznapi tapasztalataikból kiindulva, szakítva az addigi „hagyományos", „deduktívnak" nevezett prédikációstruktúrával, inkább „induktív" prédikációkat mondanak. Felfogása szerint ugyanis nem mindig a bibliai textus üzenetét kellene racionális, száraz érvelésekkel alátámasztva deduktív módon „átadni" a gyülekezetnek, hanem inkább a gyülekezeti tagok mindennapos tapasztalataiból kiindulva, induktív módon kellene elérkezni a bibliai üzenet egyetemességéhez, mert így a hallgatók sokkal inkább tudnának kapcsolódni a Szentírás üzenetéhez. Craddock ezt így írta meg: „Nagy kár, hogy az egzegézis folyamatában megtapasztalt izgalmas felfedezés öröme, a lelkészek által sokszor megtapasztalt heuréka élménye a szószéken sokszor redukálódik egy semmitmondó, »a mai üzenetünk«-szerű egyszerű mondatra, amit követ a régi, klasszikus »három pont és egy történet«."[48] Graves azt sugallja, hogy nem kizárt, hogy a homiletikában ismert hallgatóság felé fordulás („turn toward listeners") gondolatát Craddock Fosdicktól tanulhatta: „Ha a New York City-i prédikátor kezdte az ún. hallgatókhoz fordulást, megjelentetve esszéjét a *Harper's Magazine*-ban, akkor a jó öreg Humboldt, Tennessee szülöttje (azaz Craddock) vitte tovább ezt a gondolatot úgy, mint senki más! A homiletikai irodalom azóta is foglalkozik ezzel."[49]

46 Uo.

47 Vö. Fred B. Craddock, *As One Without Authority* (Nashville, Tennessee: Abingdon Press, 1971). Ez a könyv az amerikai új homiletika irányzat egyik első korszakalkotó könyvének számít.

48 Uo., 45.

49 Vö. Mike Graves: „Introduction", in *What's Right with Preaching Today?,* 23–30, 24. A „hallgatóság felé fordulás" homiletikájáról lásd bővebben: John S. McClure et al., *Listening to Listeners: Homiletical Case Studies* (St. Louis, Missouri: Chalice Press, 2004).

Tanulságos a könyv születésének története is. Graves feleleveníti, hogy amikor az Academy of Homiletics 2014-es, San Diego-i éves közgyűlésén fölvetette a jelenlevő mintegy 200 szakembernek, hogy könyvet kellene írni arról, hogy mi jó még mindig a prédikálásban, akkor elég sokan elbizonytalanodtak. Érthető ez – mondja –, hiszen lelkészekben és a tanárokban legelőször a kritika hangja szólal meg, és nagyon sokszor az önkritika is! Ha a „mi a baj a prédikálással" kérdés már időtlen idők óta ott van a felszín alatt, akkor a prédikálás pozitívumairól beszélni rendkívül időszerű lenne! – mondja.

Folytassuk hát azzal, hogy mit látnak pozitívumnak a neves szakemberek, szerintük mik a prédikálás mai erényei, egyáltalán mi az, ami jónak és éppen ezért követendőnek mondható?

Ronald J. Allen, az indianapolisi Christian Theological Seminary nyugalmazott homiletikaprofesszora a prédikálás sokszínűségét emeli ki, mint ami a mai, posztmodern világ egyik pozitív hozadéka, és ez nemcsak a prédikátorok etnikai, kulturális vagy faji sokféleségében mutatkozik meg, hanem a bibliai értelmezés sokrétűségében vagy éppen a prédikálás sokrétű kontextusában, az értelemkeresésben. Szerinte Craddock jóval megelőzte korát, amikor a Biblia sokszínű irodalmi műfajaival példálózva – bibliai költészet, történeti, narratív szövegek, közmondások, énekek, dicsőítések, példázatok, levelek, párbeszédek stb. – arról értekezett, hogy a prédikálásnak ezt feltétlenül figyelembe kellene vennie, és éppen ezért a prédikáció formái is változatosak kellene hogy legyenek![50] Allen ezt így látja: „[…] a prédikálással kapcsolatos egyik nagyon jó dolog az, hogy a különböző körökben egyre nagyobb hangsúlyt kap a sokféleség. Egyre több lelkész buzdítja a gyülekezeteket, a felekezeteket, a szélesebb vallási mozgalmakat és társadalmi rendszereket arra, hogy a tiszteletet és egymás kölcsönös támogatását hirdessék a közösségekben, faji, etnikai, kulturális és szubkulturális közegekben egyaránt."[51] Azt mondja, hogy az „eurocentrikus szakirodalom" egyre nyitottabbá válik a tőle eltérő vélemények irányába is, és oda kell figyelni a nők, a színes bőrűek, az alsóbb társadalmi rétegekhez, a más kultúrához tartozók és a más etnicitást képviselők nézeteire, mondandójára is. A különböző teológiai mozgalmakat is tisztelni kell – mondja –, hiszen a Biblia értelmezésének feminista, ökológiai, neoortodox, liberális, posztliberális, posztkolonialista (hogy csak néhányat említsünk) olvasata gazdagíthatja prédikálásunkat. Ez a diverzitás szerinte meghatározhatja igehirdetésünk céljait és prédikációink formáját is. Ma egy-

[50] Ronald J. Allen: „Diversity is Diverse", in *What's Right with Preaching Today?,* 34–57., 34.

[51] Uo.

aránt helye van mind a bibliai egyetemes üzenetet a gyülekezet életére alkalmazó deduktív módszernek, mind az empirikus tapasztalatból kiinduló, a bibliai igazságot a prédikáció zárásaként felfedő induktív módszernek. Szerinte a sokszínűség a prédikátor nyelvi készségére, fogalmazási stílusára is vonatkozik: a lelkész, aki kijelentő mondatokban prédikál, ugyanúgy érvényes, értékes prédikációt mondhat, mint az, aki inkább a képszerű, metaforikus nyelvezettel próbál sejtetni valamit az általa megértett misztériumból. „A prédikátorok keresik a személyiségükhöz legközelebb álló és a homiletikai helyzetben legalkalmasabb formát. Azok a prédikátorok, akik a nagy üzenetet általában a prédikáció elején jelenítik meg, időnként olyan helyzetbe kerülhetnek, hogy a hallgatóság korán elveszíti érdeklődését, és ezért talán jobb lenne, ha egy induktív megközelítéssel próbálkoznának, mert így megkönnyítenék a megértést; azoknak, akik inkább a képszerű beszédet részesítik előnyben, és inkább a történetmondásban jeleskednek, időnként nem ártana egy logikusabb, érvelőbb stílust is kipróbálni; az ezer lánggal égő szónoknak időnként jó lenne a belső bölcsességére hagyatkoznia. A prédikálás ilyen változatossága felszabadítja a lelkészt az alól, hogy minden prédikációt egyetlen formába próbáljon beleerőltetni."[52]

Tehát mi a jó ma a prédikálásban? – teszi fel Allen a kérdést – és meg is válaszolja: „[…] az egyik jó dolog az, hogy a homiletikai tudatosság és gyakorlat minden szintjén megjelent a sokféleség igénye, és a sokszínűség teológiája soha nem tapasztalt lehetőségeket ajánl a prédikátorok számára, hogy a gyülekezeteket hozzásegítsék Isten jelenvalóságának a megtapasztalásához, Isten céljainak megértéséhez, és az ezekre adandó válaszlehetőségek megtalálásához."[53]

A következő tanulmányt Mike Graves jegyzi, címe: *Isten kiskertje. A prédikálás mint evangéliumi magvetés.*[54] Kiindulási pontja a magvető példázata, fő megállapítása az, hogy a prédikátor munkája olyan, mint a magvetőé: némely evangéliumi magvak az út szélére esnek, mások sziklás helyre, és ismét mások tövisek közé. Mindezek ellenére a keresztény prédikálás ma is él, bebizonyította életképességét – lehet, hogy szerény eredményeket produkált, de azért van hatása, és olykor megváltoztatja azoknak az életét, akik hallgatják. Az ő szavaival: „A keresztény prédikálás rendszeresen termést hoz, ami elegendő ahhoz, hogy élelem kerüljön az asztalra, de persze sohasem olyan mértékűt, amivel esetleg bekerülhetne a Rekordok Könyvébe. Az evangélium hirdetésének van hatása, de sok-

52 Uo., 46.

53 Uo., 50.

54 Mike Graves, „God's Little Farm. Preaching as the Planting of Gospel Seed", in *What's Right with Preaching Today?,* 67–90.

kal szerényebb, mint amit esetleg reméltünk. Ám – bármennyire is furcsán hangzik – talán éppen ez ma a legjobb a prédikálásban!"[55] E valóban furcsa kijelentés alátámasztására Graves a Márk evangéliumában található magától növekedő mag (Mk 4,26–29), illetve a mustármag példázataival (Mk 4,30–32) érvel. Szerinte ezek nemcsak Isten országáról szóló példázatok, hanem Jézus prédikálásáról is beszélnek, aki meghirdette Isten országát. A példázatok az igehirdetés metaforái is – mondja, ahol sokszor a mustármag és a magától növekedő mag metaforája lesz a prédikáló lelkész utolsó reménysége. Isten ugyanis sokszor csodásan működik – van úgy, hogy egy rosszul elmondott beszéd vagy egy aprócskának tűnő prédikáció is életeket menthet meg. Írását személyes vallomással zárja: „Egyike vagyok azoknak a prédikátoroknak, akik majdnem minden vasárnap a magvetést végzik. Végül is mi csak prédikálunk. Megosztjuk a hallgatóinkkal néhány bibliai tanítással kapcsolatos felismerésünket, elmondunk néhány jónak gondolt történetet, és mindezt remélhetőleg a retorika szabályainak megfelelően tesszük. De hogy erőre lehetne ezektől esetleg kapni? Tényleg! Igen, tényleg! […] Sokan tudnának tanúskodni erről az egyszerű, de mély igazságról: Isten kiskertjében mindig lesz valamicske termés – szerény, de mindenre elegendő. Ez az egy dolog mindenképpen jó a mai prédikálásban!"[56]

A következő tanulmány szerzője Barbara K. Lundblad, a New York-i Union Theological Seminary homiletikatanára, írásának a címe: *Látni az Igét. A prédikáció képisége*. Fred Craddock egyik mondatából indul ki: „Jobb a szónoki készségnél az, ha úgy tudsz nézni, mint egy gyermek." Ezzel nem a vérbeli szónokok érdemeit szeretné csökkenteni, hanem inkább egy olyan látásmódra hívja fel a figyelmet, amit a prédikálásban gyakrabban kellene hasznosítani: „Figyelj oda a textusra – ne csak a szavakat halljad, hanem lásd meg, hogy mi van benne! A biblikus prédikálás nem azt kéri tőled, hogy fejtsd meg, mit mond a textus, hanem azt is, hogy mondanivalóját miként teszi láthatóvá. Nem úgy kell elevenné tenni prédikálásunkat, hogy eltávolodunk a Bibliától, hanem sokkal inkább úgy, hogy közelebb húzódva megfigyeljük, hogy a Biblia ezt hogyan teszi. Ha a textus képszerűen kommunikál, akkor indulj ki abból a képből, és úgy írj beszédet! A prédikáló lelkésznek ugyanazt kell kérdeznie, mint a költőnek: Milyen ez a kép? Milyen az, amikor megkel a kovász? Milyen az összetört cserépkorsó vagy a tűzbe dobott tekercs, amint azt Jeremiásnál olvassuk?"[57] Lundblad azt mondja, hogy

55 Uo., 68.

56 Barbara K. Lundblad, „Seeing the Word. The Sermon as Image", in *What's Right with Preaching Today?,* 96–119., 96.

57 Uo.

„vizuális kultúrában élünk. A reklámkészítők ismerik a képek erejét. A tévéreklámokat jóval megelőzve a biblia írói tudták, hogy a képek ereje képessé tesz a megértésre. […] A képek képesek megváltoztatni azt, ahogyan a világot látjuk."[58] Szerinte hogyha a bibliai textus erősen képszerű, akkor azon kell fáradozni, hogy azt a képet az emberek a saját életük összefüggésében lássák. Ez igaz a nehéz teológiai fogalmakra is – képek által kézzelfoghatóvá tehetjük őket. Mondanivalóját azzal summázza, hogy természetesen minden prédikációnk nem lesz képszerű, de „egyik jó dolog ma a prédikálásban az, hogy lehetőségünk van sokféle prédikációs formát kipróbálni. Látva a bibliai szövegek sokféleségét – elbeszélések, példázatok, buzdítások, levelek, énekek, versek, imádságok, képek –, semmi okunk sincs arra, hogy minden prédikációnkat ugyanabban a formában mondjuk el. Nincs oka sem a prédikátoroknak, sem a hallgatóknak unatkozni vagy unalmassá válni!"[59]

A továbbiakban Alyce M. McKenzie, a dallasi székhelyű Perkins School of Theology, Southern Methodist University tanára *A prédikátor tapasztalásainak szerepe a prédikációban* címen értekezik arról, hogy szakítani kellene a régi felfogással, miszerint a gyülekezet és a lelkész személyes tapasztalatainak nincs, mit keresnie a szószéken.[60] Azt mondja, hogy főleg a Karl Barth tanításain felnövekvő nemzedék vitte tovább azt a felfogást, hogy az ige megcselekszi a maga dolgát, a jó prédikáláshoz nem feltétlenül szükséges a gyülekezet ismerete vagy éppen saját élettapasztalatunk. Ő maga Fred Craddocknak hálás, aki *As One Without Authority* című könyvében (1971) világossá tette, hogy a prédikciókban meg kellene jeleníteni a mindennapi életet, a hétköznapi tapasztalatokból kiindulva még jobban meg lehet érteni a bibliai üzenetet. Ez azonban nem azt jelenti, hogy slampos kis önéletrajzi ihletettségű történetekkel kezdjük el „szórakoztatni" a gyülekezetet, hanem azt, hogy az emberi tapasztalás komolyan vételével a Szentírás szövegének az emberi életre is kiható vizsgálatát, Isten igéjének az emberre gyakorolt hatását is jobban meg lehet érteni. McKenzie szerint „Craddock a Szentírást Isten igéjeként értette, mint ami maga az isteni önkijelentés, de ez nem statikus tartalom, ami csupán beleegyezést kér, hanem sokkal inkább párbeszédet igényel! Isten igéje mozgásban van, tulajdonképpen kommunikáció a Szentírás és az egyház között."[61] Hozzáteszi: „Craddock azzal, hogy hangsúlyozta az

58 Uo.

59 Uo., 104.

60 Alyce M. McKenzie, The Role of the Preacher's Experience in the Sermon, in *What's Right with Preaching Today?,* 125–154., 129.

61 Uo.

emberi tapasztalás fontosságát az egzegézis folyamatában, azzal, hogy a textus és a gyülekezet egzegézisét is fontosnak tartotta, meghatározta, hogy miként látja a prédikátort, illetve mit gondol a prédikáció természetéről. A prédikátor mindenekelőtt (az ige) hallgatója, s csak utána a hirdetője. A prédikáció inkább dialógus, mintsem monológ. […] A prédikációnak – akárcsak az életnek – inkább utazásnak kell lennie, és nem egy valahová való megérkezésnek."[62] McKenzie elismeri, hogy Craddocknak és az új homiletika irányzatnak az a tanítása, hogy az emberi tapasztalás egyetemes, ma már túlhaladottnak tűnik, és szerinte éppen Craddock lenne ma az első, aki erre figyelmeztetne. Éppen ezért ma már nem biztos, hogy az ebből a tapasztalatból kiinduló, induktív prédikációk lennének a legjobbak, ugyanis sok esetben éppen a közös tapasztalás – a bibliai történetek ismerete, a gyülekezeti, közösségi élmények, a hittel kapcsolatos szóeszköztár – hiányzik. Szerinte éppen ezért „ma a prédikációknak nemcsak hogy deduktívnak kell lenniük, hanem sokkal több didaktikus ismeretanyagot is kell tartalmazniuk. Sokkal inkább váltakoznia kell a deduktív és induktív, a tanító, illetve a meghívást tartalmazó prédikációknak".[63] McKenzie kimondja, amit mi magunk is sejtettünk: „Az új homiletikának a deduktív, dogmatikus, teologikus prédikációkkal szembeni kissé lenéző magatartása ma már nem állja meg a helyét, ugyanis a bibliai és a teológiai fogalmakkal hadilábon álló hallgatóknak inkább receptekre van ma szüksége!"[64] Tudomásul kell venni, hogy ma már olyan posztmodernistáknak, szekularistáknak és pluralistáknak prédikálunk, akik már nem „vevők" az olyan metanarratívákra, mint a teremtés, bűnbeesés, megváltás stb. Ennek ellenére ugyanezek az emberek szenvedélyesen élik meg a mindennapokat, késztetést éreznek arra, hogy érzéseiket megosszák a világgal, a körülöttük lévő történések hatással vannak rájuk. Éppen ezért – mondja McKenzie – e komplex kontexusban is az evangéliumot, a jó hírt kell hirdetni úgy, hogy egyaránt hitet is ébresszünk, de ismeretet is közöljünk úgy, hogy istentapasztalatainkat, életünk mindennapi tapasztalásait és a mások által tapasztalt valóságot is megjelenítsük prédikációinkban.[65]

A következő tanulmányt Debra J. Mumford, a louisville-i Presbyterian Theological Seminary homiletikatanára írta, s már a címe is beszédes: *Az a jó a prédikálásban, hogy a tanítási és tanulási kontextusaink változása megkérdőjelezi*

62 Uo.
63 Uo., 130.
64 Uo.
65 Uo., 131.

a növekedést.[66] Homiletikatanárként meg szokta kérdezni diákjait, szerintük mi a jó, illetve mi a rossz a prédikálásban, és rendszerint jóként azt fogalmazzák meg, hogy sokszor megtapasztalták az értelmét és az emberekre gyakorolt pozitív hatását, illetve árnyoldalként azt jelölik meg, miszerint rendkívül félelmetes azzal a tudattal prédikálni, hogy esetleg az nem lesz Istennek tetsző! A prédikálással jár egy bizonyos drukk, belső izgalom, és nagyon sok esetben lámpaláz, de – mondja – ez mind legyőzhető, ha a lelkész bízik abban, hogy prédikálásával Isten ügyét képviseli. Szerinte a prédikálásban több a jó, mint az aggodalomra okot adó negativitás. Optimista hangvétellel írja: „Hiszem, hogy a huszonegyedik századi prédikálással kapcsolatos egyik jót éppen azok az emberek szavatolják, akik elkötelezik magukat a prédikálással és a hozzá kapcsolódó különböző tudományágakkal kapcsolatos ismereteik bővítése mellett; akik csiszolni kívánják teológiai gondolkodásukat, kutatásaik módszertanát és az eredményeikről való értekezéseiket; akik mélyebben meg akarják érteni a kultúra és az életkörülmények jelentőségét az élet nagy kérdéseivel összefüggésben, és akik Isten szentlelkének rendelkezésére állnak, hogy minden elképzelhető módon elkötelezzék magukat mellette."[67] Végkövetkeztetése már-már túlzottan derűlátó, de mindenképpen erőt adó: „Ezekre az emberekre bízzuk nemcsak az egyház jövőjét – mert a jó igehirdetés hatása túlmutat az egyház falain –, hanem közösségeink, nemzetünk és világunk jövőjét is. Tanítási és tanulási tapasztalataim alapján mondom, hogy a jövőnk fényes, és ezért hála Istennek!"[68]

A következő tanulmányban Dawn Ottoni-Wilhelm, a richmondi Bethany Theological Seminary professzora arról értekezik, hogy a „hallgatókhoz való fordulás" a huszadik század végi, illetve a huszonegyedik század eleji homiletika egyik legjelentősebb vívmánya volt.[69] Azt mondja, hogy a prédikátorok éppen Fred Craddocktól tanulták meg, hogy „a prédikálás nemcsak Isten igéjének meghallgatását foglalja magában, hanem Isten népének meghallgatását is".[70]

66 Vö. Debra J. Mumford, „One Thing Right About Preaching is the Way our Teaching and Learning Contexts Challenge Growth", in *What's Right with Preaching Today?,* 161–178., 161.

67 Uo., 171.

68 Uo.

69 Dawn Ottoni Wilhelm, „The Turn to the Listener. Developing an Ear for Listening and Preaching", in *What's Right with Preaching Today?*, 185–219., 185. A „turn toward hearers" vagy „turn toward listeners" az új homiletika egyik alaptanítása volt, s eszerint a prédikálás folyamatában a hallgatót a prédikáció aktív partnerének kell tekinteni, s tapasztalataikat be kell építeni a mondanivalóba.

70 Uo., 186.

Craddock azzal, hogy szakított a „régi felfogással", miszerint a prédikáció ne deduktív, hanem induktív felépítést kövessen, azaz ne a Szentírásból vett általános igazságokat alkalmazza a gyülekezet életére nézve, hanem az emberi tapasztalatból kiindulva fedezze fel a bibliai nemesveretű tanításokat, nos ezzel a megközelítéssel azt feltételezte, hogy a hallgatók nemcsak szorosan részt vesznek a prédikációban, hanem végső soron felelősek is azért, ami a prédikációban elhangzik! Szerinte ezzel Craddock tulajdonképpen Fosdick nyomdokain lépdelt, akinek rádióban is elhangzó prédikációi az emberek gondjait és problémáit szólaltatták meg, és ezeket teológiailag vizsgálta. Craddock induktív módszere ahhoz járult hozzá, hogy „a prédikálás folyamatában a hallgatók egy felfedezőútra indultak, és a bibliai szövegek és az aktuális témák keresztmetszetében saját maguk számára tudták »befejezni« a prédikációt".[71] Craddock munkássága oda vezetett, hogy a homiletikusok jobban odafigyeltek a prédikáció formáira, elkezdődött a prédikáció hallgatóinak empirikus vizsgálata, illetve létrejött az ún. „konverzációs homiletika".[72] Ottoni-Wilhelm azt mondja, hogy a „hallgatósághoz való odafordulással" Craddock egy olyan folyamatot indított el, ami a „szószék és a templompad" közötti folyamatos, máig is tartó beszélgetéshez vezetett. „Az ő példáját követve a prédikátorok többé nem elszigeteltségben élő ideológusok lettek, akik olyan »gondolatokat« tudtak hangoztatni, amelyeknek kevés közük van hallgatóik életéhez, és eközben azt feltételezték, hogy az emberek elragadtatott figyelemmel hallgatják őket, hanem ehelyett Craddock segített az egyháznak és prédikátorainak megérteni, hogy a prédikálás közös ügy, és így a hallgatók az evangéliumot nem fejük felett vagy rajtuk kívül, hanem velük, általuk és köztük tapasztalhatják meg."[73]

Luke A. Powery, az észak-karolinai Durhamban székelő Duke University homiletikatanára *Invokáció és hivatás, avagy prédikálni és imádkozni* címmel értekezik.[74] Ebben a szüntelen imádkozásnak a prédikálásra kifejtett hatásáról értekezik. „Az imádság megváltoztatja lelki és homiletikai lüktetésünket, hogy segítsen belépni Isten ritmusába. Ahogy a légzés a test számára az életet jelenti, úgy az imádság a Szentlélek életet adó erejét leheli a prédikálásba, hogy szavainkat az

71 Uo.

72 A konverzációs homiletikával kapcsolatosan lásd bővebben: Lucy A. Rose, *Sharing the Word. Preaching in The Roundtable Church* (Louisville, Kentucky: Westminster John Knox Press, 1997); O. Wesley Allen, Jr., *The Homiletic of All Believers. A Conversational Approach* (Louisville, Kentucky: Westminster John Knox Press, 2005).

73 Uo.

74 Luke A. Powery, „Invocation, Vocation, Preaching and Praying", in *What's Right with…*, 249–272., 249.

igéhez igazítsuk."[75] Szerinte a prédikálásban ma az a jó, hogy „az imádság gyakorlása még mindig összefonódik a prédikálással, de ez csak úgy valósul meg, ha a prédikálást megfelelő invokáció előzi meg, és az erre érkező megfelelő isteni válasz teszi hitelessé a prédikátori hivatást".[76] Arra figyelmeztet, hogy „imádság nélkül a prédikáció elveszíti alapvető teológiai identitását, és pusztán retorikai gyakorlattá válik".[77] Ezért ő tanárként azt tanítja, hogy mielőtt a lelkész hozzáfog egy bibliai textus kifejtéséhez, előbb imádkozzék, ugyanis „az imádság a helyes homiletikai úton tarthatja a prédikátorokat, hogy ezáltal az isteni kegyelmet kiárasszák mások felé is".[78] Tanácsa megfontolandó: „Azok a prédikátorok, akik nem imádkoznak, soha nem fognak imádságos érzéseket ébreszteni azokban, akiknek prédikálnak. A homiletika nem a hermeneutikával vagy a retorikával kezdődik, hanem Istennel és az Istenhez való viszonyunkkal, valamint az emberi ima hatalmas repertoárjával. […] A prédikálás vége az imádság, de a prédikálás kezdete is az imádság."[79]

A társszerkesztő, André Resner tanulmánya – *A prédikálás középpontba állítása. Az evangélium rendszertana*[80] – visszavezeti az olvasót a prédikálás egyik legalapvetőbb szempontjához, nevezetesen az evangélium kortárs megszólaltatásához. Az evangélium háromféle taxonómiáját, rendszertanát használva segít a prédikátoroknak elgondolkodni azon, hogy milyen teológiai előfeltevéseik vannak az evangélium hirdetésével kapcsolatban, és hogy ezek hogyan segítik a prédikáló lelkészeket, amikor a Bibliában keresik a prédikálásra szánt ihlető textusokat. Resner azt mondja, hogy két dologtól függ a Szentírás minden értelmezése: a helyes jelentés megállapításának módjától, és attól, hogy ezt a megállapított jelentést hogyan lehet megfelelőképpen átadni, illetve megismertetni a hallgatósággal.[81] Resner úgy véli, hogy az egyik dolog, ami jó a prédikálással kapcsolatosan, az az, hogy van egy teológiai odafordulás az evangélium felé mint a prédikálás számára a legfontosabb alap felé. A homiletikát és a prédikálást ismét evangéliumi alapokra kell helyezni – mondja –, mert ez megszabja a prédikáló lelkészek célját és bibliatanulmányozását egyaránt. John Bartont idézi, aki azt

75 Uo.
76 Uo.
77 Uo., 276.
78 Uo.
79 Uo.
80 André Resner, „Recentering Preaching. A Taxonomy of Gospel", in *What's Right with…*, 276–338., 276.
81 Uo.

mondta: „Ha a középpontban Krisztus evangéliumával kezdjük, akkor egyáltalán nem lesz nehéz felfedeznünk, hogy a Biblia mennyire nélkülözhetetlen."[82]

Ezek után Richard F. Ward, a Phillips Theological Seminary tanára azt fejtegeti, hogy az elmúlt évtizedekben a prédikáció „előadásával" egyre többet foglalkozó szakirodalom arra buzdít, hogy ez az „előadás" ne csak a retorikai fogások nyomán jöjjön létre, hanem a teológiával való mélyebb „beszélgetések" következtében.[83] Craddock egyik interjúját idézi, aki elmondta, a „régi időkben" a legtöbb teológiai hallgató úgy érkezett a főiskolára, hogy volt már előzetesen képzettségük az ún. public speaking, azaz a nyilvános beszéd terén. Ma már nincs ilyen, ezért Craddock melegen ajánlotta, hogy a teológiai hallgatók járjanak énektanárokhoz vagy a hangképzéssel foglalkozó szakemberekhez, ugyanis a prédikálásban az emberi hang semmivel nem helyettesíthető. Richard Ward is a tudatos hangképzés mellett érvel, ugyanis szerinte a hangunkkal „viszünk lelket" a prédikálásunkba. Szerinte „egy prédikáció a prédikáló lelkész egyénisége révén »testesül meg«. Test, hang és a jelenlét »testesítik meg« a prédikációt, amelyeket a prédikátor előzetesen már elég jól begyakorolt ahhoz, hogy nyelvezetét és felépítését elsajátítsa, és így részévé váljék. Nem kell más emberré lennünk ahhoz, hogy prédikálhassunk vagy tőlünk idegen hanghordozást és viselkedésmódot erőltessünk magunkra. Lehet, nem is tudjuk, hogy milyen adottságaink vannak egy prédikáció elmondásához, amíg nem használjuk azokat a képességeinket, amelyeket addig elfojtottunk."[84] Szerencsés helyzetben vagyunk – mondja –, mert „lelki útmutatást kaphatunk a homiletikának a különböző kommunikációs elméletekkel folytatott beszélgetéseiből. Megtanultuk, nem mindegy, hogyan használjuk a fizikai énünket, amikor Isten evangéliumáról teszünk tanúságot a prédikálásunkban, és rájöttünk, hogy a teológia milyen fontos a prédikációnk eszköztárában, valamint abban, amit mondunk. Ez minden bizonnyal az, amiről ma azt mondhatjuk, hogy igencsak jó a prédikálásban!"[85]

A befejező tanulmányok egyikét Paul Scott Wilson, a torontói egyetem nyugalmazott tanára jegyzi, amelyben azt vallja, hogy a homiletika, a prédikálást vizsgáló akadémiai diszciplína, újra komolyan kell vegye a bibliai hagyományt, a teológiai és társadalmi kérdéseket, és mindezt interdiszciplináris megközelítés-

82 Uo., 302. Vö. John Barton, *People of the Book? The Authority of the Bible in Christianity* (Louisville, Kentucky: Westminster John Knox, 1988).

83 Richard F. Ward, „Finding »Soul« in Delivery", in *What's Right with…*, 344–369., 344.

84 Uo., 350.

85 Uo.

sel.[86] Azt írja, hogy „a homiletika a prédikálásnak a kulisszák mögötti súgója és ösztönzője, de talán az egyik legkevésbé látható rész abban a kérdésben, hogy mi a jó a prédikálásban", azaz a homiletika mint tudomány a prédikálás súgója, ösztönzője, és bár ez a legkevésbé látható része a prédikálásnak, a jó prédikátor arról ismerszik meg, hogy homiletikailag igencsak képezett! Szerinte „a homiletika igyekszik bátorítást nyújtani a kreativitásra törekvő prédikátoroknak, azoknak, akik erőt és útmutatást keresnek a heti prédikálásaikhoz. A homiletika megpróbál ezeknek a feladatoknak eleget tenni több-kevesebb sikerrel, bár munkájának nagy része a színfalak mögött, a gyülekezet tagjainak szeme elől rejtve történik. Nélküle a prédikálás mindenképpen sokkal nehezebb lenne!"[87] Wilson izgalmas kérdésfelvetésekkel áll elő a prédikálás jelenével és jövőjével kapcsolatosan: kérdés számára, hogy a prédikáló lelkész vajon mivé lesz az elkövetkező években: előadóvá, rendezővé, netán szórakoztató ceremóniamesterré? Az is kérdés számára, hogy engedve a „trendnek", vajon a prédikáció nem lesz-e pusztán egy szórakoztató esemény, ahol a legjobb kommunikátorok lesznek népszerűek. Vagy esetleg az istentiszteletek online közvetítése nem megy-e a lelkipásztori hivatás rovására, főleg ami annak a közvetlen kapcsolatot feltételező, pásztori oldalát illeti? „Nyilvánvaló, hogy sok fontos kérdésre kell választ adni, amire még nem lehet teljes bizonyossággal. Az egyház radikális átalakulásban van, és nem tudjuk, hogy mi következik. Lehet, hogy a robotok végül jobban prédikálnak majd, mint az emberek? A szekér megelőzi a lovakat? Bármi legyen is a jövő, az Istentől függ, és mi – mint mindig – most is Isten segítségével jutunk el oda. Egyelőre elég nekünk az, hogy a homiletika továbbra is támogatja az egyház igehirdetői küldetését, és rámutat azokra a sarkalatos pontokra, amelyek nyomán releváns kérdésekről folytathatunk párbeszédet."[88]

A zárógondolatok a szerkesztő André Resner tollából származnak. Azt mondja, hogy a koronavírus nyomán létrejött pandémia teljesen megváltoztatta a világot, benne nemcsak a családokat, hanem az egyházi közösségek életét is. „Nem vagyok biztos benne, hogy az egyház történetében volt nagyobb – és főleg gyorsabb – átalakulása az igehirdetési gyakorlatnak és a liturgikus kifejezésmódnak, mint ami 2020 márciusa óta történt. A prédikálás, az istentisztelet és az úrvacsora [az eredeti szövegben: a szentségek kiszolgáltatása, szerz. megj.] DNS-ének, azaz lényegének teljes metamorfózison kellett átesnie ahhoz, hogy az

86 Vö. Paul Scott Wilson, „Homiletics as a Behind-the-Scenes Prompter of Preaching", in *What's Right with…*, 373–390., 373.

87 Uo., 386.

88 Uo.

evangéliumot, Isten igéjét ebben a bizarr korban valahogy mégis hirdetni lehessen, és a szent jegyekkel való élés is megmaradjon. […] A kihívás most az, hogy a teológia ma milyen eligazítást ad arra, hogy miként prédikáljunk, imádkozzunk és szolgáltassuk ki az úrvacsorát ebben a koronavírus utáni időszakban. Hogyan válhat az Ige testté, ha a mi testünkkel kapcsolatban felmerül a gyanú, hogy megfertőződhet egy halálos vírussal? Hogyan válhat az Ige testté, ha azt virtuálisan kell közvetíteni a Facebookon, az Instagramon vagy a Zoomon keresztül? Hogyan lesz így a kenyér és a bor Jézus testévé és vérévé, ha azt mi nem törhetjük meg saját kezünkkel, nem kortyolhatunk a kehelybe valóságosan, és azt nem adhatjuk körbe, mert már közösségben lenni is botrányosan nehéz?”[89] De a komoly kérdésfelvetés után Resner igyekszik rámutatni arra is, hogy a pandémia ráirányította a figyelmet arra, hogy mi a jó egyáltalán a prédikálásban: „Azt kell mondanom, hogy az egyik legjobb dolog a prédikálással kapcsolatosan a történelem eme pillanatában az, hogy a prédikáló lelkészek megtalálták a módját annak, hogy a megváltozott körülmények között miként hirdessék az igét, hogyan szolgáltassák ki a szentségeket a legkreatívabb módon, a különböző kommunikációs eszközök segítségével.”[90] Resner ezzel fejezi be: „Egy olyan könyvben, amelynek egyik célja, hogy rámutasson a prédikálással kapcsolatos helyes és jó dolgokra, csak ámulni tudok azon, hogy a lelkészek és az egyházak ily módon tudták használni a technológiát arra, hogy leküzdjék a koronavírus okozta járvány korlátait! […] A szerzők mindegyike bizonyságát adta az ige és a prédikálás melletti szenvedélyes elköteleződéséről. És így ez méltó tiszteletadás Fred Craddock iránt, akinek ezt a kötetet ajánljuk.”[91]

Zárógondolatok

A fentiekben a prédikálással kapcsolatos kritikákat, illetve az erényeit taglaló véleményeket ismertettük úgy, ahogy azokat a nyugati kultúrát képviselő protestáns lelkészek és homiletikus szaktekintélyek megszólaltatták. Szakvéleményük olvasása közben természetesen a saját prédikálásunkat is górcső alá vehettük, a kritikákat sok esetben jogosnak érezhetjük, a biztató szavakat jó néven vehetjük. Kétségkívül, önvizsgálatunk nyomán sok kifogásolnivalót találhatunk saját prédikálásunkban is! A Fosdick által közel egy évszázaddal ezelőtt megszólaltatott kritika ma is jogos, hiszen gyakran hallhatunk a fejünk felett elszálló, számunkra irreleváns, minket egyáltalán meg nem szólító prédikációkat,

89 Uo., 399.
90 Uo., 400.
91 Uo.

de ugyanígy hallhatunk légből kapott tematikájú, időszerűnek vélt témákat könnyedén felvető, de a lényeget figyelmen kívül hagyó beszédeket is. Buttrick kemény, ostorozó szavait is saját magunkra vehetjük, hiszen az „egyszer volt, hol nem volt"-típusú, a múltat emlegető, de jelenünkkel köszönő viszonyban sem levő prédikációk ma is elhangzanak a szószékeken. Apró, „jelentéktelen témák", „könnyed sztorik", „aranyfedezet nélküli erkölcsi intelmek", életvezetési tanácsoktól hemzsegő útmutatások, állandóan tanítani és valamire rávenni akaró prédikációk mai jelenléte is állandóan arra figyelmeztet, hogy valamit másként, jobban kellene tenni. A „langyos szószék" jelensége is megfigyelhető: a világ történéseit figyelmen kívül hagyó, azt nem az evangélium fényében vizsgáló, kemény hangvételű, profetikus prédikációkat elvétve lehet hallani, és ha van is, akkor kimerülnek valamely világpolitikai szaktekintély vagy valamilyen felkapott guru okos gondolatainak átadásában. Két szélsőség van jelen az itthoni protestáns prédikálásban: vagy rendkívül értelmes, okos értekezéseket hallhatunk valamely ószövetségi történet vizsgálata során az előkészületi munkában elvégzett kortörténeti, egzegetikai, nyelvi analízist tartalmazó, sok műszóval tarkított jegyzetek alapján, vagy a mondén világ valamely eseményét apropóként használó, tematikusnak gondolt beszéd kapcsán merül fel bennünk folyamatosan az a kérdés, hogy ez mitől prédikáció, mi köze van Isten igéjéhez, amelyről a Zsidókhoz írt levél alapján tudjuk, hogy „élő és ható, élesebb minden kétélű kardnál, mélyre hatol, az elme és a lélek, az ízületek és a velők szétválásáig, és megítéli a szív gondolatait és szándékait" (Zsid 4,12).

De természetesen meghallottuk a prédikálás erényeit taglaló mondatokból a dicsérő szavakat is! Azt, hogy a pandémia igencsak „alkalmatlan idejében" elhivatott lelkészek hirdették az evangéliumot, és menet közben tanult technikai fortélyokkal tartották híveikben a lelket; azt, hogy minden válság és mélypont ellenére az egyház él és élni akar, és ez az elkötelezettek maroknyi seregének köszönhető; azt, hogy sokan felismerték, hogy a prédikálás pásztori oldalára nagyobb szükség volt, mint valaha, és ezért prédikációik lelki sebeket gyógyítottak, kételyek között vergődőket erősítettek és kitartásra buzdítottak.

És meghalljuk a jobbító szándékú szakértői véleményeket is: azt, hogy ma már a prédikációk változatos stílusával kell kísérletezni – a buzdító, gyönyörködtető prédikációk mellett visszatért a tanító jellegű, általános műveltséget is adó prédikációk kora, hiszen egyre több azoknak a száma, akiknek a Biblia nagy eseményeit, nyelvezetét és értékrendjét kell megtanítani; azt, hogy a bibliai szövegek változatos műfaját figyelembe véve, azokat retorikai modellként használhatjuk prédikációink megszerkesztésében; azt, hogy a „nagy történetek" mellett oda kell figyelni a „mindennapi történésekre" is, nyitott szemmel járva a világban,

így a szomszédaink, barátaink, munkatársaink egzisztenciális kérdéseivel szembesülve, ezeket is „fel kell vinnünk" a szószékre, megfelelő teológiai vizsgálat alá vetvén őket; és végül, de nem utolsósorban azt, hogy meg kell tanulnunk életünket és a ránk bízott híveink életét is az isteni gondviselés fényében szemlélni, és bízni abban az isteni ígéretben, hogy „az Istent szeretőknek minden javukra válik" (Róm 8,28).

A végére pedig idekívánkozik egy Craddock-idézet: „A dolgozószobában töltött idő sohasem a mindennapi munkától való elvonulást, hanem a mindennapi munkába való elmélyülést jelenti. A tanulással töltött órák a lelkészre vannak hatással, annak szavaira és tetteire. A lelkész jellemének és hitének formálása nagyobbrészt a dolgozószobában történik. Sok kifejezés van erre nézve. A tanulás engedelmességet jelent: »Szeresd az Urat, a te Istenedet teljes elméddel.« Istentiszteleti idő is: A rabbi is azt mondta: »Egy óra a dolgozószobában egy óra imádsággal ér fel az Örökkévaló szemében, áldott legyen Ő neve.« Mely lelkész nem tapasztalta már meg, hogy az íróasztal oltárrá lehet? Pasztorális munka ideje ez – az egész gyülekezet fog részesülni ennek a munkának a gyümölcseiből. A tanulmányozás (tanulás) megvédi a híveket a lelkész saját véleményének, előítéletének és érzéseinek túlzott hatásától. A tanulás azt jelenti, hogy egy második és harmadik véleményt is kérünk a diagnózis és a kezelés előtt. Egy lelkésznek sem kell a világ összes baját számbavenni, de minden lelkésznek időt kell töltenie azoknak az írásait tanulmányozva, akik egy életen át küszködtek az élet nagy kérdéseinek megválaszolásával. A tanulás rálátást enged a lelkész és a gyülekezet saját életére megfelelő távolságból, és ez egészséges. […] Végül a tanulás homiletikai aktus: a tanulás által megszületett önbizalom kiszabadítja a kommunikáció erőit."[92]

92 Vö. Fred B. Craddock, *Preaching, 25th Anniversary Edition* (Nashville: Abingdon Press, 2010), 70–71.

Somogyi László[1]

Bűntény az ősgyülekezetben

Az Újszövetség egyik leginkább rejtélyes, az olvasóban kérdéseket, sőt idegenkedést kiváltó része Anániás és Szafira története. Minden bizonnyal sokakban támad rossz érzés az apostolok cselekedeteiről írott könyv ötödik fejezetének első tizenegy versét olvasván. Valami szokatlan szigorúság érződik a szövegből, és az olvasó csatlakozik a jelenet szereplőihez: félelem vesz erőt rajta. Sokan gondolhatják Walter Knox szavaival azonos módon: reméljük, hogy Anániás és Szafira története csupán legenda.[2] Első olvasásra a komor hangulatú szöveg olyan, mint egy hajdani bűntény aktája. Mit is tartalmaz ez az iratcsomó, miről is ír Az apostolok cselekedetei a kérdéses részben?[3]

Az első akta

„Egy ember, név szerint Anániás, feleségével, Szafirával együtt eladott egy birtokot, és az árából feleségének tudtával félretett magának, egy részét pedig elvitte, és az apostolok lába elé tette. Péter azonban így szólt: Anániás, miért szállta meg a Sátán a szívedet, hogy hazudj a Szentléleknek, és félretegyél magadnak a föld árából? Vajon nem a tiéd volt-e, amíg el nem adtad, és miután eladtad, nem te rendelkeztél-e az árával? Mi indította szívedet ilyen cselekedetre? Nem embereknek hazudtál, hanem Istennek. Amint meghallotta Anániás ezeket a szavakat, összeesett, és meghalt. Nagy félelem szállta meg mindazokat, akik ezt hallották. Az ifjak pedig felálltak és betakarták őt, majd kivitték és eltemették. Mintegy három óra múlva a felesége is bement, mit sem tudva a történtekről. Péter megkérdezte tőle: Mondd meg nekem, ennyiért adtátok el a földet? Ő így felelt: Igen, ennyiért. Péter így szólt hozzá: Miért egyeztetek meg abban, hogy próbára teszitek az Úr Lelkét? Íme, azok, akik a férjedet eltemették, az ajtó előtt állnak, és kivisznek téged. Az asszony pedig azonnal összeesett a lába előtt, és

[1] Somogyi László (1955, Szakcs) a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem nyugalmazott egyetemi docense. Elérhetősége: somogyilaszlo1955@gmail.com.

[2] Walter Knox, *The Acts of the Apostles* (Cambridge: University Press, 1948), 63.

[3] A bibliai szövegeket a Magyar Bibliatársulat új fordítású bibliája (2014) szerint idézzük.

meghalt. Amikor bejöttek az ifjak, halva találták, kivitték őt is, és eltemették a férje mellé. Nagy félelem szállta meg az egész gyülekezetet és mindazokat, akik hallották ezeket."[4] (ApCsel 5,1–11)

A szöveg valóban egy bűntény ismertetésének mutatkozik. Van bűntény, tettes, bűnrészes, vádló, ítélet-végrehajtás. Meglepődhet az olvasó azonban, hogy védőbeszéd viszont nincs, és maga az ítélet sincs kimondva. Péter apostol vádbeszéde miatt a haláleset egy ítélet-végrehajtásnak tűnik, ráadásul ez aránytalanul súlyosnak ítélhető a bűntényhez képest. Mik lehettek azok a körülmények, amelyek az események ilyen súlyos kimenetelét eredményezték? Az értelmezésnek nyilvánvalóan számolni kell azzal az időréssel, ami az elbeszélés és az elbeszélt esemény között húzódik. Anániás és Szafira története a jeruzsálemi ősgyülekezetben, nagyjából a 30-as évek második felében, Az apostolok cselekedetei pedig a 80-as, 90-es években íródott.[5] Feltételezhető, hogy a könyv szerkesztése a Lukács szerinti evangélium gyakorlatával azonos, ami azt jelenti, hogy a szerző által gondos munkával összegyűjtött hagyományelemek sajátos teológiai szempont szerint vannak összefésülve. A szerző tehát lényegében nem tudósító, hanem teológus. A történeteknek teológiai mondanivalója van, ami azonban természetesen saját korának, a hellenisztikus közegben élő pogánykeresztény gyülekezeteknek szól. Ez annak ismeretében is állítható, hogy Az apostolok cselekedetei (csakúgy, mint a Lukács szerinti evangélium) személynek szóló ajánlással kezdődik. James Dunn szerint a könyvek címzettje, Theophilus a két kötet (Lukács evangéliuma és Az apostolok cselekedetei) sokszorosításának szponzora lehetett, és így az ajánlás mintegy tisztelletteljes köszönet a feltehetően jómódú és tekintélyes személynek.[6] Az apostolok cselekedetei címzettjei következésképpen a Római Birodalomban élő, hosszú távra berendezkedő és intézményesülő gyülekezetek. A jeruzsálemi ősgyülekezet és a hellenisztikus pogánykeresztény gyülekezetek élethelyzete gyökeresen különbözött egymástól. A jeruzsálemi gyülekezet zsidókeresztény csoport volt alapvetően eszkatologikus jelleggel. Feltételezhető tehát, hogy az Anániás és Szafira története, mint ahogyan a könyv többi anyaga, korábbi hagyományelemekre épült. Ezt hangsúlyozza többek kö-

[4] Az Újszövetség kéziratainak alexandriai és a nyugati szövegtípusai között esetenként figyelemre méltó eltérések is vannak, de a tárgyalt perikópa vonatkozásában ezek nem jelentősek. A Codex Bezæ (D) az 5,3, az 5,5 és az 5,9 esetén egy-egy szóban mutat eltérést. Tárgyalását ld. az 5,3-nál.

[5] Általánosan elfogadott, hogy a Lukács szerinti evangélium és Az apostolok cselekedetei szerzője ugyanaz a személy, és a két könyv keletkezési időpontja közel van egymáshoz.

[6] James Douglas Grant Dunn, *The Acts of the Apostles* (Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Company, 2016), 4.

zött James Dunn, habár a forrás eredetéről nem ad adatot vagy hipotézist.[7] Hasonló véleményen van Lüdemann is, megállapítva, hogy Anániás és Szafira története a jeruzsálemi gyülekezetben keletkezett egy történetileg igazolható mag köré szerveződve.[8] A szövegben levő, görögre fordított hebraizmusok zsidó-keresztény háttérre utalnak. Már rögtön az első versben, Anániás „bemutatása" az ονόματι (néven nevezett jelentésű) görög szóval tipikus hebraizmus (ld. pl. Jób 1,1).[9] Ugyancsak a zsidó szóhasználatot tükrözi a 3. versben szereplő ἐπλήρωσεν ὁ Σαταναζ τὴν καρδίαν σου (betöltötte a te szívedet a Sátán) kifejezés.[10] A 9. versben a πειρασαι (kísérteni) szó szintén héber háttérre utal.[11] Az egyes szavakon túl a szöveg szerkezete is egy korábbi változatra utal. Conzelmann úgy érvel, hogy Lukácsnak már rendelkezésre állt egy írott anyag, és ezt használta fel a történet megalkotásához. Ezt az értelmező közbeiktatások is bizonyítják, pl. az egész 4.vers ilyennek minősül.[12] Mindezek arra utalnak, hogy a történet megértéséhez egy újabb „aktát" kell kinyitni. A nehézséget nyilván az okozza, hogy ennek nem maradt fenn írásos szövege, még töredékként sem.

A második akta

Vajon mikor keletkezhetett az a mű, amelyet Lukács Conzelmann és mások szerint is felhasznált? Lukács végső szövege valamikor 80–90 körül szilárdulhatott meg. Az általa felhasznált zsidó-keresztény történet szövegét nem ismerjük, mondanivalójának iránya, szellemi háttere azonban kikövetkeztethető. Feltehető, hogy a jeruzsálemi gyülekezet azon időszakában keletkezett, amikor a gyülekezet a zsidóságon belül képzelte el helyét. A názáreti Jézus iránti elköteleződés szerintük nem tette semmissé a zsidó vallás iránti lojalitást. Ez az irányzat különösen Jakabnak, az „Úr testvérének" vezető szerepe időszakában volt jellemző. Josephus Flavius szerint Jakabot 62-ben végezték ki a szadduceus főpapság mes-

7 Dunn, *The Acts of the Apostles…*, 95.

8 Gerd Lüdemann, *Early Christianity according to the Traditions of Acts. A Commentary* (Minneapolis: Fortress Press, 1989), 66.

9 Charles Kingsley Barrett, *The Acts of Apostles* (Edinburgh: T&T Clark, 1994), 264.

10 Jóllehet többfajta szövegvariáns is előfordul egyes kéziratokban, a mérvadó görög szöveget kiadó United Bible Societies az egyes szövegvariánsokat elemezve ezt a változatot fogadta el, támaszkodva részint a kéziratok jelentős többségére (A, B, D, E, Ψ, p^8 stb.), valamint arra, hogy ez olyan semitizmus, amit az Ószövetség görög fordítása (LXX) is ezzel a kifejezéssel fordít: Préd 8,11b. In: Bruce Metzger, *A Textual Commentary on the Greek New Testament* (Peabody: Hendrickson Publishers, 1975), 327–328.

11 Barrett, *The Acts…*, 270.

12 Hans Conzelmann, *Acts of the Apostles* (Philadelphia: Fortress Press, 1987), 37.

terkedése nyomán, ami nem kis felháborodást váltott ki a Szanhedrin farizeus tagjai körében.[13] A Jakab vezető szerepéről szóló legkorábbi és leginkább megbízható adat Pál leveleiből származik. A galatákhoz írt levélben leírtakat elfogadva és feltéve, hogy Jézus halála 30-ban történt, az általában „jeruzsálemi zsinatnak" nevezett gyűlés időpontja a 48. év. Ez azért fontos, mert a levél tanúsága szerint Jakab dominanciája teljes volt ebben az időben. Ezek szerint a zsidó-keresztény anyag valamikor 48 és 62 között, legvalószínűbben az 50-es években keletkezett. A jeruzsálemi gyülekezetben ez idő tájt írástudó farizeusok is előfordultak,[14] és ők a jelen történéseit bibliai (ószövetségi) összefüggésben igyekeztek értelmezni. Sajátos műfajt hoztak létre ezzel, aminek nyomai az Újszövetségben is fellelhetők. Ezt a retrospektív értelmező munkát keresztény midrásnak lehet nevezni.[15] Az Anániás és Szafira története valószínűsíthetően ilyen midrásként fogalmazódott meg, illetve rögzült írásban. Weiser kísérletet tett arra, hogy rekonstruálja ennek szövegét.[16] Szerinte a jelenleg rendelkezésre álló lukácsi szöveg versszámozását alapul véve, a következő versek alkothatták a zsidó-keresztény anyagot: 1, 2b, 8, 3a, 4a, 5a, 6, 5b. Ennek megfelelően a szöveg ez lehetett:

„Egy ember, név szerint Anániás, feleségével, Szafirával együtt eladott egy birtokot, egy részét pedig elvitte, és az apostolok lába elé tette. Péter megkérdezte tőle: Mondd meg nekem, ennyiért adtátok el a földet? Ő így felelt: Igen, ennyiért. Péter azonban így szólt: Anániás, miért szállta meg a Sátán a szívedet? Vajon nem a tiéd volt-e, amíg el nem adtad, és miután eladtad, nem te rendelkeztél-e az árával? Amint meghallotta Anániás ezeket a szavakat, összeesett, és meghalt. Az ifjak pedig felálltak és betakarták őt, majd kivitték és eltemették. Nagy félelem szállta meg mindazokat, akik ezt hallották."

Szembetűnő, hogy ebben a variánsban Szafira bűnhődése nem szerepel, bár implicit módon feltételezhető. Weiser nem zárja ki a 4. vers autentikusságát. Ennek a 4. versnek fontos szerepe van a történet elemzésében. A kommentárok jelentős része úgy véli, hogy a 4. vers autentikus, és azt bizonyítja, hogy Anániás számára nem volt kötelező az eladásból származó teljes bevétel átadása. Conzelmann a már idézett művében viszont Lukács magyarázó célzatú közbevetésének tartja ezt a verset. Weiser mindenesetre a hangsúlyt arra helyezi, hogy a

13 Josephus Flavius, *A zsidók története*, szerk. Hahn István (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1980), 571–572.

14 Gondoljunk csak a sok „hamis testvérre", akikkel Pál apostol rendszeresen perlekedik.

15 A midrás újszövetségi műfaji elemzését részletesen tárgyalja Raymond Edward Brown, *The Birth of the Messiah* (New York: Doubleday, 1993), 557–562.

16 Alfons Weuser, *Apostolgeschichte* (Leinen: St-Benno Verlag, 1989), 143.

jeruzsálemi gyülekezetben a vagyon, illetve a pénzhez való viszony valamiféle „ősbűn" elkövetésének melegágya lehetett. Ezt a vonalat erősíti Marguerat, aki szerint a midrás a Gen 3-mal, az első bűneset történetével van összefüggésben.[17] A tipológiai egyezést az Ádám–Éva és az Anániás–Szafira párok között látja. A férfi és a nő egyetértése a bűn elkövetésében Ádám és Éva „első bűnét" ismétli. Ebből az következik, hogy a zsidókeresztény midrás a gyülekezetben meglévő bűn okát, eredetét kutatja. Ezt azzal azonosítja, hogyha a vagyon, a tulajdon megelőzi a szeretetközösséget, görög kifejezéssel a koinoniát, akkor ez a bűn megjelenését eredményezi. Hasonlóan ahhoz, ahogy az éden harmóniáját Ádám és Éva bűne végletesen megrontotta, az Újszövetség gyülekezetének ártatlanságát, lendületét, lélekkel teltségét a vagyon primátusa tönkretette. Az Évát becsapó kígyó párhuzamaként megjelenik a midrásban a Sátán is mint a bukás kiváltója.[18] Nem szabad elfelejteni azonban, hogy a történet a pünkösd után megalakult jeruzsálemi gyülekezet életében zajlott le. Az látszik észszerűnek, ha a történet magvát a jeruzsálemi ősgyülekezet felől keressük. Úgy tűnik, ki kell nyitni egy „harmadik aktát" is.

A harmadik akta

Többé-kevésbé elfogadott az a nézet, amely szerint a pünkösd után létrejött gyülekezet jellemzően eszkatologikus csoport volt. A nagypénteket követő sokk feloldódása a húsvét környéki események, majd a pünkösd elemi erejű lelkesedése a názáreti Jézus hamarosan bekövetkező újraeljövetelének (a parúziának) reménységét eredményezte.[19] Ennek az örömteli várakozásnak a nyoma a Marana tha-,[20] azaz a Jövel, Uram-fohász.[21] Ennek a csoportnak a vezetője feltehetően

[17] Daniel Marguerat, „La Mort D'Ananias et Saphira (Ac 5.1–11) dans la stratégie narrative de Luc", *New Testament Studies* 39., 2. sz. (1993): 209–226.

[18] O'Toole nem osztja Marguerat nézetét a szöveg Gen 3-mal való kapcsolata tekintetében. Nyolc pontban lát eltérést az Anániás és Szafira története és az első bűnbeesés története között. Érvei azonban nem cáfolják a kapcsolat meglétét. A hasonlóság a történet szerkezetében és jelentőségében (súlyosságában) áll fenn. Ld.: Robert F. O'Toole, „You Did Not Lie to Us (Human Beings) but to God (Acts 5,4)", *Biblica* 76., 2. sz. (1995): 182–209.

[19] Ld. pl. Rudolf Bultmann, *Az Újszövetség teológiája*, ford. Koczó Pál (Budapest: Osiris Kiadó, 1998), 46–50.

[20] Az eszkatologikus gyülekezethez jobban illik ez a változat, mint a másik, a Maran Atha, azaz Urunk eljött értelem.

[21] Erőteljesen hangsúlyozza ezt Lüdemann is, ld. Gerd Lüdemann, „The First Three Years of Christianity", *Toronto Journal of Theology* 25., 1. sz. (2009): 36–40.

Kéfás volt. Tehát a lukácsi szövegben Péter szerepeltetése történetileg igazolhatónak mondható. A páli levelekben (1Thessz 2,19; 3,13; 4,15; 5,23), de még az evangéliumokban (Mt 24,34; Lk 21,32) is fellelhető annak nyoma, hogy a parúzia közeli bekövetkezésének várása alapvonása volt a korai gyülekezetek hitének. Ez a váradalom egyben azt is jelentette, hogy az eszkatologikus gyülekezetek tagjai úgy vélték, nem fognak meghalni mindaddig, amíg Jézus – most már mint Úr – vissza nem tér. Philippe Menoud egy 1950-ben megjelent írásában[22] azt feltételezi, hogy Anániás és Szafira története annak terméke, hogy az ősgyülekezetben a váradalmak ellenére történt haláleset. Ez a tény nem fért bele a gyülekezet eszmevilágába, érthetetlennek, megmagyarázhatatlannak minősült. Joggal merülhetett fel a kérdés: miért haltak meg ezek az emberek? Az egyetlen, teológiailag is indokolható megoldásnak az kínálkozott, hogy valami nagyon súlyos bűnt követtek el. Bűnük büntetéseként vesztették életüket. Ezt a bűnt a vagyonközösség szabályának áthágásával azonosították. A vagyonközösség gyakorlata a mediterráneumban nem volt ismeretlen. Az első század első felében a vagyonközösség a kumráni közösségben is megvalósult,[23] de annak a motivációja egyfajta perfekcionizmus volt. A tökéletesedés útja a noviciátuson keresztül vezetett egyre magasabb szintekre. Ezzel szemben a keresztény közösség a parúzia iránti lelkesedésében mondott le a vagyonról, ami gondot, törődést, az egyéni, illetve családi megélhetést biztosította.[24] A váradalom láza eltérítette a hívőket a mindennapi cselekedetektől. A gyülekezetben megvalósuló vagyonközösséggel szemben felhozható, hogy például Márk anyja megtartotta a házát, hiszen ott jöttek össze a gyülekezet tagjai (ApCsel 12,12), sőt a hagyomány szerint az utolsó vacsora is itt zajlott le (Mk 14,12). Ez az érv azonban nem zárja ki a gyülekezethez csatlakozó nem jeruzsálemi tagok vagyonátadásának követelményét. Annál is inkább, mert amennyiben történetileg hiteles a Márk anyjáról és annak házáról szóló rész, ez csupán azt jelzi, hogy volt, ahol összejönni a gyülekezetnek, és ebben az értelemben a Márk anyjának háza is „közös tulajdon" volt. Feltételezhető az is, hogy a

22 Philippe H. Menoud, „La Mort d'Ananias et de Sapphira (Actes 5.1–11)", in *Aux Sources de la Tradition Chretienne. Mélanges offerts à M. Maurice Goguel*, szerk. Oscar Culmann, Philip H. Menoud (Neuchâtel: Delachaux et Niestlé, 1950), 146–154.

23 A *Közösség szabályzata* elnevezésű iratban, szokásos jelöléssel: 1QS 1.11-14 In: Frölich Ida, *A qumráni szövegek magyarul* (Piliscsaba: Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK, 1998), 125.

24 Haenchen részletes kommentárjában más véleményen van. Ő nem vagyonközösségnek, hanem a szükség szerinti jótékonykodás gyakorlatának értelmezi az eladott tulajdon árának átadását. Ernst Haenchen, *The Acts of the Apostles. A Commentary* (Philadelphia: Westminster Press, 1971), 230–235.

gyülekezet tagjainak többsége nem volt jeruzsálemi lakos, hanem Palesztina más vidékeiről, főleg Galileából származott. Feltételezhető az is, hogy Palesztinán kívülről is jöhettek a gyülekezetbe. Az apostolok cselekedetei 4. részében név szerint is szerepel egy gyülekezeti tag, Barnabás, aki nem palesztinai, hanem ciprusi származású hívő. A nem palesztinai gyülekezeti tagok alkothatták Az apostolok cselekedetei 6. részében említett „görögül beszélők" csoportját. Földjük, tulajdonuk gondozása ilyen távolságból lehetetlenné vált, ezért logikusabbnak bizonyult eladni azt, és az érte kapott jövedelemből biztosítani a megélhetést. A gyülekezet tagjai azonban vagyoni tekintetben is sokfélék lehettek és a különbségek áthidalására kialakult az a vagyonközösségi forma, amely szerint a gyülekezet vezetői (apostolok) kapták meg, esetleg gyűjtötték be a gyülekezetbe belépők pénzét, és gondoskodtak annak szétosztásáról. A feladat nyilván nem volt egyszerű, elképzelhető, hogy néhány esetben hiba vagy méltánytalanság is előfordult ebben a munkában. Ez lehetett az előzménye és oka az ApCsel 6-ban leírt diakónusválasztásnak is. A közösség életének alapelve azonban eléggé világos: mindenki a szükséglete szerint részesedjen a javakból, ennek fedezete pedig a hívektől származó közös vagyon. Nyilvánvaló, hogy ennek az elvnek a megsértése az, ha valamely hívő nem adja oda összes pénzzé tett vagyonát. A megdöbbenést keltő haláleset vagy halálesetek okául logikusan kínálkozott ennek az alapelvnek a megsértése. Ez volt az a fő bűn, amely halált eredményezett. A szokatlanul szigorú bűnhődés magyarázatául feltehetően a gyülekezethez egyre nagyobb számban csatlakozó, írástudó farizeusok körében tipológiai magyarázat formálódott. Bibliai analógiaként végül is a Józsué könyvében leírt Ákán bűne szolgált. A Józsué könyvében előforduló történet szerint a honfoglalási küzdelmek során Izráel Ajnál vereséget szenvedett, és Isten azt mondta Józsuénak, hogy a vereség oka egy tolvajlás: valaki Izráel fiai közül eltulajdonított valamit az ellenség tárgyai közül. Az isteni sorsvetés megjelölte Ákánt mint bűnöst, akit az egész háza népével kiirtottak. A horrorisztikus történet primitív vallásos eseményre utal még akkor is, ha esetleg ténylegesen nem is valósult meg. Ákán bűnének lényege a *hérem* megszegése. A *hérem* az Úr számára való elkülönítést jelenti. Az elfoglalt Jerikóban levő egyetlen tárgyat sem lehetett hadizsákmánynak tekinteni, mindent fel kellett áldozni az Úrnak. Azzal, hogy a maga számára tartott meg arany- és ezüsttárgyakat és egy köntöst, Ákán azt vette el, ami nem volt az övé. Hasonlóan érthették Anániás esetét is. Azzal, hogy pénzzé tette a földjét a közösség íratlan szabálya szerint, kinyilvánította, hogy már nem az övé a tulajdon, hanem „el van különítve" a gyülekezet, azaz az Úr népe számára. Azzal, hogy félretett magának ebből az összegből, ugyanazt a bűnt követte el, mint Ákán. Mi történhetett ezután? Csak remélni tudjuk, hogy az Ákán-analógia itt véget is ért, és

nem folytatódott azzal, hogy a közösség „kiirtotta a bűnt", azaz meglincselte Anániást. Az ősgyülekezet szellemiségében azonban nem találjuk nyomát efféle szigorúságnak. A többször is összehasonlítási alapul szolgáló kumráni *Közösség szabályzata* sem tartalmaz végzetes szankciót egy ugyanilyen esetben. A vagyonközösség megszegőjét „visszaminősítették", és élelemadagját egynegyedével csökkentették, de fel sem merült ennél súlyosabb ítélet. Elérkeztünk az első jeruzsálemi gyülekezethez, az Anániás-történet forrásához. Úgy vélhető, hogy nem kell további iratcsomót nyitni a bűntény felderítésére. Az eredeti történet magva rekonstruálható.

Anániás története

A szereplők közül Anániás feltehetően valós személy, hiszen neve nem ún. beszédes név, ami a történet szerinti hazug voltára utalna, sőt ellenkezőleg, a név, amely a héber Chananja görögösített változata, jelentése a deuterokanonikus és apokrif könyvekben (Tób 5,13, Judit 8,1 és 4Makk 16,21) Jahveh kegyelmes.[25] Valószínű tehát, hogy így hívták azt a gyülekezeti tagot, akinek váratlan halála okozta a zavart a gyülekezet életében. Természetesen nem kizárt, hogy csak utólag azonosították Anániással az ismeretlen hívőt, sőt akár több elhunyt személyt is mintegy magába foglal az Anániás név. Valószínű, hogy Anániás nem volt jeruzsálemi lakos, ugyanis tulajdona, amit eladott, χώριον, azaz többnyire kisebb területű földbirtok. Érthető, hogy ha csatlakozni akart a gyülekezethez, az egész tulajdont el kellett adnia, hiszen a gyülekezet Jeruzsálemben, városi körülmények között élt, Anániás földje pedig vidéken, a várostól távol lehetett. Elképzelhető ugyan, hogy ez a terület Jeruzsálemhez közel is lehetett, de a terület távolról való gondozása egy gyülekezeti tag számára megoldhatatlannak tűnik. Azt pedig, hogy intézőre bízza a földet, csak az arisztokrácia számára volt lehetséges, annak költségei miatt. A vidékről a városba költöző hívőt, aki idejének nagy részét a gyülekezet közösségében éli, élethelyzete is arra ösztönzi, hogy tulajdonát pénzzé kell tennie és erre alapoznia megélhetését. A közösségi lét pedig a szolidaritás alapkövetelményét érvényesíti, így a megszerzett pénzt köztulajdonná kell tenni. Más vélemények is megfogalmazódtak Anániás kilétét illetően. Richard Ascough[26] szerint Anániás és Barnabás egyaránt a jeruzsálemi gyülekezet

25 Megdöbbentő, hogy Anániás neve azt jelenti, hogy Isten kegyelmes, viszont a történetben ennek éppen ellenkezőjével találkozunk.

26 Richard S. Ascough, „Benefication gone wrong. The »sin« of Ananias and Sapphira in Context", in *Text and Artifact in the Religions of Mediterranean Antiquity. Essays in*

patrónusai lehettek. Valószínű azonban, hogy eredetileg nem ez volt a helyzet, csupán Lukács szándéka lehetett adományozónak beállítani Barnabást és Anániást azzal a szándékkal, hogy a könyv olvasói a saját világukban el tudják helyezni a szereplőket. Ascough is azt hangsúlyozza, hogy Az apostolok cselekedetei olvasói, hallgatói számára a patrónus-kliens viszony jobban érthető, mint a vagyonközösséget vállaló hívő magatartása. Anániás vétke szerinte abban állt, hogy az általa deklaráltnál kevesebb összeget juttatott a gyülekezetnek. Jótékonykodása ezért hamisra sikeredett. Mindezek ellenére Anániás halálát tényszerűen nehéz összekapcsolni a vagyonközösség elvének megsértésével. Ahhoz ugyanis valakinek tudomást kellett szereznie a csalásról, és be kellett volna árulnia Anániást az apostoloknál. Ebben az esetben azonban, ha nem is teljes szabályszerűséggel, de valamiféle bírósági vizsgálatot kellett volna folytatni tanúk beidézésével és a védekezési lehetőség megadásával. Mivel nincs áthagyományozott anyag ilyenről, azt kell tehát feltételezni, hogy a haláleset és bűn összekapcsolásának célja az előbbinek a magyarázata volt. Ez a magyarázat feltehetően fokozatosan alakult ki. Először csak mendemondák, feltételezések születtek, majd a gyülekezet írástudóinak tipológiai munkája vezetett oda, hogy a feltételezésből bizonyosság legyen: Anániás bűnös, bűnhődése a halál. A Józsué könyvében leírtak szerint nemcsak Ákán, de egész háza népe bűnhődött. Az analógia következetes alkalmazása szerint Anániásnak is családostól kellett pusztulnia és ehhez a feleség személye adódott. Szafira neve azonban már beszédes név, jelentése gyönyörű.[27] Alakja ezek szerint nélkülözi a történeti alapot, szerepeltetésére az analógia végigvitele miatt van szükség. Anániás családjának esetleges többi tagjáról semmit nem tudunk, nincs információ róluk. Ez a tény is azt erősíti, hogy Szafira szerepeltetését csupán a tipológia indokolja.

A történet története, a hagyományozás

A váratlanul, talán betegségben meghalt Anániás története feltehetően a 30-as évek végére alakult ki az eszkatologikus gyülekezetben. Halála az Örökkévaló büntetéseként maradt meg a gyülekezet emlékezetében. Ez az emlékezet a csalás bűnét tulajdonította Anániásnak, és történetét kiegészítette a feleség, Szafira

Honor of Peter Richardson, szerk. Stephen Wilson, Michel Desjardin, Studies in Christianity and Judaism / Etudes sur le Christianisme et le Judaisme 9 (Waterloo: Wilfried Laurier Univerisity Press, 2000), 91–110.

27 Az a tény, hogy ezzel a névvel megjelölt osszáriumot találtak Jeruzsálemben 1923-ban, pusztán azt bizonyítja, hogy a név ismert és használt volt Izraelben.

bűnrészességével és bűnhődésével is. Ismeretes, hogy a vagyonközösségben élő jeruzsálemi gyülekezetben előbb-utóbb elfogyott minden tartalék és szűk esztendők, nélkülözés ütötte fel fejét a csoportban. A parúzia egyre késett, és ez a gyülekezet szellemiségét is megrendítette, ami változásokat eredményezett mind a kegyességben, mind a gyülekezet összetételében.

Nem véletlen, hogy a 40-es évekre egy, a zsidósághoz erősebben kapcsolódó irányzat kerekedett felül. Egyre több farizeus csatlakozott a Jézus-követőkhöz. A vezetőjük az Úr testvére, Jakab, az Igaz lett. A gyülekezet átvette az eszkatologikus első csoport hagyományát, így az Anániás–Szafira-történetet is. Az Ákán-analógiát átformálta egy keresztény midrássá, az első gyülekezet ősbűnének magyarázatává dolgozta tovább. A hellenisztikus diaszpórában élő zsidók kedvéért görögül (is) megszövegezte történeteit, így maradt meg a történetben az Ákán-esetre utaló ἐνοσφίσατο (magának megtartani) kifejezés is.[28] A tipológia iránya azonban már a bűnbeesés története lett. Ezzel nem csupán magyarázták az eszkatologikus gyülekezet szétesését, hanem a Jézus-követőket a történelem fősodrába helyezték, történetüket az Isten népe-történet legitim folytatójának értelmezték. A vagyonközösség megszűnt követelménynek lenni, a gyülekezethez tartozás feltételében a zsidóság vallásos elemei lettek hangsúlyosak. Ilyen volt például az imaórák megtartása, amelynek nyoma megmaradt a 2,46 és 3,1 versekben. Az úgynevezett jeruzsálemi zsinat is csak a Noé-törvények megtartását írta elő kötelező erővel a betérni kívánó pogányok számára. Egyfajta önkéntes aszkézis azonban fellelhető volt, maga a gyülekezet vezetője, Jakab járt elöl az önmegtartóztatásban.

A szöveg további módosulása a jeruzsálemi gyülekezet megszűnése után következett be. A jeruzsálemi gyülekezet végét a zsidó háború és annak katasztrofális eredménye jelentette. A kereszténység központja Antiókhia és Damaszkusz lett, de a kis-ázsiai és az európai gyülekezetek is egyre nagyobb szerepet játszottak a keresztény csoportok életében. A zsidó jellegzetességek a háttérbe szorultak, és jellemzően a hellenisztikus gondolkodásmódhoz és kultúrához idomult a gyülekezetek gyakorlata. Ebben a szellemi közegben született a Lukács evangéliuma és Az apostolok cselekedetei is. A könyv keletkezési helyéről csak feltevések vannak, hagyományosan Rómát szokták megjelölni, de Efézus, Cézárea és Antiókhia is szóba kerülhet Akhája mellett. Ezekben a városokban, illetve vidékekben az a közös, hogy a hellenisztikus kultúra területén vannak. Az itt működő gyülekezetek kérdéseihez, problémáihoz és esetleg szükségleteihez igazodnak Lukács iratai, könyvének mindkét kötete. A gyülekezetek élete ko-

28 Az Ószövetség görög fordítása, a LXX ezt a szót használja Józs 7-ben.

rántsem volt zökkenőmentes. Egyrészt a zsidó diaszpóra egyre inkább elhatárolódott a keresztény közösségektől, ugyanakkor a világi hatóságok sem mindig tekintették a gyülekezeteket a társadalomba harmonikusan beilleszkedett közösségeknek. Az apostolok cselekedetei egyik célkitűzése az, hogy bizonyítsa, a keresztény mozgalom a szentlélek erejével terjed.[29] A szentlélek azonban már az apostolokon keresztül mutatkozik meg, illetve az apostolok utódain, általában a gyülekezetek elöljáróin. Ez az intézményesedés korszaka. A gyülekezetekben erős vezetésre volt szükség, hogy egyrészt a hívők tisztában legyenek a zsidóságtól különböző, de a bibliai hagyományokra építő azonosságukkal, másrészt megvédjék őket a világi hatóságoktól azzal, hogy bizonyítják lojalitásukat az államhoz és békés életvitelüket. Az oikosz (háztartás) jellegű gyülekezetekben a presbiterek („vének") szerepe háttérbe szorult, és megnőtt a jelentősége a diakonoszoknak, illetve az episzkoposzoknak.[30] Az ő vezető szerepüket igyekszik teológiai érvekkel is alátámasztani, illetve megerősíteni Az apostolok cselekedetei. Az Anániás és Szafira története a Lukács-féle átdolgozásban is ezt szolgálja. Felhasználja a „második aktának" nevezett keresztény midrást, de átdolgozza a történetet. A legfeltűnőbb az, hogy részletezi Szafira sorsát, hazugságát és halálát. Ez egy tipikusan a görög tragédiák stílusát követő „bűnhődésdráma". Szafira megszólal, és szavára a „kórus", esetünkben Péter apostol közli a végzetes következményt. A jelenet konstruáltsága nyilvánvaló. Több kommentár is felhívja a figyelmet annak valószerűtlenségére, hogy az apostolok Anániás halálát követően még három órán keresztül üljenek ugyanazon a helyen, talán az adománnyal a „lábaiknál". Valószerűtlen az is, hogy senki nem értesítette Szafirát férje tragikus haláláról. A kísérteties néma szereplők, az „ifjak" kimenetele, majd az ajtó előtti megállásuk, hogy várják az újabb holttest elszállítását, hátborzongató eleme az elbeszélésnek. A történet szerint a „bűneset" abban van, hogy a közösség elleni vétkezés valójában a szentlélek elleni bűn. Lukács a zsidó-keresztény alapszöveget sajátos szóhasználattal és közbeszúrásokkal tereli ebbe az irányba. A jeruzsálemi ősgyülekezet életében megvalósuló közösség, a koinónia bemutatása a 4,32-ben kezdődik az önzetlenség és a vagyonközösség jótéteményeinek bemutatásával. Az Újszövetségben az elsőként Pál apostol által használt kifejezés egyaránt vonatkozott a szellemi és az anyagi közösség megvalósulására. Több kommentátor úgy véli, hogy a 4,33 Lukács által beszúrt szöveg, a 32. verset logikusan a 34-nek kellene követni. Haenchen szerint a közösségben ez a szombatév

[29] Ezt hangsúlyozza pl. James Dunn. Dunn, *The Acts of the Apostles*…, 7.

[30] Erről bővebben Gyürki László, „Episzkoposz, presbiter, püspök", *Vigilia* 37., 5. sz. (1972): 294–299.

egyfajta „keresztény" megélése, amelynek alapja a Deut 15,4. Ugyanakkor hivatkozik a görög etikában is gyökerező közösségi elvre, példaként említve Arisztotelész *Nikomakhoszi etikáj*át (IX. könyv, 8, 1168b „a testvéreknek mindenük közös"). Szerinte a 4,32 a görög közösségi eszményt, a 4,34 az ószövetségi ígéret beteljesülését („Ne legyen köztetek szegény…", Deut 15,4) jelenti.[31] Ha ez így is van, a görög etikára való hivatkozás sokkal inkább a művelt Lukács, mintsem a zömében palesztinai hívők önértelmezésének minősíthető. A szombatévet illetően sokkal valószínűbb, hogy ez nem is az apokaliptikus első közösségben, hanem az írásmagyarázatban járatosabb Jakab vezette későbbi gyülekezetben fogalmazódhatott meg. A 36. vers Barnabást mint pozitív példát mutatja be, de az 5,1–11 az Anániás és Szafira történetével megmutatja, hogy negatív példa is volt már a kezdeteknél. Ebben a részben megmutatkozik Péter különleges ereje, képessége. Az 5,12–16-ban leírtak (az apostolok csodatettei) pedig tovább erősítették a vezetők karizmatikus voltáról kialakult képet. A dráma az 5. rész első két versében erőteljes kijelentéssel indul. Anániás és Szafira együtt cselekszenek: az eladott föld árának egy részét Anániás a feleségének tudtával megtartotta magának, és csak a többit vitte az „apostolok lábához". A szöveg patriarchális jellege nyilvánvaló. Anániás az, aki „magának" tesz félre a pénzből, de azáltal, hogy ez Szafira tudtával történik, az asszony tettestárssá válik. A bűntény tehát megtörtént, és az olvasó azt gondolhatja, hogy ez abban állt, hogy Anániás (és Szafira) becsapta a közösséget. A 3. versben azonban Péter dörgedelmesen közli: többről van szó, a szentléleknek hazudtál! És a következő vers végén megerősíti: „nem embereknek hazudtál, hanem Istennek." Aki tehát az apostoloknak hazudik, az valójában Istennek hazudik. Az olvasó ebből Isten jelenlétét az apostolokhoz kell hogy kapcsolja. Az apostolok Isten hű képviselői, és így feltétlen primátusuk van, joguk van engedelmességet követelni. Anániás bűnét Péter a tudatosságra utaló indokkal súlyosbítja, ami a 4. vers első felében így hangzik: „Vajon nem a tiéd volt-e, amíg el nem adtad, és miután eladtad, nem te rendelkeztél-e az árával?" Ez a szöveg többféle értelmezést tesz lehetővé. A kommentárok jelentős része úgy látja, hogy ez a rész azt jelenti, a vagyonátadás és annak mértéke teljesen önkéntes volt. Mások azonban úgy vélik, a szövegnek harmóniában kell állnia a 4,32-vel, ami a teljes vagyonátadást mutatja általánosnak.[32] A görög szöveg elemzése sem teszi egyértelművé az önkéntesség kérdését. Scheidweiler felvetette, hogy a 4. vers kezdőszavát, a nemde jelentésű ουχι szót az abban az esetben je-

31 Haenchen, *The Acts*…, 233.

32 Több kommentár igyekszik harmonizálni a két vers eltérő jelentését.

lentésű οὐχ-ra kell cserélni.[33] Szerinte valószínű, hogy a hagyományozás során létrejött elírásról van szó. Ebben az esetben a szöveg értelme úgy módosul, hogy Anániásnak már nem volt rendelkezési joga a vagyoneladásból származó bevétel felett. Ha így volt, akkor ennek az elírásnak még a Lukács előtti anyagban kellett megtörténnie, hiszen az Újszövetség valamennyi kézirata az οὐχι szót szerepelteti a 4. versben. A teljes önkéntesség ellen érvel Brian Capper is.[34] Azt tartja leginkább valószínűnek, hogy volt egy „általánosan elfogadott mértéke" a vagyonátadásnak, és Anániás nem követte ezt a mértéket. Witherington véleménye szerint is az 5,4 egyértelműen bizonyítja, hogy nem volt kötelező beszolgáltatni az eladásból származó összes bevételt.[35] Megfogalmazza azt a többek által hangoztatott véleményt, hogy Anániás és Szafira mintegy el akarta játszani a minden gazdagságról lemondó, önfeláldozó hívőt a közösség felé, miközben megtartott magának valamennyi részt a bevételéből. Ezáltal a közösség előtti megbecsültségük, elismertségük nőtt volna meg, miközben anyagi biztonságukat sem kellett volna feladni. A rendelkezésünkre álló szöveg alapján azonban ez csupán feltételezés. Ha volt egyáltalán valamilyen mértékű „bevétel-visszatartás", ennek motivációjáról nem sokat tudunk. A teljes önkéntesség mellett szóló érvek ellenére azt lehet mondani, hogy az ApCsel 5,4 szövege egyáltalán nem zárja ki a következő olvasatot: „Igaz ugyan, hogy te döntesz arról, eladod-e a földedet, és te döntesz arról, hogy a közösségnek adod-e az árát, de ha már úgy döntöttél, hogy odaadod, akkor minden bevételt oda kell adnod." Ez az olvasat talán azért is logikusabb, mert ha a hívők maguk döntik el, hogy mekkora részt adnak közös használatra, a vagyoni különbségek ugyanúgy megmaradnak, mint azelőtt. És így éppen a vagyonközösség célja nem valósul meg. A különbség az alamizsnálkodás és a vagyonközösség között az, hogy míg az előbbi fenntartja, az utóbbi megszünteti a vagyoni különbségeket. Az 5. rész 4. verse nem fogalmaz úgy, hogy az önkéntesség kérdése minden kétséget kizáróan egyértelmű legyen. Ennek azonban az az oka, hogy Lukács az „Anániás bűnét" nem az önkéntesség megléte vagy hiánya szempontjából kezeli, hanem aszerint, hogy az apostoloknak, és ennek következtében magának Istennek hazudott Anániás. Sőt Lukács tovább is megy, mert Péter Szafirának már arról beszél, hogy meg akartátok

33 Felix Scheidweiler, „Zu Acts 5:4", *Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft* 49., 1. sz. (1958): 136–137.

34 Brian J. Capper, „The Interpretation of Acts 5.4", *Journal of the Studies of the New Testament* 6., 19. sz. (1983): 117–131.

35 Ben Witherington, *The Acts of the Apostles. A Socio-Rhetorical Commentary* (Grand Rapids: Eerdmans Publishing Company, 1998), 233.

„próbálni" a szentlelket, azaz kipuhatolni, hogy meddig mehettek el. A görög szöveg a πειράσαι szót használja ('kísérteni', 'próbára tenni'), ugyanazt, ami a miatyánkban, a Jézus megkísértése történetében, a Jakab levele első fejezetében is előfordul. Ez a rész egyértelmű üzenet a történetet olvasó híveknek. A gyülekezet vezetői teljes birtokában vannak a szentléleknek, tehát aki velük szemben vét, számolhat a legsúlyosabb büntetéssel.[36] A történet tehát sorozatos változásokon ment keresztül, igazodva a gyülekezetek aktuális társadalmi helyzetéhez. Marguerot a perikópa ötféle lehetséges olvasatát veti fel.[37] Az etiológiai, a kumráni, a tipológiai, az intézményi és az üdvtörténeti olvasatot. Ezek közül Haenchen a kumráni olvasatot nem tartja megalapozottnak. Péter szerepe nem azonos a „felügyelő" (mebaqqer) szerepével. Ott ugyanis a mebaqqer irgalmasságot gyakorol, és megpróbálja visszavezetni a vétkest a helyes útra.[38] Arra sem vállalkozik, hogy a Mindenható ítéletét kihirdesse. Ezen túlmenően a kísérteties „ifjak" sem azonosak a kumráni közösség novíciusaival, ugyanis a noviciátus a keresztény gyülekezetekben nem volt szokásos. A hívek számára nem volt „próbaidő" kijelölve. Az intézmény a szerzetesség kialakulásával vált csak gyakorlattá a kereszténységben. Az etiológiai és a tipológiai olvasat az ősgyülekezethez és a Jakab-féle zsidó-keresztény csoporthoz kapcsolható, hiszen a gyülekezetben megjelenő rossz eredetét az Ákán vétke, illetve az első bűneset tipológiai alkalmazásával magyarázza. Az intézményi olvasat pedig a jelenlegi végső, lukácsi szöveget jellemzi. A szöveg „életbeli helyzete" (Sitz im Leben) Schmitt szerint a gyülekezetbe újonnan belépőknek szóló komoly figyelmeztetés: Isten vigyáz a gyülekezet tisztaságára és kérlelhetetlenül lesújt a vétkezőkre.[39] Ráadásul ez a felügyelet a gyülekezet vezetőinek kezébe adatott, ők birtokolják a szentlelket. A vezetők fegyelmező hatalma kiterjed a hívő közösségre. Ennek mintegy előzménye az 1Kor 5,5, amelyben Pál apostol úgy véli, joga van valakit a gyülekezetből „átadni a Sátánnak". Ugyanez fordul elő az 1Tim 1,20-ban. A levélíró jogot formál arra, hogy kirekesszen és a „Sátánnak adjon át" két gyülekezeti tagot. Végezetül az üdvtörténeti olvasat többnyire a jelenkor igehirdetéseiben bukkan fel, mint annak a bűnnek a körülírása, amely az üdvösségre leginkább veszélyesnek minősül. Ez utóbbi tehát elsősorban interpretáció, szószéki feladat, a szöveg aktualizálása a mindenkori hallgatók számára.

36 Ezt hangsúlyozza Fitzmyer is. Ld. Joseph Augustin Fitzmyer, *The Acts of the Apostles* (New York: The Anchor Bible Doubleday, 1997), 316.

37 Marguerat, „La Mort…", 226.

38 Frölich, *A qumráni…*, 133.

39 Idézi Haennchen, *The Acts…*, 240.

Lehet-e prédikálni Anániás és Szafira történetéről?

Joggal ébred a bibliaolvasó hívőben a címben feltett kérdés. Az egzegézis hatással kell legyen a homíliára. A protestáns istentiszteletnek központi eleme a prédikáció, és a katolikus és ortodox miséknek is fontos része az ige liturgiája. Vajon mi hangozhat el, ha a textus az ApCsel 5,1–11? Mindenekelőtt talán azt kell szem előtt tartani, hogy a prédikációban a prédikátor és a hallgató a jelenlegi, a „végső" szöveggel találkozik, és nem a történetileg igazolható események krónikájával. Nem is várható el, hogy a hívő tudományos felkészültséggel hallgasson egy prédikációt. A szószéken nem egy tudományos igényességű előadás megtartása a cél (ha ez történik, az erős műfajtévesztés), hanem a mennyei világ jelenlétének hirdetése, annak elősegítése, hogy ezt a hallgatóság megélje. Következésképpen a szövegben elmondott történetre kell hogy reflektáljon a prédikáció, illetve hogy valamilyen „mondanivaló" megtalálását célozza. Az online térben fellelhető prédikációk csaknem kivétel nélkül megegyeznek abban, hogy Anániást (és Szafirát) kárhoztatják, és azt hangsúlyozzák, hogy méltán szenvedték el a legsúlyosabb büntetést. Ők a hibásak, önmagukat rekesztették ki az üdvösségből. Ugyanakkor ezek az igehirdetések is szembenéznek azzal, hogy az életben ennél súlyosabb bűn is létezik, gyilkosok, kegyetlenkedő hatalmasok, aljas gonosztevők követnek el borzalmas tetteket, és rájuk nem sújt le azonnal az égi igazságszolgáltatás. Ez természetesen diszkrepanciát szül, és magyarázkodásra készteti az igehirdetők túlnyomó többségét. A legkörmönfontabb magyarázatokat találják ki Anániás és Szafira sorsának megindokolása céljából. Van olyan gondolatmenet is, amely Péter szerepét igyekszik pozitív irányba befolyásolni azzal, hogy Szafira és Péter között „párbeszéd" zajlik. Megdöbbenhetünk azon, hogy ezt a horrorisztikus történetet gyerek-istentiszteleten (!) is tárgyalják. Akár felnőtteknek, akár gyerekeknek szól a történet elemzése, többnyire megreked a „nem szabad hazudni" tanulság szintjén. A jelenség nem meglepő, hiszen a lukácsi narratíva elégséges alapot szolgáltat a szerencsétlen házaspár kárhoztatására. Lukácsot nem zavarja, hogy annak a Péternek tulajdonítja a vádat és a kárhoztatást, aki háromszor is nyilvánosan megtagadta Jézust, és mégis bocsánatot nyert, sőt pasztorációs feladatokat is kapott. Azon a tényen is átlép a szöveg, hogy a Lukács evangéliuma szerint Jézus nem öli meg az utolsó vacsorán az őt aljasul eláruló Júdást. Ez az összevetés azért is figyelemre méltó, mert Lukács szerint mindkét esetben a „Sátán ment be" Júdásba, illetve „szállta meg" Anániás szívét. Az ApCsel 5,1–11 mintha nem is tudna a terméketlen fügefa példázatáról (Lk 13,6–9). A sok rigorózus magyarázkodás mellett üdítő színfolt Tönkő Levente

(református lelkész) *Rekviem Anániásért és Szafiráért* című írása.[40] A szerző mély empátiával és részvéttel fordul a történet vesztesei felé. Nem mentegeti Anániást és Szafirát, de szomorúan jegyzi meg: „Az első gyülekezet helyett siratom a két megbotlottat, mert mellettük senki sem akadt, aki Krisztus kegyelmét követelte volna számukra." Írásának címében hivatkozik a Lk 9,54–56-ra, amelyben Jézus kategorikusan kijelenti: „…az Emberfia nem azért jött, hogy az emberek életét elveszítse, hanem hogy megmentse."

A szószéki moralizálásból kiutat mutathat a szöveg fejlődésével való őszinte szembenézés. Hiszen nem bizonyítható, hogy történt-e bűntény teológiai értelemben. Annyi történt, hogy a várakozással ellentétben egy hívő meghalt még Jézus második visszajövetele előtt. Ez a tény szembement a közösség „ideológiájával", illetve annak egy sarkalatos elemével. A közösség ezt nem tudta elviselni, és nem a helytelen váradalomban, hanem az áldozatban kereste a hibát. Az a reflex, hogy amennyiben valami rossz ér, akkor biztos bűnt követtél el, úgy tűnik, hogy a fogság utáni zsidóságban egészen a második templom idejéig élénken élt. Erről tanúskodik az egész Jób könyve is. Jób szomszédjai szűnni nem akaró kitartással próbálják vallomásra késztetni a főhőst, vallja be, mit vétett az Úr ellen. Hiszen ha szerencsétlenség érte, ez csak valami bűn büntetése lehet. A jeruzsálemi ősgyülekezet, a Jakab-féle zsidó-keresztény csoport és a ma fundamentalistái sem tudnak szabadulni ettől a képzettől. A probléma végigvonul a teológia történetén egészen a mai napig, teodicea néven. A „miért van rossz" kérdésre ugyanúgy nincs válasz, mint ahogy a „miért van jó" kérdésére sem. A Lk 13,1–5 érinti ezt a problémát részint az emberi eredetű, részint a természeti katasztrófák miatti szenvedés kapcsán. Lukács szerint Jézus itt nem hozza összefüggésbe a bűnnel a szerencsétlenségeket, Pilátus vérengzését, illetve a torony ledőlését Siloámnál. Magyarázatot nem ad, de határozottan kizárja a bűn és a szenvedés közvetlen összefüggését. Érdemes idehozni a János evangéliumából, a vak ember meggyógyításának történetéből a következő párbeszédet is: „Tanítványai megkérdezték tőle: »Mester, ki vétkezett: ez vagy a szülei, hogy vakon született?« Jézus így válaszolt: »Nem ő vétkezett, nem is a szülei, hanem azért van ez így, hogy nyilvánvalóvá legyenek rajta Isten cselekedetei.«" (Jn 9,2–3) Mivel egyik esetben sincs konkrét, megnyugtató válasz, úgy tűnik, a kérdés nem jó. Egészen más összefüggésben lehet szemlélni a szerencsétlenséget, mint a bűn-büntetés kontextusában. Ez az összefüggés sok helyen megjelenik a Bibliában, az Ó- és az Újszövetségben egyaránt. Így például az Ebed Jahve-költemények, az Úr szenvedő

40 Tönkő Levente, „Rekviem Anániásért és Szafiráért", *Cyberpress*, http://cyberpress.sopron.hu/article.php?id=2368, letöltve: 2022. november 10.

szolgájának versei számolnak be arról a felismerésről, hogy a szenvedés nem a bűn büntetése. Ézsaiás könyvének 53. részében olvashatjuk: „Pedig a mi betegségeinket viselte, a mi fájdalmainkat hordozta. Mi meg azt gondoltuk, hogy Isten csapása sújtotta és kínozta." (Ézs 53,4)[41]

Zárszó

A történet végeredményben kétféleképpen értelmezhető. Az elsőt talán „egyszerű olvasatnak" nevezhetjük. Ennek az a lényege, hogy akármelyik rétegét is választjuk a történetnek, akármelyik „aktát" nyitjuk is ki, mindig csak emberekkel találkozunk. A történet szövegében az a megdöbbentő, hogy sehol nincs explicite kijelentve, hogy Anániásra és Szafirára az Úr haragja sújtott le. Sehol egy angyal, sehol egy égi szózat. A jelenetnek csak emberi szereplői vannak, pedig Lukács képes angyalokat is szerepeltetni elbeszéléseiben (Lk 1,11–20.26–36, Lk 24,4–7), sőt égi szózat is elhangzik, kétszer is (Lk 3,22b és Lk 9,35). Itt azonban nem nyilvánul meg a transzcendens valóság. Feltehető tehát a kérdés: ki vagy mi okozta a házaspár halálát? Az eszkatológia váradalmában élő első gyülekezet nem tudta a választ, de ha az Ákán-tipológiára gondolunk, az ítélkezők, sőt az ítéletvégrehajtók is emberek. A Jakab-gyülekezet már finomított a helyzeten, és úgy vélte, Anániás és Szafira halála arra a halandóságra utal, amire az első emberpár a bűneset következtében rádöbbent. A Lukács által leírt végső szöveg csak azt közli, hogy Péter szavára – „Nem embereknek hazudtál, hanem Istennek" – Anániás összeesik és meghal (szívinfarktus?). Szafira esetében Péter mintegy megjósolja a nő halálát. Szafira ugyanúgy „leheli ki lelkét", mint három órával korábban a férje. Vajon az imaidőre érkezett asszony is a megdöbbenés miatt kapott halálos sokkot?

A második olvasási lehetőséget a „misztérium szövegének" nevezhetnénk. A rendelkezésünkre álló szöveg sejteti, hogy mégis Isten ítélete pusztítja el a házaspárt. Feltehető, hogy Lukács véleménye is ez. Erre utal a „nagy félelem" kétszeri említése is. A héber bibliában (Ószövetségben) több helyen is találkozunk azzal, hogy az Örökkévaló megnyilvánulása félelmet, szent szorongást kelt a jelenlevőkben. A Rudolf Otto által „misterium tremendumnak" nevezett élmény abból fakad, hogy a transzcendencia megtapasztalása az emberben az „egészen

41 Pákozdy professzor egyértelműen bizonyítja, hogy itt nincs szó „helyettes elégtételről". Pákozdy László, *Az Ebed Jahweh Deuterojesaja theologiájában* 2. kiad. (Budapest: Ráday Kollégium, 1989), 137.

más", az idegen, az ismeretlen képzetét kelti.[42] Az ismeretlen pedig szorongást vált ki. A történet felhasználja az ószövetségi gyökerű „büntető csoda" motívumát (pl.: 1Kir 14,1–18-ban elmondottak Jeroboám bukásáról). Hasonlóan ehhez, a bűnbeesés tipológiát használó keresztény midrás is végeredményben Isten törvényének áthágásából származó büntetésként értheti a házaspár halálát. A jeruzsálemi ősgyülekezetben megfogalmazott Ákán-analógia pedig kifejezetten az Úr parancsának megszegését tekinti Anániás és Szafira bukásának okaként.

Arra juthatunk, hogy az elbeszélés mindhárom rétege értelmezhető pusztán emberi történetként is és isteni igazságszolgáltatásként is. A Bibliát olvasó hívő elgondolkozhat: tényleg benne van Isten ebben a történetben, vagy csak az emberi okoskodás keveri a Mindenhatót az egyébként teljesen az emberi szinten megtörtént eseményekbe. A bevezető részben idézett Knox remélte, hogy a történet csak legenda. Ha a legenda szót első jelentéséhez igazodva jelmagyarázat értelműnek tekintjük, felmerülhet, hogy maga a történet mire szolgál „jelmagyarázatul". Vajon arra, hogy Isten könyörtelenül lecsap azokra, akik többnek akarják mutatni magukat, mint akik valójában? Vagy arra, hogy az ember képes bárkit befeketíteni a vallásra való hivatkozással? Esetleg arra, hogy ölni pusztán szóval is lehet? Vajon az ember saját életének eseményei is jelek? Az őt ért rossz az Úr figyelmeztető, netán büntető jele, vagy ezek az események esélyt adnak arra, hogy „nyilvánvalóak legyenek az Isten cselekedetei"? Ennek megválaszolása azonban már nem az egzegézis feladata. A hívő döntése, hogy saját hittapasztalata alapján az Anániásékat elpusztító vagy a bűnöket megbocsátó személyes valóságot tartja-e Isten igazi arcának.

42 Ld. Rudolf Otto, *A szent*, ford. Bendl Júlia (Budapest: Osiris Kiadó, 1997), 22–43.

Erdődi Alexandra Anita[1]

Körmöczi János *Phosphorus polgárfejedelem, avagy a világ minden papjainak bolondsága* című fordításának keletkezéstörténetéhez

Körmöczi János Johann Friedrich Ernst Albrecht *Fürstbürger Phosphorusoder die Allerweltpfaffenharlekinade* (a továbbiakban *Fürstbürger Phosphorus*) című munkáját magyarító művének korábbi ismertetése[2] során még elfogadhatónak látszott a régebbi szakirodalomnak az az elképzelése, hogy 1797-ben Körmöczi a peregrinációjából hazatérve hozta magával a forrásművet. A nagy püspök és Augusztinovics Pál levelezésének áttekintése alapján azonban ezt el kell vetnünk. A két jelentős személy közötti levélváltás néhány fontos darabját megőrizte a Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára, és kivételes fontosságát belátva, Csetri Elek egy első átírást is készített az anyagról.[3] Mostani publikációnkban ezt használtuk, de a nevek pontosításakor megnéztük a Körmöczi-konferencia előkészületei során újrarendezett eredeti dokumentumokat is.[4]

A teljes levelezés kiadása új mozzanatokkal bővíti majd a Kolozsvárott egyre magasabb beosztásba kerülő Körmöczi és a Bécsben hasonlóan előre menetelő Augusztinovics Pál (1763–1837) kapcsolatáról szóló ismereteinket. Meghitt baráti viszonyuk persze régóta ismert a történeti kérdések iránt is érdeklődő unitárius közösségben.[5] Külön is méltatást kapott az a gondosság, amivel Augusztí-

[1] Erdődi Alexandra Anita (1993, Szeged) a Szegedi Tudományegyetem Irodalom- és Kultúratudományi Doktoriskolájának hallgatója. Elérhetősége: erdodi.alexandra.anita@gmail.com.

[2] „Egy Körmöczi János-kézirat forrásáról", *Keresztény Magvető* 127., 1. sz. (2021): 67–75.

[3] Lelőhelye: Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Nagykönyvtára.

[4] A Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára, Körmöczi János püspök hagyatéka. Levelezés 6. 1. Augusztinovics Pál levelei Körmöczi Jánoshoz 1797–1826 (összesen 52 levél), Körmöczi János válaszlevelei Augusztinovicshoz 1808–1828 (összesen 18 levél). A hagyaték leírása: Molnár B. Lehel, „Körmöczi János szerepe az unitárius egyházi levéltár kialakításában", *Keresztény Magvető* 120., 3–4. sz. (2014): 231–251.

[5] Kovács Sándor, *Lapozgató. Az unitáriusok rövid története* (Budapest–Kolozsvár: A Magyar Unitárius Egyház Magyarországi Egyházkerülete – Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, 2021), 141–152.

novics meghitt barátként Bécsben kijárta, hogy a legmodernebb eszközökkel felszerelt fizikai szertárban végezze Kolozsvárott munkáját a matematika és a fizika oktatásával megbízott tanár. A folyamatosan fennmaradt bensőséges és évődő viszonyt a levelezés több helyével is demonstrálhatnánk, de a legbeszédesebb talán az, amit 1812-ben a közelgő püspökválasztás előestéjén írt az akkor már esélyeivel tisztában lévő Körmöczi: „Hát nem jönnél-e a jövő zsinatra mely Ravában lesz a jószágod mellett, hogy lennél te is jelen a pápaválasztásban. Barátom, úgy látom s úgy is érzem a környülállásokat, hogy a sors Jánosra esik, s azt kérdem, remélhetjük-e a confirmálást taxa nélkül, mert mü koldusok vagyunk."[6] Jelen dolgozatunkban azt mutathatjuk be, hogy a bécsi ügynök nem mindennapi kapcsolatai felhasználásával gondoskodott arról is, hogy néhány merész és tiltott szöveg is eljusson Körmöczi kezébe.

Az e tárgyban írott, 1801. január 9-én Bécsbe küldött levél nem maradt ránk. Dátumáról is csak Augusztinovics válaszából értesülünk. A mostani szempontunkból fontos információk a levél első bekezdésében olvashatók:

„Nem csak azért sietek 9a præsentis öleltetnem kedves leveledre való válaszommal, hogy te rajtad szégyent tegyek, hanem azért is, hogy megtudjad hív barátodnak még életben létit és azt is, hogy kedves leveled effectumául miket teljesítettem: a.) a Jákob Lajtorjáját vagyis allgemeine Religioját, Mirabeaut, Paulust, Hellmuthot, mindezeket neked csak alkalmatosság volna, megküldeném, de Horust, Phosphorust, és Wolneit csak hagyjad abba, mert látom, teljes lehetetlenség hozzáférnie. Térj meg! Olvasd innepnapokon a János jelenéseit, Canticumot, vagy Salamont, mert ezekben vagyon tudod az idvösség. Ugyancsak azonban minden alkalmatosságra vigyázok, és ha mód lesz benne, meglészen. Hidd el, hogy magam is contót vettem egy néhány legényre, de látod mely bajos a mennyekbe való jutás. Ha volna neked Szebenben egy jó commissariusod, a diligencion oda legkönnyebbben és hamarabb, s nem is igen nagy költségbe készüléssel szolgálhatnék neked, s lelked enyhülésére egy-egy darabocskát hamarabb küldhetnék."[7]

Az értelmezés előtt célszerűnek látszik kiemelni, hogy a levelezésanyagnak van még egy olyan részlete, amelyből a történet folytatásáról is értesülünk. 1801. április 10-én ugyanis Augusztinovics a következőkről értesíti kolozsvári barátját: „Május végin vagy június elein csak alkalmatosságom légyen, megérkezvén akkorra Camesinának mindene, Phosphorust, Horust, Jakobot, Paulust, és Hel-

6 A Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára, Körmöczi János püspök hagyatéka. Levelezés 6. 1.

7 Uo.

muthot, sőt Eichhornot is, mely 7 forint 18 fillért ér. Megküldhetem ezeket, az utolsókot actu is meg lehet venni, meglévén a bibliopolánál. Magam is presentálni fogok neked egy jó asztrológus könyvet, melyet offerummal adott nékem az authornak egy jó pretyinje [szerk. megj. barátja, románul]."[8]

Dolgozatunk témája ugyan nem Augusztinovics, mégsem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy beavatott és felkészült emberként lép elénk az idézetekben. Nem csupán arra gondolunk, hogy az utolsó sorokban ő maga is egy új (sajnos egyelőre azonosíthatatlannak látszó) tétellel egészíti ki a püspök listáját. Ennél is fontosabb, hogy már az első megnyilatkozásból is kiderül, tisztában van azzal, hogy a Körmöczi által kértek közül melyek a legmerészebbek, és hogy ezek közül néhányra már maga is felfigyelt, és kísérletet tett megszerzésükre. Nagyon mély, egyszerre nyitott és magabiztos világszemléletre következtehetünk ugyanakkor abból a játékos évődésből, amellyel a kolozsvári barátot megtérésre biztatva arra inti, hogy érje be a felsorolt bibliai könyvekkel, majd az önironikus reflexióban a merész olvasmányoknak is üdvözítő, az olvasót a mennyekbe juttató erőt tulajdonít.

Még mindig a kontextusnál maradva érdemes megállni az idézeteknek a könyves kapcsolat járható útját körvonalazó részleténél. Augusztinovics azt javasolja, hogy a Joseph Albert Camesima (1769–1818) könyvkereskedőnél beszerzett könyveket egy szebeni megbízott közvetítésével juttassa el Kolozsvárra, mert ő a Szebenbe küldésre könnyebben talál lehetőséget, mint Körmöczi lakhelyére. Itt természetesen gondolhatunk a hivatalos állami vonal használatára is, de talán azt is érdemes számításba venni, hogy a szakirodalom szerint a szabadkőműves páholyok működését drámai módon korlátozó 1785-ös intézkedések után a szebeni páholy működéséről vannak adatok, a rendelkezésünkre álló listákon pedig továbbra is szerepel Körmöczi tanára, Pákei József is. Az ilyen kapcsolat maradványaival talán számolhatunk még 1801-ben is.[9] Vagyis Körmöczi egy olyan időszakban kért minden bizonnyal a szabadkőművesekhez köthető szövegeket (a *Fürstbürger Phosphorus* szerzője, Johann Friedrich Ernst Albrecht bizonyosan szabadkőműves volt, de könyvkiadóként is sok kollégája volt páholytag), amikor a szervezetet betiltották az egész ország területén, sőt azt sem lehet kizárni, hogy Augusztinovics szabadkőműves segítséggel szerezte be a merész műveket.

[8] Uo.

[9] Abafi Lajos, *A szabadkőművesség története Magyarországon* (Budapest: Akadémiai, 1993), 140., 258., 311.

Az alábbiakban áttekintem a két levélrészletben felsorolt, és a jelek szerint Körmöczihez is eljutott művek listáját. Első rendben rövid jellemzést adok azokról, amelyekkel a szakirodalom már foglalkozott, majd részletesebb leírás következik azokról, amelyeket még nem vettek számba az életművel foglalkozó dolgozatok.

A szöveggel kialakított meghitt viszonyról árulkodik, hogy az első tételt, Ludwig Heinrich Jakob (1759–1802) munkáját (*Die Allgemeine Religion. Ein Buch für Gebildete Leser,* Halle, 1797) Jakob lajtorjájának nevezi. Ez összhangban áll az eddigi kutatási eredményekkel. Balázs Mihály dolgozata[10] kimutatta, hogy az unitárius kollégium kéziratainak katalógusában 1282. sz. alatt *Jegyzetek* címmel szereplő kézirat úgy közöl fontos magyar nyelvű részleteket Kant *A vallás a tiszta ész határain belül* című művéből, hogy azokat Jakob szövegei keretezik. A szakirodalomban megállapítást nyert az is, hogy Körmöczi váltakozó sikerrel, de egészében mégiscsak eredményesen fogalmazta át Kant egyik legfontosabb népszerűsítőjének gondolatait egyes szám első személyben írott meditációkba.

Mivel a következő szerzőnek csak vezetéknevét adja meg a levél, nehézséget okozhatna, hogy a számos Mirabeau közül kiről lehet szó. Úgy gondolom azonban, hogy ez a nehézség leküzdhető. Nagyon valószínű, hogy a kalandor életű, de a francia forradalomban fontos szerepet kapó Honoré Gabriel de Riquetti Mirabeau-ról van szó, aki részt vett az Emberi és polgári jogok nyilatkozatának megszövegezésében. Nem csupán azért lehet róla szó, mert Körmöczi érdeklődést mutatott a nagy történelmi eseménysorozat iránt, hanem van egy konkrétabb mozzanat is. Ez a Mirabeau ugyanis szenvedélyes harcosa volt a sajtószabadságnak, s 1788-ban *De la liberté de la presse, imité de Milton* címmel egy nagyon híressé vált művet is megjelentetett, márpedig Hajós József közleménye óta széles körben ismertté vált, hogy Körmöczi egy híres Fichte-szöveg magyarítását is elkészítette ebben a tárgyban.[11] Érdemes még számon tartani azt is, hogy Mirabeau szövege 1795-ben Braunschweigban németül is megjelent a *Religion, Unterricht, Gesetze* című kötetében.

Mivel az evangélikus világban a teológiai racionalizmus jelentős képviselőjeként számontartott Heinrich Eberhard Gottlob Paulus (1761–1851)[12] szemé-

10 Balázs Mihály, „Körmöczi a radikálisok és a kantiánusok között", *Keresztény Magvető* 120., 3–4. sz. (2014): 468–497.

11 Hajós József, „Egy röpirat a gondolat szabadságáról", *Korunk* 31., 12. sz. (1972): 1806–1811., Uő, „Az erdélyi Fichte-befogadás történetéből", in Uő, *Barangolások kolozsvári könyvtárakban* (Bukarest–Kolozsvár: Kriterion, 1999), 305–378.

12 Gurka Dezső, „Körmöczi János filozófusi pályakezdése a jénai posztkantianizmus hatásterében", *Keresztény Magvető* 120., 3–4. sz. (2014): 439–453.

lyével bőven foglalkozott az eddigi szakirodalom, részletesen nem szólunk róla. Csak azt idézzük fel, hogy kedvelt jenai tanárai közé tartozott, megőrizte az előadásairól készült jegyzeteit, híres beszédeiben is épített ezekre. Mivel hatalmas élményt jelentett Körmöczi számára, nem lenne logikátlan, hogy az unitárius gyűjteményben mai napig fellelhető *Philologisch Kritischer Kommentar über das Neue Testament* című, 1800-ban Lübeckben megjelent kötetet (az *Introductio in Novum Testamentum capita selectioria* német változata) soroljuk be Körmöczi beszerzései közé: Tulajdonosi bejegyzés ugyan nincs a kötetben, de ezt ő gyakran elmulasztotta.

Mivel az alább ismertetendő merész teológiai művekben szó lesz a csillagképek és a vallások keletkezésének összefüggéseiről, nem kizárt, hogy az első levélrészletben szereplő Helmuth név mögött Johann Heinrich Helmut (1732–1813) braunschweigi evangélikus püspök rejtőzik. Ő egy sor, a világegyetem felépítéséről és különböző szféráiról szóló népszerűsítő könyvet jelentetett meg, köztük egy számos kiadást megért csillagképekről szólót is (*Die ersten Gründe der Sternwissenschaft in Beziehung auf die Gestirnbeschreibung*).

Mielőtt a *Fürstbürger Phosphorus*hoz szorosan kötődő két műről szólnánk, meg kell említenünk, hogy az az Eichhorn, akivel a második levélrészletben Augusztinovics még ki is egészíti az eddigi listát, Johann Gottfteid Eichhorn (1752–1827) göttingeni tudóssal azonosítható. Balázs Péter publikációjából[13] azt is tudjuk, hogy Körmöczi *Mózes* c. értekezése nagy mértékben az ő ötkötetes *Einleitung ins Alte Testament* c. művének utolsó kötetére támaszkodik. Mivel az alábbiakban majd bemutatandó *Horus* kiindulópontja a János jelenései könyv korábbi értelmezéseinek elutasítása volt, aktualitása miatt szóba jöhet még a Göttingenben megjelenő kétkötetes *Commentarius in Apocalypsin* is.

Mint fentebb már hangsúlyoztuk, a *Fürstbürger Phosphorus* legszorosabb összefüggésben áll a *Horus oder Astrognostisches Endurtheil über die Offenbarung Johannis und über die Weissagungen auf den Messias wie auch über Jesum und seine Jünger* (1783, a továbbiakban *Horus*)[14] című értekezéssel, továbbá Constantin François Volney 1791-ben megjelent *Les ruines, ou méditations sur les révolutions des empires* című művével, amelynek Körmöczi valamelyik korai, még *Die Ruinen* címet viselő német változatát ismerte meg (1829-ben jelent meg

13 Balázs Péter, „Körmöczi János kéziratos Mózes-értekezéséről", *Keresztény Magvető* 120., 3–4. sz. (2014): 283–296.

14 A. m.: Hórusz, avagy asztrognosztikus végső ítélet Szent János kinyilatkoztatásáról és a Messiás próféciáiról, valamint Jézusról és tanítványairól [ford. tőlem, E. A. A.].

először a teljes francia címszöveget visszaadó, *Die Ruinen. Betrachtungen über die Umwälzungen der Reiche* fordítás).

Megkerülhetetlen bemutatásukat a korábban írott mű, a *Horus* szerzőjével Christian Ernst Wünschsel (1744–1828)[15] célszerű kezdenünk, aki eltitkolta ugyan szerzőségét, de az ellenfelek hamar azonosították. A szakirodalomban mindenki hangsúlyozza,[16] hogy alulról jutott nagyon magasra: Wünsch, a rendkívüli tehetségű autodidakta, egy takács fia egyetemi oktató lett. Beszédes epizódokat őrzött meg életéből az emlékezet: már gyermekkorában folyamatosan a világban történtek okait firtatta, vallástanárától már akkor megkérdezte, hogy miért tűrte el Isten a kísértő kígyót a paradicsomban, vagy miért változtatta sóbálvánnyá Lót feleségét pusztán azért, mert egyszer visszanézett égő szülővárosára. Tanulmányai befejezése után (1772–76) a filozófia és az orvostudomány foglalkoztatta, így az utóbbi doktora lett, majd 1784-ben a matematika és a fizika professzorává nevezték ki Frankfurtban.

Ezt megelőzően jelent meg a tüntetően táboron kívüli pozícióból megszóló könyve, amely azzal a provokatív mondattal szólítja meg olvasóit, hogy azonnal tegyék le a könyvet azok, akik csak azért teljesítik kötelességüket Isten, az állam és saját maguk iránt, mert ez a kereszténység parancsa. Majd kijelenti, hogy az általa elkülöníthető három embercsoport egyikére sem veszedelmesek az általa leírtak: nem árt az elfogulatlan igazságkeresőknek, hiszen az ő igazságkereső szemléletük nem rendül meg attól, ha értesülnek arról, hogy a Biblia nem Isten szava. De nem árt a mű a Voltaire-követő ateistáknak sem, legfeljebb arra készteti őket, hogy ne nevessék ki cinikusan azokat, akik, ha nem is vallják azt, hogy a Biblia Isten szava, azért hisznek abban, hogy mi, emberek halhatatlanok vagyunk. De nem árt azoknak sem, akik esküt tettek arra, hogy valamely egyház tanításait isteni igazságként hirdessék, legfeljebb néhányan közülük is rájönnek arra, hogy nem kell mindent elhinni. Ezt követően valójában nem az apokalipszis értelmezésére vállalkozik, hanem az eddigi értelmezések tarthatatlanságát a vallások keletkezésének új eleméletével teszi megragadhatóvá. Részletesen kidolgozott elképzelése szerint az értelmezési zsákutcák akkor keletkeztek, amikor a természet szemléléséből kialakult és az egyiptomiaknál még ezt a közelséget érzékelni engedő képzetek elvesztették eredeti hamvasságukat. Az ezt az ősi

[15] G. Frank, „Wünsch, Christian Ernst", *Deutsche Biographie*, letöltve: 2022. október 15., https://www.deutsche-biographie.de/sfz86267.html#adbcontent.

[16] Jó áttekintést ad a mű kontextusáról is: Jürgen van Kempski, „Apokalypse, Horus und Geistegeschichte", *Zeitschrift für Religions und Geistesgeschichte 47.*, 4. sz. (1995): 304–319.

szemléletet kioltó új építmények egymással való reménytelen küzdelme bontakozott ki a későbbi évszázadokban, és a szerző ebben az összefüggésben vizsgálja a kereszténységet és annak alapszövegeit is. Kimondja, hogy a próféták nyelve nem más, mint az ókori asztrológusok nyelve, amely az égbolt, a csillagok megfigyeléséből származik. Elképzelése szerint az egyiptomiak asztrológiai tudása volt minden későbbi vallás alapja, s a természeti események örök áramlása valamiképpen a később kialakult vallásoknál és felekezeteknél fellelhető, csak éppen eltorzított formában. A zsidók, keresztények, muszlimok és más keleti népek vallásának is ez tehát az alapja, még akkor is, ha nagyon eltérőnek mutatkozik a nyelvhasználatuk, a kialakított mitológiájuk. Mindegyik a természet nagy könyvéből veszi az alapvetéseit. A különbözőségek létrejöttét tehát azzal magyarázza, hogy az idők során fokozatosan felejtették el az egyszerű természeti és csillagászati jelentéseket, annyira allegorikussá váltak a történetek, hogy nagyon nehéz lett azok tényleges visszafejtése.

Wünsch többször hangsúlyozta, hogy nincs szándékában a jó erkölcs, bármilyen állami berendezkedés vagy a kereszténység ellen érvelni, lázítani, viszont olyan lényegi összefüggésekre szeretne rávilágítani, amelyek igazolják, hogy minden vallás alapja az egyiptomi vallásban még felsejlő természeti vallás kell legyen. Pozitív nézeteit vonzóvá tehette sok kortársa számára az is, hogy nem csupán az előszóban marasztalta el Voltaire és társai éles dogmakritikáját, hanem bizonyos szelídség és visszafogottság érvényesül a könyv egészében. Kifejezetten elmarasztalta a legharcosabbak által hangoztatott imposztortézist,[17] azt az elképzelést, hogy a nagy világvallásokat az embereket félrevezető nagy csalók hozták létre, de azt az elképzelést is, hogy éles különbség lett volna a Jézus és a tanítványok célja között. Szerinte Jézus a legőszintébben hitt abban, hogy a zsidók boldogítását megvalósítani akaró próféták utódja, s ez a hit vezette a tanítványokat is. Jól megragadható ez az árnyalásra törekvés a csodák kezelésében, szerinte arról lehet szó, hogy az evangélisták megtörtént eseményeket egyszerűen rosszul értelmeztek, s aztán asszonyi pletyka gyanánt terjedt el egy-egy történet, ilyen lehetett Lázár feltámasztásának története vagy a nagy halfogás és a tengeren járás. Máskor az történhetett, hogy szokványos természeti jelenségeket felnagyítottak. Mindezek ellenére nem volt célja eltüntetni azokat az ellentmondásokat, amelyek megterhelik a biblia szövegét. Ellenkezőleg, határozottan ki-

17 Spinoza élete és szelleme, avagy Értekezés a három imposztorról. (*La vie et l'esprit de la Mr. Benoit de Spinoza: Traité des trois imposteurs)*, ford., utószó Balázs Péter, szerk. Keserű Gizella, Fiatal Filológusok Füzetei. Korai újkor 5 (Szeged: Szegedi Tudományegyetem, 2005)., Balázs, „Körmöczi János kéziratos…", 287.

nyilvánította, hogy a Bibliát Isten szavának tekintők óhatatlanul a saját vallásukban való hitet fogják egyedül üdvözítőnek tartani, és ez megállíthatatlanul inkvizíciós intézmények felállításához vezet. Műve befejező részében a Teremtőhöz intézett fennkölt imát követően egy olyan, az ész és az Isten akaratát megvalósítani akaró természetvallást (natürliche Religion) körvonalaz, amelyhez eljuthat a kereszténytelen torzszüleményektől megtisztított keresztény vallás is.

Körmöczi kitűnő tájékozottságára vall, hogy Constantin François Volney[18] egy olyan művét akarta a *Horus*szal egy időben tanulmányozni, amely nem kis mértékben ennek ihletésére készült el. Ennek szerzője szélesebb körben vált ismertté, mint Wünsch.[19] Nagy vagyont örökölt, tizenhét évesen Párizsba távozott, visszautasítva apja kérését, hogy jogot tanuljon, és az ember erkölcsi és fizikai vonatkozásai közötti kapcsolat iránt érdeklődve az orvostudományt választotta. Történelem- és nyelvtanulmányait is folytatta, bekapcsolódott a korabeli polémiákba és ideológiai harcokba. 1783-ban útra kelt, hogy Egyiptomot és Szíriát felkeresse, és egy kopt kolostorban nyolc hónapot szentelt az arab nyelv elsajátításának. Három és fél évig keresztül-kasul gyalogolta Egyiptomot és Szíriát, élményeit a *Voyage en Égypte et Syrie* (1787) című munkájában adta közre, amelyet a legmaradandóbb alkotásaként tartanak számon. Az útikönyv figyelemre méltóságát az adja, hogy személytelenségével, valamint a fizikai, politikai és erkölcsi állapotok gondos, tárgyilagos leírásával elüt a romantikus utazók beszámolóitól. Forradalmi pályafutása figyelemreméltó volt; védte a polgári és szabadságjogokat, erőteljesen támadta az egyházat, később pedig szembeszállt a jakobinusok túlkapásaival. 1792-ben földet vásárolt Korzikán, és összebarátkozott Napóleonnal. A korzikai zavargások miatt távozni kényszerült, majd tíz hónapot töltött börtönben, hamisan azzal vádolták, hogy királypárti volt, mígnem

[18] L. G. Crocker, „Volney, Constantin-François de Chasseboeuf, comte de (1757–1820)", *Encyclopedia*, letöltve: 2022. november 30., https://www.encyclopedia.com/humanities/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/volney-constantin-francois-de-chasseboeuf-comte-de-1757-1820.

[19] Bár rendszeres kutatás tárgya nem volt, jelenlegi tudásunk szerint ritkán bukkan fel magyarországi könyvtárakban. A keszthelyi Festetics-könyvtáré mellett a szegedi Somogyi-könyvtár példányáról tudunk. Tüskés Anna, „Masonic Works in the Helikon Library of the Festetics Palace in Keszthely", in *Aufgeklärte Sozietäten, Literatur und Wissenschaft in Mitteleuropa. Frühe Neuzeit*, Frühe Neuzeit 229, szerk. Dieter Breuer, Tüskés Gábor (Walter de Gruyter GmbH, 2019), 483–496. Készült viszont egy cáfolat is a 19. század elején: Kulik József Ignác, *Horus relegatus, seu Apologia pro veritate Christianismi, quem author quidam anonymus sub Hori nomine, astronomicis, astrologicis, et mythlogicis antiquorum fabellis subruere conatus est* (Bécs, 1828).

Thermidor[20] kilencedike után szabadult. Az új École Normale történelemprofesszoraként kritikai módszertant dolgozott ki a történeti vizsgálathoz.

Mint említettem, a *Les ruines, ou méditations sur les révolutions des empires* Párizsban jelent meg, de hamarosan napvilágot láttak a szempontunkból különösen fontos német fordítások. Az elsőt Berlinben publikálták 1792-ben, sőt ugyanebben az esztendőeben kibocsátottak itt egy újabbat is, amelyben már Georg Forster rövid előszava is olvasható volt. Ezzel ellátva jelent meg egy újabb kiadás Lipcsében. Fontos újítást hozott az itteni 1795-ös kiadás, amelynek függeléke tartalmazta a szerző 1792-ben megjelent *La loi naturelle, ou catéchisme du citoyen français* című szövegének német fordítását (*Katechismus des französischen Bürgers. Das natürliche Recht*). A függelék megléte vagy hiánya természetesen befolyásolja a kiadvány végső üzenetét is. Megléte esetén a végső kicsengés optimista lesz, hiszen a káté előbb felsorolja a természeti törvény minden egyéb törvényt elhomályosító tíz erényét: „a világ kezdete óta fennáll, és minden más törvényeket megelőzött", „közvetlenül Istentől jön, és általa minden ember szívébe van bevésve", „minden korral, minden országgal közös, és így általános", „egyszerű és változatlan", „szemmel látható és kézzel fogható", „ésszerű", „igazságos", „békés és türelmes", „minden emberre nézve egyaránt jótékony", „egyedül elegendő az embert jobbá és boldogabbá tenni". Ezt követően egyszerű, ám annál hatásosabbnak és könnyen megvalósíthatónak tekintett javaslatokat tett érvényesítésükre.

A *Romok…*-ban leírtak ily módon előkészítő funkciót kapnak, és a kátét a szövegek úgy is vezetik fel, mint a korábban megjelenített vesződséges és mármár kilátástalannak tűnő folyamatnak mégiscsak megnyugvást adó, komoly eredményeket hozó lezárulását. Ettől eltérően azok a szövegváltozatok, amelyek végén nincs függelék, azzal zárnak, hogy a küzdelmes keresés folytatódik.

Mivel az egykori unitárius kollégium könyvtárában a több 19. századi kiadás mellett van egy 1795-ös lipcsei is (jelzete U 63399), joggal gondolhatunk arra, hogy ez lehetett Körmöczi példánya. Ez tehát azt jelenti, hogy a teljesebb és optimistább változat alapján dolgozott, s ezt hasznosítani tudjuk majd a *Phosphorus polgárfejedelem* elemzése során.

De célszerű visszakanyarodnunk a mű elejére, mert még nem mutattuk be, hogy egy fohászkodás után a mű a beszélő elmélkedésével indul Palmyra romjai felett. A beszélő azon töpreng, hogy a látszólag örökkévalóságra szánt hatalmas birodalmak hogyan engedtek a változás és pusztulás egyetemes törvényének.

20 Hőség hónapja, a francia forradalmi naptár tizenegyedik, nyári hónapja. A Gergely-naptár szerinti július 19-étől augusztus 17-éig terjedő időszak.

Felidézi, hogy a korábban pogányok, majd keresztények lakta földön egyaránt nagy pusztulás következett be. Ezt követően találkozik az árnyékkal/Géniusszal, aki nem érti, hogy az ember miért nem képes meghallani az értelem szavát. Ennek példáit sorjázzák a következő fejezetek, amelyek végkövetkeztetése az, hogy a természet szabta törvények szerint kellene az embereknek élniük, és mozgatóik az önszeretet, a jólérzés és a fájdalomtól való tartózkodás lehetnének. Így az ember saját sorsának kovácsává válhatna.

A helyzet leírását történelmi áttekintés követi: az ősi egyszerű állapotok után a társadalmak kialakulását ismerteti a szöveg. Az együttélés legnagyobb bajának forrása a féktelen birtoklási vágy: az emberek élvezetet élvezetre akartak halmozni, így pedig az önszeretet méreggé változott. Az ókori társadalmak azért lendülhettek fel, mert az önszeretet jól gyakorolták és társadalmi berendezkedésük a természet törvényeivel megegyezett, de végül ők is elbuktak.

A könyv derekán Volney egy rövid időre visszatér a jelenbe, és elgondolkozik az éppen zajló orosz–török háborún is. De a különböző vallási háborúk emlékei is megidéződnek. A Géniusz felháborodik, hogy az emberek az istenségre hivatkozva tesznek jót és rosszat, később pedig felmentésért könyörögnek a bűneik alól. Azt mondja, hogy valójában az emberek teremtették meg saját képükre az istenüket, ruházták fel saját tulajdonságaikkal, és elméjük sötétségét az istenség rejtélyeinek keresztelték át. Az Istent változtathatatlan változatlannak tartják az emberek, és mégis azért imádkoznak hozzá, hogy változtassa meg változtathatatlan akaratát. Megfoghatatlannak nevezik, és mégis képeket alkotnak róla. Majd ámítók és népbolondítók állottak elő, akik megnyitották a csalárdság és istentelenség útjait. A sok akadály ellenére tovább tudott haladni az emberiség, hiszen egy-egy emberben ott volt a jóravaló törekvés, és – itt jelenik meg a remény a szövegben – nem lehetetlen, hogy egyszer mindenkiben meglesz majd. Az államok berendezkedése is változott már több helyütt, néhol a természetjogra alapozott intézményeket honosították meg, másutt nem ismerik ezt el, s a babonaság és a despotizmus uralkodott el, de ez is enyhülni látszik, sőt a művészetek és a tudományok is egyre jobban bontakoznak ki. Vagyis a felvilágosodás korát a Géniusz már haladásként láttatja, mivel a Volney kora, a felvilágosodás, a Géniusz szerint betartja a természet törvényeit. De ezzel együtt még nagyon sok területen nincs változás, hiszen vannak még elnyomó hatalmak, melyek más országokon uralkodnak, de a különböző vallási rendszerekre való osztottság sem ideális világot tükröz. A francia forradalom és vívmányai több fejezetben is előfordulnak, az egyenlőség és a szabadság az alapköve az emberiség társadalommá szerveződésének és minden törvénynek, de még a kormányzati rendszereknek is. A szövegben felmerül az a kérdés is, hogy miért van szükség a papokra, köz-

benjárókra, ha mindenki egyenlő Isten előtt. Mert a papok ezt a közbenjáróságot használják fel arra, hogy rettegésben tartsanak az egyszerű emberektől az uralkodókig mindenkit, sőt országok közötti háborúkat is kirobbanthassanak.

A huszadik fejezetben veszi kezdetét a vallási nézetek tarkaságának bemutatása. A különböző vallások egymás ellenében próbálják bizonygatni létjogosultságukat. Itt egyre világosabbá válik, hogy ez a témakör valójában a *Horus* nézetei ismétli meg. Az ott olvasható gondolatmenet átvételével lesz világossá, hogy „a vallásrendszerben oly nagy szerepet játszó istenek nem egyebek, mint természeti erők, az elemek, a szelek, a csillagok és légtünemények, és hogy az ő állítólagos történetük csupán megjelenéseiknek leírása a legelső természetvizsgálók által, mely a nagy tömeg által, mely őket nem értette, vagy a későbbi nemzedék által, mely azt elfeledte, ferde értelemben tévesen magyarázott". Meg fogunk győződni arról, állítja Volney, hogy ez a homályos fogalom az istenségről valójában először a természeti erőket leíró fogalom volt. Megismétli a *Horus*ban a csillagvallásról leírtakat. Átveszi az Egyiptom kulcsszerepéről Wünsch által elmondottakat. Az egymást gyűlölő és rágalmazó vallásoknak az a kavalkádja bontakozik ki, ami a *Fürstbürger Phosphorus*ban majd talán még szellemesebben jelenik meg.

Összegezve: dolgozatunknak a *Phosphorus polgárfejedelem*-fordítás keletkezése szempontjából fontos tanulsága, hogy Augusztinovics Pál láthatóan egy időben szerezte be kolozsvári barátja számára a három egyívású forrásművet. A fordítás tehát úgy készült el legkorábban valamikor 1801 nyara után, hogy ott voltak a könyvespolcán a most bemutatott rokon szövegek is. A három mű egy időben történő célirányos beszerzése ugyanakkor kivételes tájékozottságának is bizonyítéka, vagyis bizonyosra vehető, hogy ezekkel már Németországban megismerkedett. Azt is jelenti ugyanakkor, hogy Kant filozófiájának megismerése után is aktuálisak maradtak számára a különböző vallások irracionálisnak minősülő dogmáit és babonás szokásrendjét pellengérre állító művek.

Domokos Márton[1]

Unitárius papok és iskolamesterek a 17. századi Marosszéken

Az unitárius papok névsorának összeállításában a legnagyobb szolgálatot eddig kétségkívül Geréb Zsigmond tette,[2] aki a híres unitárius egyháztörténetből[3] és a rendelkezésére álló szakirodalomból kigyűjtötte az egyes lelkészek neveit, és ezeket – időrendben haladva – bejegyezte a különböző egyházkörök gyülekezetei alá. Munkája nyomdafestéket sosem látott, csakis kéziratosan létezik, viszont a példányokat az újabb adatok előkerülése nyomán folyton bővítik, s ennek köszönhetően a legteljesebb képet máig innen nyerhetjük. Az is kétségtelen azonban, hogy továbbra is sok a vakfolt, vagyis számtalanszor pont a minket érdeklő időkörből hiányoznak ezek az alapvető adatok. Ez a korai időszakra halmozottan igaz, viszont az is világos, hogy a levéltári dokumentumok feltárásával még nagyon sokat lehet a helyzeten javítani. Jelentős áttörést pedig leginkább az eddig feltáratlan jegyzőkönyvek feldolgozásával érhetünk el, hiszen ezekben tömegesen fordulnak elő az egyházi személyek nevei. Külön öröm, hogy nemcsak a kü-

1 Domokos Márton (1999, Szeged) a Szegedi Tudományegyetem magyar nyelv és irodalom MA-szakos végzős hallgatója. Elérhetősége: domokosmarci99@gmail.com.

2 Geréb Zsigmond, *Unitárius lelkészek 1568-tól*, jelzet nélkül, MUEKvNk.

3 Kénosi Tőzsér János, Uzoni Fosztó István és Kozma János, *Az Erdélyi Unitárius Egyház története* I–III., ford. Márkos Albert, bev., a fordítást a latin eredetivel egybevetette és kiegészítette (I–III/1:) Balázs Mihály, s. a. r. (I–III/1:) Hoffmann Gizella, Kovács Sándor, Molnár (B.) Lehel, térképeket készítette (II:) Elekes Tibor. Az Erdélyi/Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai 4/1–4/3/1. (Budapest–Kolozsvár: Erdélyi/Magyar Unitárius Egyház – Magyar Unitárius Egyház Magyarországi Egyházkerülete – Országos Széchényi Könyvtár, 2005–2018).

lönböző papoké, hanem az iskolamestereké is, akikre eddig kevés figyelem jutott.[4]

Ilyen, szinte teljesen ismeretlen jegyzőkönyveket sorol fel Molnár Lehel, a Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárának főlevéltárosa az azóta könyv formában is megjelent, 2020-as doktori értekezésében.[5] Ezek a protokollumok mind a marosi egyházkörben keletkeztek, s alapvetően az itt lefolytatott vizitációk, ún. szentszéki ülések és parciális zsinatok lenyomatai. Az újonnan előkerült jegyzőkönyvek közül azt a kéziratkorpuszt tanulmányoztam behatóbban, amelyre Molnár úgy hivatkozik, hogy *A marosi egyházkör parciális és vizitációs jegyzőkönyve 1656–1715*. Valójában a bejegyzések nem 1656-tól, hanem 1658-tól kezdődnek, az 1656-os dátum pedig csak azért kerülhetett a jegyzőkönyv megnevezésébe, mert az első följegyzésben visszautalnak erre az évre (az 1658-ban panaszt tevő felperes felesége ekkor szökött el). Molnár Lehel a következő leírást adja a kötetről: „…negyedrét alakú, rongált bőrkötésben, az eleje és a vége csonka, négyszázötvenöt oldalt tartalmaz."[6] A kötetben a legkülönfélébb szerepeket töltik be a papok és iskolamesterek. Egyes esetekben adminisztrációs ügyekben kerülnek elő a neveik (pl. jegyző- és ülnökválasztás), máskor peres félként különböző egyházfegyelmi eljárásokban vesznek részt, de az sem ritka, hogy ügyvédként vagy valamely családtagjuk képviselőjeként, a tanúvallomások összegyűjtőiként, az ítéletek végrehajtóiként vagy épp a perelő felek megintőiként látjuk őket. A bejegyzések közül a mi szempontunkból a leginkább figyelemre méltó a 211–212. lapon található, ezek az oldalak ugyanis egy parciális gyűlés névsorát őrizték meg az utókornak. Ez a legkorábbi ilyen jellegű irat a körből, amelyből egyúttal azt is megtudhatjuk, hogy a parciális gyűlést leginkább a „partialis conventus" kifejezéssel jelölték, s ez szigorúan megkülönböztetendő az alpapi széktől, amelyen nem vett részt az egyházkör valamennyi papja és rektora, csak a választott testületi tagok.

Az alábbi táblázatba az említett jegyzőkönyvből a teljesség igényével igyekeztem kigyűjteni a benne előforduló lelkészek és rektorok neveit, ezek nemegyszer teljesen új adatot jelentenek a korábbiakhoz képest. Jelen tanulmányban azonban az egyházi személyek neveit csak 1690-ig közlöm, mivel a kiadásra

4 Többek között kivételt képez az alábbi tanulmány: Tóth Levente, „Udvarhelyszéki schola-mesterek a XVII–XVIII. századi bíráskodási jegyzőkönyvekben", *Areopolisz* 6., (2006): 13–23.

5 Molnár Lehel, *Az unitárius püspöki vizitáció rendszere a kora újkorban*, A Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai 10. (Kolozsvár: Magyar Unitárius Egyház, 2022).

6 Uo., 13.

szánt protokollum feldolgozása eddig az évig történt meg alaposan, ugyanakkor ez az esztendő egyébként is cezúrát jelent a korpuszban, mivel nemcsak a jegyzőkönyv akkori nótáriusa halt meg e körül az időpont körül, hanem a bejegyzéseket a korpusztól idegen szövegek szakítják meg (hadmozdulatok leírása, formulaszövegek). Ezzel tulajdonképp az a szerencsés helyzet áll elő, hogy jelen adatközlésben lényegében csak a fejedelemségkori unitárius papok és mesterek kapnak helyet. Természetesen a korpusz feldolgozásának előrehaladásával tanulmányomat majd kiegészítem, így a Maros köri egyházi személyek 1691 és 1715 közötti névsora is frissülni fog.

Az alábbi táblázat a következőképp épül fel: az első oszlop az egyházi személyek neveit tartalmazza; a második a beosztásukat; a harmadikban a szolgálati helyük szerepel, amennyiben ez megállapítható; a negyedik oszlopban a bejegyzések keletkezési idejét, az ötödik a vonatkozó oldalszámot mutatja; a hatodik pedig a papok és rektorok aktuális szerepét jelzi.

Az utolsó oszlopban helykímélés céljából különböző rövidítéseket alkalmaztam, ezek feloldása a következő:

A: actor/actrix (felperes)
I: inctus/incta (alperes)
Pr: procurator (ügyvéd)
Adm: admonitor (megintő)
Ass: assessor (ülnök)
Not: notarius (jegyző)
Exe: executor (végrahajtó)
F. r.: fassiones recipit (tanúvallomások összegyűjtője)
Pl: Plenipotentiarius (meghatalmazott személy)

Név	Beosztás	Hely	A per ideje	O.	Szerep
Ádámosi György	pap	Csokfalva	1667. 02. 15.	39.	A
			1667. 02. 15.	40.	A
			1667. 02. 15.	40.	A
		–	1667. 03. 14.	41.	A
			1667. 04. 14.	43.	I
			1667. 06. 06.	46.	I
	pap/jegyző	Kál	1676. ?	115–116.	Not, †
	pap	–	1677. 03. 02.	119.[7]	–

7 A felesége az alperes, ezért kerül a neve a per szövegébe.

Név	Beosztás	Hely	A per ideje	O.	Szerep
Árkosi János	pap	Csokfalva	1681. 07. 01.	167.	Pr
			1682. 09. 21.	169.	–
			1682. 09. 21.	169.	A
			1684. 06. 20.	199.	I
		Szentkirály	1686. 01. 07.	212.	–
Ajtai Sámuel	pap	–	1659. 04. 17.	4.	Pr
Baranyai Samuel	mester	Kál	1684. 03. 03.	193.	I
			1685. 02. 27.	206.	I
Bencédi Gergely	pap	–	1659. 01. 02.	3.	I
			1669. 01. 05.	59.	Adm
			1672. 03. 22.	72.	A
			1673. 08. 27.	80.	Exe
		Iszló	1677. 06. 09.	121.	Exe
			1678. 11. 15.	138.	–
		–	1679. 04. 18.	143.	–
			1672. 03. 22.	73–74.	A
			1684. 04. ?	192.	F. r.
Bitai János	pap	Nagyernye	1687. 06. 09.	227.	Ass
Bonyhai György	mester	Csokfalva	1673. 03. 27.	78.	I
			1673. 04. 24.	79.	I
Bonyhai István	mester	–	1671. 12. 15.	65.	I
		Csíkszentmárton	1673. 03. 27.	76.	I
			1673. 03. 27.	77.	Peres
		Kál	1676. 06. 09.	110.	I
			1679. 04. 18.	143.	Exe
			1681. 01. 30.	158.	–
		[Szabéd]	1686. 01. 07.	212.	–
	pap	Szentrontás	1690. 02. 20.	264.	I
Bölöni Baltazár	mester	Kál	1686. 01. 07.	211.	–
			1687. 01. 07.	223.	Pr

Név	Beosztás	Hely	A per ideje	O.	Szerep
Csikfalvi György	pap	–	1681. 05. 06.	163.	Pr
		Kál	1679. 04. 18.	143.	Exe
			1681. 02. 17.	160.	F. r.
			1683. 09. 21.	185.	Pr
			1684. 04. ?	191.	Pr
			1684. 04. ?	191.	I
			1684. 03. 03.	194.	I
			1684. 04. 11.	196.	I
			1686. 01. 07.	211.	–
		–	1686. 02. 12.	214.	Pr
			1686. 02. 13.	216.	Pr
			1689. 03. 18.	249.	Pr
		Szentgerice	1690. 02. 20.	263.	F. r.
			1689. 01. 24.	242., 245.	A
Csikfalvi János	mester	Szentrontás	1686. 01. 07.	211.	–
			1686. 09. 24.	218.	I
Csikszentmártoni György	mester	Nagyernye	1681. 02. 17.	160.	F. r.
			1681. 05. 28.	166.	–
			1682. 04. 08.	168.	Pr
			1686. 01. 07.	211.	–
			1686. 02. 12.	214.	Adm.
Csikszentmártoni Mihály	mester	Szentrontás	1677. 06. 15.	123., 124.	I
			1678. 01. 03.	126.	I
Csokfalvi Dániel	mester	Nagyernye	1677. 06. 15.	122.	I
			1677. 06. 15.	124.	I
		[Szentgerice]	1686. 01. 07.	211.	–
	bizonytalan	–	1689. 01. 18.	241.	I
Csokfalvi Péter	pap	–	1663. 02. 09.	24.	Adm
			1667. 09. 06.	49.	A
			1668. 01. 03.	52.	A
Dálnaki István	pap	Nyárádszentlászló	1686. 01. 07.	211.	–
			1687. 06. 09.	227.	Ass
Dersi Mihály	mester	Csokfalva	1682. 09. 21.	169.	I
			1682. 09. 21.	169.	I
	pap	–	1684. 06. 20.	199.	–
		Iszló	1686. 01. 07.	211.	–

Név	Beosztás	Hely	A per ideje	O.	Szerep
Dersi Pál	esperes	Csíkszentmárton	1687. 06. 01.	227.	–
			1688. 03. 30.	238.	–
			1689. 01. 18.	241.	–
			1689. 01. 18.	241.	A
			1689. 01. 20.	241.	A
			1689. 02. 03.	247.	A
			1689. 05. 03.	254.	–
			1690. 02. 20.	264.	A
Dücső-szentmártoni Mihály	pap	Szabéd	1686. 01. 07.	212.	–
Enyedi Sámuel	pap	Szentgerice	1686. 01. 07.	211.	–
			1687. 06. 09.	227.	Ass
Gálfalvi Márton	mester	[Nyárádszentlászló]	1686. 01. 07.	211.	–
Gyepesi János 1.	pap	†	1678. 11. 14.	135.	–
Gyepesi János 2.	pap	–	1688. 09. 21.	240.	–
			1689. 02. 03.	247.	I
Hévizi István	pap	Csokfalva	1663. 02. 09.	24.	Adm
		–	1667. 03. 22.	42.	–
			1667. 05. 23.	44.	–
		Szentgerice	1667. 07. 05.	47.	I
		–	1668. 05. 15.	55.	A
Hévizi Mihály	mester	Kál	1680. 05. 07.	152.	Pr
			1681. 01. 30.	158.	†
Jenei Tamás	mester	–	1659. 04. 17.	4.	I

Név	Beosztás	Hely	A per ideje	O.	Szerep
Karácsonyfalvi Balázs	pap	–	1665. 02. 03.	31.	I
			1671. 02. 17.	61.	A
			1671. 12. 15.	65.	A
		[Csíkszentmárton]	1673. 03. 27.	76.	–
	esperes	Csíkszentmárton	1674. 05. 28.	94.	A
			1676. [06. 21.]	116.	–
			1677. 06. 09.	121.	A
			1677. 06. 15.	122.	A
			1677. 06. 15.	123.	A
			1678. 06. 15.	130.	A
			1679. 01. 04.	141.	–
			1679. 04. 18.	143.	A
			1684. 03. 03.	193.	A
			1685. 02. 27.	206.	A
			1686. 01. 07.	211.	–
Kolosvári Jónás	mester	Nyárádszentlászló	1678. 01. 03.	126.	I
	pap	Szentrontás	1685. 06. 19.	207.	Ass
			1686. 01. 07.	211.	–
	jegyző/pap		1687. 05. 01.	226	Not
			1687. 06. 09.	227.	Ass
		–	1689. 01. 18.	241.	Not
			1689. 05. 03.	254.	Not, †
Korondi Sándor	pap	–	1661. 02. 27.	14.	Pr
			1674. 05. 28.	94.	I
		Ikland	1680. 04. 12.	150.	Pr

Név	Beosztás	Hely	A per ideje	O.	Szerep
Köpeci Bálint 1.[8]	pap	–	1660. 03. 10.	10.	I
			1661. 02. 27.	14.	Pr
			1667. 05. 23.	44.	Adm
			1667. 05. 23.	44.	Pr
			1667. 09. 06.	49.	Pr
			1668. 01. 03.	52.	Pr
			1668. 01. 31.	54.	Pr
			1668. 02. 02.	54.	Pr
			1669. 01. 05.	59.	Pr
			1669. 05. 21.	60.	Pr
			1671. 02. 17.	61.	Pr
			1671. 12. 15.	65.	Pr
			1672. 03. 22.	72.	Pr
			1672. 10. 25.	74.	Pr
			1673. 03. 27.	75.	Pr
			1673. 03. 27.	77.	Pr
			1674. 03. 06.	85.	Pr
			1674. 04. 12.	86., 89.	Pr
			1675. 01. 19.	103.	Pr
			1676. 06. 09.	110–112.	Pr
			1677. 04. 13.	120.	Pr
		Ikland	1677. 06. 09.	121.	Exe
		–[9]	1678. 01. 03.	126.	Pr
			1678. 09. 12.	134.	Adm
			1680. 01. 08.	145.	Pr
			1680. 01. 08.	145.	Pr
			1680. 02. 07.	146.	Pr
			1682. 10. 05.	170–171.	Pr
		Ikland	1683. 04. 23.	175.	Pr
			1683. 09. 21.	185.	Pr
			1684. 04. ?	191.	Pr
			1684. 03. 03.	194.	Pr
			1684. 05. 25.	197.	Pr
			1684. 06. 20.	199.	Pr
			1684. 12. 14.	202.	Pr
			1685. ? ?	208.	Pr
			1686. 01. 07.	211.	–
		–	1687. 06. 09.	227.	Pr
			1688. 01. 13.	231.	Pr
			1688. 02. 09.	232.	Pr
			1689. 03. 18.	248.	Pr

[8] Köpeci Bálint neve rengetegszer szerepel a kéziratban, legtöbbször mint ügyvéd, R. D. megnevezéssel, szolgálati hely nélkül. Azonban két Köpeci Bálint szolgált a vizsgált években Marosszéken, egy pap és egy iskolamester. Azokat az eseteket, ahol csak az előbb említett adat (R. D. megszólítás szolgálati hely nélkül) nem szerepel, mind a pap Köpeci Bálinthoz vettem fel, mivel ő szerepel hamarabb a protokollumban.

[9] Bár Köpeci Bálint előtte is (az 1677-es évben) Iklandon szolgált papként, valamint később (1683) újra iklandi papként említik, mégsem mondható, hogy a kettő között is ott töltötte volna be tisztségét, hiszen 1680-ban Korondi Sándort említi a jegyzőkönyv iklandi papként.

Név	Beosztás	Hely	A per ideje	O.	Szerep
Köpeci Bálint 2.	mester	Iszló	1686. 01. 07.	211.	–
			1690. 01. 1x.	261.	I
Köpeci György	pap/jegyző	Nagyernye	1676. 10. 27.	116.	Not
	pap		1677. 06. 15.	124.	A
			1686. 01. 07.	211.	–
			1687. 05. 01.	226.	–
Makai István	mester	Csíkszentmárton	1660. 03. 10.	11.	I
			1668. 01. 31.	54.	–
			1668. 02. 02.	54.	–
Mogyorósi István	pap	Nyárádszentlászló	1662. 07. 18.	20.	I
			1664. 01. 03.	25.	I
			1665. 02. 03.	31.	A
Musnai Mózes	pap	Csokfalva	1686. 01. 07.	211.	–
			1689. 01. 20.	241.	I
Papolci György	esperes	–	1659. 01. 02.	3.	A
			1659. 04. 17.	4.	A
			1660. 03. 10.	10.	A
			1660. 03. 10.	11.	A
			1664. 01. 03.	25.	A
			1667. 03. 22.	42.	A
			1673. 08. 27.	80.	A
			1674. 02. 20.	84.	A
Papolci János	mester	–	1677. 06. 09.	121.	I
Pécsi János	mester	Csokfalva	1686. 01. 07.	211.	–
			1689. 01. 20.	242.	–
Sándorfalvi Lukács	pap (református)	Kál	1677. 03. 02.	119.	–
Szentgyörgyi Mihály	mester	[Csíkszentmárton]	1686. 01. 07.	211.	–
		Szentgerice	1689. 01. 24.	242., 245.	I
			1690. 02. 20.	263.	F. r.
Szentiváni András	pap	Nyárádszentlászló	1680. 01. 08.	145.	Adm.
		–	1680. 02. 07.	146.	Pr
			1680. 02. 07.	149.	Pr
			1680. 05. 23.	153.	Pr
			1681. [03.] 18.	161.	Pr
			1681. 05. 06.	163.	Pr
Szentmártoni Balázs	mester	Csokfalva	1667. 02. 15.	40.	I
			1667. 02. 15.	40.	I
			1667. 03. 14.	41.	I
		Szentrontás?	1675. 06. 11.	106.	[A]

Név	Beosztás	Hely	A per ideje	O.	Szerep
Szentmártoni Bálint	pap	–	1667. 06. 06.	46.	Pr
			1667. 09. 06.	49.	Pr
			1668. 01. 03.	52.	Pr
			1668. 05. 15.	55.	I
			1676. 06. 09.	112.	Pr
		Szentrontás	1682. 12. 01.	172.	F. r.
Szentmártoni István	pap	–	1667. 05. 23.	43.	Ass
			1675. 06. 11.	106.	[I]
		Csokfalva	1678. 06. 15.	130.	A + I
			1680. 03. 08.	149.	–
Szentmártoni Mihály	pap	–	1684. 06. 20.	199.	I
Toronyai András	pap	Nyomát	1686. 01. 07.	211.	–
		Ikland	1688. 03. 30.	238.	F. r.
			1689. 12. 06.	257.	Pr
			1690. 02. 20.	262.	Pr
Török János	mester	Szentrontás?	1690. 02. 20.	264.	I
Túri András	pap	–	1684. 05. 25.	197.	Pl
			1684. 10. 24.	200.	Pl / A
Újfalvi András	pap	Nyomát	1665. 01. 13.	30.	Pr
			1667. 05. 23.	44.	Pr
			1667. 06. 06.	45.	Adm
			1667. 07. 05.	48.	Peres
		–	1673. 08. 27.	80.	I
			1674. 02. 20.	84.	I
			1674. 05. 28.	95.	I
Újfalvi Gergely	mester	Csokfalva	1679. 04. 18.	143.	I
			1680. 03. 08.	149.	–

Pál János

Ferencz József püspök nyilatkozata az unitárius egyház román megszállás alatti helyzetéről

285. ügyszám
1919 Hiteles kiadvány[1]

Közjegyzői okirat

Előttem, dr. Cseke Vincze, mint dr. Gidófalvy István kolozsvári állami közjegyző helyettese előtt, alulírott helyen és napon megjelent általam személyesen ismert Ferencz József, a Magyarországi Unitárius Egyház püspöke, kolozsvári (Kossuth Lajos utca, 7 szám alatti) lakos, ki általam közjegyzői okiratba foglalni kérte a következő nyilatkozatot:

Folyó évi március hó 18., tizennyolcadik napján déli 12 órakor felkeresett dr. Porutiu Bálint úr, Kolozsvár város román prefektusa, eljáró állami közjegyző-helyettes társaságában, s felkért a román Kormányzótanács[2] elnökének, dr. Maniu Gyula úrnak megbízásából, hogy nyilatkozzam hiteles okmányba foglalva a következőkre:

> I. Erdélynek a román csapatok által történt megszállása óta voltam-e saját személyemben letartóztatva, vagy egyházi hivatalos működésemben gátolva, és általában zaklatásoknak kitéve?
>
> II. Egyházam, annak intézményei és általában annak hivatalos közegei kötelességeik teljesítésében gátoltattak-e, és vannak-e zavarva?

[1] Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára. Irattári jelzet: 25-1919. Sorszám 15, Iktatószám 263-1919.

[2] A gyulafehérvári román nagy nemzetgyűlés által 1918. december 2-án ideiglenes jelleggel létrehozott tizenöt tagú politikai szervezet, melyet a megszállt kelet-magyarországi területek kormányzására állítottak fel.

I.

Letartóztatásom hírének alapjául szolgáló tények a következők:

Néhány héttel ezelőtt, az időt pontosan megjelölni nem tudom,[3] meg voltam idézve a kolozsvári román térparancsnoksághoz többekkel együtt, ahol egy román tiszt előadta, hogy miután bolsevizmussal, anarchiával, s azzal vagyunk vádolva, hogy Erdélynek Romániához való csatolása ellen működünk, tartsuk kötelességünknek minden másodnap a román katonai parancsnokság előtt megjelenni, s nevünket annak jeléül, hogy a városon [sic!] vagyunk egy jegyzőkönyvbe beírni. Amidőn azt kérdeztük, hogy ki vádol ilyen alaptalan vádakkal, a tiszt azt felelte, hogy az nem tartozik reá. Ő a parancsot teljesítette, tartsuk magunkat ahhoz, különben menjünk fel a hadosztály-parancsnoksághoz is. Ezt megtettük, és itt meghallgatásunk után én a további jelentkezés kötelezettsége alól felmentettem saját személyemet illetően, de helyettem a kolozsvári esperes, Ürmösi Károly idéztetett meg, aki jelenleg is köteles minden másodnap a román hadosztály parancsnoksága előtt megjelenni, ami hivatalos kötelességei teljesesítésében akadályozza.

Ami hivatalos kötelességeim teljesítésében való akadályoztatásomat illeti, hivatali kötelességeim teljesítésében akadályozva vagyok, mert:

1. püspöki joghatóságom és kormányzói jogköröm az egész Magyarország területén levő összes unitárius egyházközségekre terjed ki. Ebből [ki]folyóan a meg nem szállott területeken levő egyházközségekkel és hatóságokkal is állandóan érintkeznem kellene. Ezt azonban teljesen lehetetlenné teszi az, hogy a nagyszebeni kormányzótanács vallás- és közoktatásügyi osztályának 1918. december 29-én kelt 1. számú irata a magyar kormánnyal és a meg nem szállott területekkel minden érintkezést eltiltván [sic!], ennek végrehajtásául [sic!] a postai cenzúra a magyar kormánnyal és a meg nem szállott területekkel minden érintkezést megakadályoz.

Ugyanezen okból lehetetlenné van téve az egyházi és iskolai államsegélyek megkapása, ami az egyháznak és alkalmazottainak sikeres működését a mai súlyos helyzetben igen megnehezíti.

2. A megszállott területen levő egyházközségeimmel és azok hivatalos szerveivel való érintkezésem és így kormányzói jogom gyakorlása teljesen meg van bénítva azáltal, hogy rendeleteim, valamint egyházközségeimtől jövő összes hivatalos iratok a postai közlekedés hiánya és a

[3] A püspököt 1919. január 10-re idézték be a kolozsvári román térparancsnoksághoz. *Egyházi Képviselő Tanács jegyzőkönyve (1918. január 9. – 1921. április10.),* 75.

fennálló cenzúra miatt csak szórványosan továbbíttatnak, és így összes vidéki egyházközségeimmel szemben püspöki felügyeleti jogomat gyakorolni nem tudom.

3. A protestáns autonóm szervezetünk szerint az összes egyházi és iskolai ügyek az e célra szervezeti szabályaink szerint alkotott testületek tanácsüléseiben intézendők el, ezek működése pedig meg van gátolva, mert akár az egyetemes egyházat kormányzó Egyházi Képviselő Tanács, akár annak állandó bizottságai üléseket csak előzetes katonai engedély alapján, és akkor is csak úgy tarthatunk, ha a katonai hatóság fegyveres katonai kiküldöttei jelen vannak.

4. Az egyházi istentiszteletek tartását és a szabad evangélium[4] hirdetését akadályozza és meggátolja az, hogy a városi román prefekt[us] folyó hó 13-án kelt 371-1919 számú iratban a román királyi hadosztály-parancsnokság hozzá intézett rendelete alapján a rendes egyházi ünnepeken kívül minden más napon istentisztelet tartását megtiltotta, és az esetleg ilyen napokon tartandó istentisztelet megtartását előzetes engedélykéréstől és az egyházi beszédnek előzetes bemutatásától tette függővé.

II.

Ami a hatóságom alatt álló egyházi és iskolai szervek működésének lehetőségét illeti, ezek szintén meg vannak akadályozva hivatali kötelességeik teljesítésében, mert az esperesek, akiknek kötelességük minden év elején az összes egyházközségeket megvizsgálni, azok gazdasági, pénzügyi, erkölcsi állapotát számba venni, s ennek eredményéről nekem jelentést tenni, ezen kötelesség teljesítésében meg vannak akadályozva, mert gyűléseket csak engedély esetén tarthatnak, és így a hatóságom alatti egyházközségek valláserkölcsi állapotáról hivatalos jelentéseket nem kaphatok.

Az utazásnak engedélyhez való kötése és annak nehézségei megakadályoznak abban, hogy a megszállott területen levő egyházközségeimet és ott lakó híveimet meglátogassam, és a kötelességemet képező főpásztori gondozást teljesítsem.

Teológiai akadémiánk és főgimnáziumaink igazgatóságai hasonlóképpen gyűléseket engedély nélkül nem tarthatnak, és így olyan fontos ténykedést, mint például az osztályozást, nem közös értekezleten végzik, hanem mindenki különkülön, és éppen így akadályozva van a félévi módszeres értekezlet tartása, amely

4 Elírás, helyesen: „evangélium szabad hirdetését”.

pedig [a] modern pedagógia legfontosabb követelménye, mint ahol a munkaanyagot, a tanítási eljárás módszereit tanácskozás alapján megállapítják.

III.

A fennálló szigorú cenzúra és a postai közlekedésnek a meg nem szállott területekkel való teljes megszakadása eredményezte azt is, hogy az összes iskoláink és kulturális intézményeink már hónapok óta mindennemű tudományos és egyházi folyóiratnak, munkának és iskolai könyveknek megkapásától és használhatásától és az ez irányú új munkák megszerzésétől teljesen el vannak zárva, ami természetesen az oktatás előhaladását is megbénítja.

IV.

A már többször említett közlekedési nehézségek és cenzúra miatt a vidéki hatóságaimat, azoknak közegeit és híveimet utcán ért inzultusokról és zaklatásokról pontos adataim ez idő szerit természetesen nem lehetnek.

Biztos adataim csak Kolozsvárról vannak, melyek közül csak az alábbiakat említem meg:

Kolozsvárt főgimnáziumunk igazgatóját, dr. Gál Kelement, aki fiával bevásárolni indult, egy román gárdista puskatussal meglökdöste és hátba verte, melynek nyomait testén heteken át hordozta.

Ugyancsak három teológiai hallgatónkat, Kovács Béla[t], Lőrinczi Dénes[t], Fekete Lajost az utcán megpofozták, mert egy provokáló román köszönésre magyarul köszöntek vissza.

Tanulóink melléről, kalapjáról a magyar nemzeti színű szalagot a katonák és őrjáratok letépik.

Egyházi istentiszteleteink évszázados rendjéhez tartozik az is, hogy a pap a templomi istentisztelet végeztével a templomajtóban hívei körében megáll, s hozzájuk a templomi igehirdetést kiegészítő s a hitélet erősítését szolgáló búcsúbuzdítást intéz. Kolozsvári templomunk előtt a fenti célból magam és palástosan jelen volt paptársaim, valamint híveim közül többen a vasárnapi istentiszteletek után a megszállás alatt is egyházi szokásoknak megfelelően a fenti célból megállottunk, de ebben az egyházi működésben az arra járó járőrök közbelépése és az azonnal szétoszlásra felszólító erélyes intézkedése már ismételten a hívek érthető megbotránkozására meggátolt.

Midőn az elől említett felkérésre ezen nyilatkozatot kiadom, határozottan kikötöm, hogy azt bárki, bárhol csak teljes egészében és hű szövege szerint használhatja fel, és tiltakozom az ellen, hogy abból egyes részek kiszakítva használtassanak vagy bármiképpen közöltessenek.

Hiteles kiadványt ezen közjegyzői okiratról érdekelt fél részére eljáró állami közjegyző jogosítva van kiszolgáltatni.

Miről ezt a közjegyzői okiratot felvettem, megkereső félnek felolvastam, megmagyaráztam, s miután azt akaratával mindenben megegyezőnek jelentette ki, előttem saját kezűleg aláírta.

Kelt Kolozsvárt 1919., ezerkilencszáztizenkilenc évi március hó 21., huszonegyedik napján.

Ferencz József s[aját]k[ezűleg] a magyarországi unitárius egyház püspöke

P[ecsét]h[elye]

dr. Cseke Vincze s[aját]k[ezűleg] mint dr. Gidófalvy István kolozsvári állami közjegyzőnek a kolozsvári állami közjegyzői kamara 190/1915. számú rendelvényével kirendelt helyettese

Hogy ezen a Ferencz József úr, a magyarországi unitárius egyház püspöke részére kibocsátott hiteles kiadvány az irattáramban 285-1919 ügyszám alatt őrzött 3 koronás bélyeggel ellátott eredeti közokirattal mindenben megegyezik, ezennel hitelesen tanúsítom.

Kelt Kolozsvárt 1919., ezerkilencszáztizenkilenc évi március hó 21., huszonegyedik napján.

[…][5]

dr. Cseke Vincze áll[ami] közjegyző h[elyettes]

mint dr. Gidófalvy István kolozsvári állami közjegyzőnek a kolozsvári állami közjegyzői kamara 190/1915. számú rendelvényével kirendelt helyettese

5 Az okirat kiállításának díjjegyzékét tartalmazó rész.

KÖNYVSZEMLE

Az orgonakutatás, ha Linux szoftver volna… Enyedi Pál, Márk Attila, A *Magyar Unitárius Egyház orgonái I. A Háromszék-Felsőfehéri és a Székelyudvarhelyi Egyházkör* (Kolozsvár–Budapest: LFZE Egyházzenei Kutatócsoport – Magyar Unitárius Egyház, 2021), 576 pp.

A kutatóknak is van Murphy-törvénykönyve: a legfontosabb adatok mindig akkor kerülnek elő az irattárak mélyéről, amikor a könyv nemhogy a korrektúrán is átesett, hanem már éppen útban van a nyomdába. Első öröm után összeszorított ökölllel, fogcsikorogtatva, tízig elszámolva talán épen marad a virágcserép, s máris lehet előkészíteni a második kiadást, az elsőből holtbiztosan kimarad az új adat. Milyen jó volna, ha a könyvek is Linuxként vagy más nyílt forráskódú szoftverként működnének, amihez bármikor hozzá lehet tenni, ki lehet javítani, s ha előkerül az a bizonyos adat, akkor máris be lehetne írni a könyvbe. Kutatók–Murphy: 1:0.

Különösen igaz ez az orgonakutatásra: a levéltári adatok fontosságának újrafelfedezése zajlik, és egyre több homályos részlet kristályosodik ki, eddig nem ismert adat bukkan elő, egyre több orgona története és orgonaépítő munkássága tisztázódik, és egyre több eddig ismert orgona- és orgonaépítőtörténeten kell javítani, szükséges kiegészíteni, pontosítani.

Enyedi Pál és Márk Attila első közös kötete jelzi, hogy az unitárius egyház is immár beállt a sorba, és összegzi templomi hangszereinek történeteit. Az erdélyi római katolikus és református egyház berkeiben kisebb-nagyobb hullámokban már foglalkoztak/foglalkoznak e témával, amelyhez szervesen csatlakoznak a „világi" szervezésben, kezdeményezésre indult kutatások, de ilyen rendszerezett, mindent átfogó munkára még nem volt példa. Külön érdeme, hogy Márk Attila kántor, orgonakutató kezdeményezését, amelyhez gondviselésszerűen csatlakozott Enyedi Pál professzor, az unitárius egyház vezetősége felkarolta, támogatja, s mondhatni hivatalos programmá tette. Ennek első kézzel fogható és olvasható eredményét veheti kézbe immár fél éve az érdeklődő olvasó, s majd ha megjelenik a további két kötet, akkor Erdélyben/Romániában elsőként az unitárius egyház mondhatja el magáról, hogy templomi hangszereit teljességében felmérte, történetét kikutatta, az elpusztult, elkallódott orgonák adatait összeszedte, és mindezeket közkinccsé tette. És ezzel nemcsak az unitárius egyház történeti adattára gazdagodik, hanem az egészi erdélyi

orgonatáj (Erich Türk kifejezése) színesedik, és útmutatóul szolgál más egyházaknak és kutatóknak.

Az erdélyi orgonakutatás nem újkeletű kezdeményezés. Dávid István *Műemlék orgonák Erdélyben* (1996) című orgonarepertóriuma törte meg a jeget, mely az 1970-es évek végén, a református egyházban elkezdett kutatásainak felekezetközivé bővített végeredménye. Ezzel nagyjából párhuzamosan Geréd Vilmos az erdélyi római katolikus templomokban mérte fel az orgonaállományt. Hermann Binder *Orgeln in Siebenbürgen* (2000) című alapműve főként az erdélyi szász evangélikus egyház orgonáit mutatja be, majd felekezetközi munkák sora követte ezeket: Molnár Tünde: *Orga în Transilvania – constructori de orgi și instrumente noi create în secolul al XX-lea* (2005), Csíky Csaba: *Kolonics – Orgonaépítészet a 19. századi Erdélyben. Orga în secolul al 19-lea în Transilvania* (2007), Erich Türk: *Orga în continuă evoluție* (2007), Orosz Otília Valéria: *Műemlék orgonák az Érmelléki Református Egyházmegyében* (2008), Windhager-Geréd Erzsébet: *István Kolonics (1826–1892). Orgelbaumeister aus Szabadka in Siebenbürgen* I. (2009) és II. (2010), ugyancsak Erich Türk: *Die Orgellandschaft dreier nordsiebenbürgischer Landkerise: Cluj, Sălaj und Bistrița-Năsăud. Három észak-erdélyi megye orgonatája: Kolozs, Szilágy és Beszterce-Naszód megye* (2014). Online orgona-adatbázisok is készültek: a Romániai Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyházé (Ursula és Kurt Philippi munkája), a bánsági orgonáké (Franz Metz munkája) és a temesvári Nyugati Egyetemé, amely ambiciózus célként a romániai orgonák teljes feldolgozását tűzte ki célul 2006–2008 között. S végül e sorok szerzője az *Orgonáknak zengések – A történelmi dési, széki és görgényi református egyházmegyék orgonái* (2019) című könyve zárta eddig e sort. A teljesség igénye nélkül készített felsoroláson kívül még tudományos lapokban vagy újságokban megjelent kisebb tanulmányok, cikkek sorozata jelzi a kutatás folytonosságát. E munkák különféle szempontok szerint vizsgálták a templomi hangszereket: időszakokra vagy orgonaépítők munkásságára szűkítve (Molnár, Csíki, Windhager-Geréd), egy-egy vidék orgonáit bemutatva (Türk 2014), vagy megmaradtak az egyházi határok között (Ursula és Kurt Philippi, Sipos Dávid).

A felekezeti behatárolást követi a Márk–Enyedi-kutatás, de amint látni fogjuk, az eredmények nem maradnak az unitárius egyház határain belül. Sok esetben a felekezeti szűkítés sem elegendő, hogy a kutatást átláthatóvá, a végeredményt pedig belátható időben publikálhatóvá tegyék, de öröm az ürömben, hogy az unitárius egyház mérete ezt megengedi, és nem telik évtizedekbe, míg a szerzőpáros a projekt végére jár. A kezdet pedig tartalmas és szemrevaló.

Közel 600 oldalban sikerült összefoglalni két egyházkör – a Háromszék-Felsőfehéri és a Székelyudvarhelyi Unitárius Egyházkör – orgonáinak történetét, mindkét egyházkörben 18-18 egyházközség egy vagy több hangszerét bemutatva. A tulajdonképpeni 36 tételes orgonarepertóriumot pedig egy gyakorlati és használati útmutatóként szolgáló bevezető és a végén magyarázó, ismertető, értelmező rész keretezi, ez utóbbiban kapott helyet egy eddig nem túl gyakran alkalmazott gyűjtemény, amely a szerzők által fontosnak tartott, válogatott dokumentumok szó szerinti közlését tartalmazza. A bevezetőben a szerzők óvakodtak az általános orgonatörténeti ismertető közlésétől, hiszen azt annyian és annyi helyen leírták már, inkább az unitárius jellegzetességekre fektették a hangsúlyt, amely a reformátusokéhoz hasonlóan az orgona időszaki elutasításában csúcsosodott, s amelynek egyenes következménye a viszonylag késői orgonaépítési „hullám". Az unitárius orgonakutatás történetének rövid összefoglalója után a felhasznált forrásokat mutatják be. A könyv szerkezetének ismertetése után következik a tulajdonképpeni orgonarepertórium.

A repertórium az illető egyházkör egyházközségeit névsor szerint veszi sorra, az elején egy térképen külön mértani alakzatok jelölik azokat az egyházközségeket, ahol jó vagy éppen romos állapotban, de megvan az orgona, ahol megsemmisült, s így csak levéltári adatok vannak róla, és végül azokat a helyszíneket, ahol eddig nem volt sípos orgona a templomban. Az orgona történetét megelőzi a település, egyházközség rövid ismertetése (Orosz Otília Valéria is ezt a módszert választotta), amelyet őszintén szólva eddig tölteléknek gondoltam, de e munkát olvasva döbbentem rá, hogy megfelelő méretben és mennyiségben adagolva ez az érthetőséget segíti: rávilágít a gyülekezet orgonabeszerzésének, a javításoknak a hátterére, körülményeire, a gyülekezet anyagi lehetőségeire, magyarázza, hogy mi miért történhetett. Miért építtetett a gyülekezet olyan hamar/későn orgonát, miért nem sikerült újat beszerezni, vagy éppen miért volt egy-egy orgonaépítés sikertörténet? Magyarán kontextusba helyezi a bemutatni kívánt mikrotörténetet. Az egyházközségek orgonatörténetei pedig a legváltozatosabb képet mutatják: orgonák vándorolnak egyik felekezettől a másikhoz, egyik gyülekezetből a másikba, felvásárolják orgonaépítők, eladják másnak, javítják őket, vagy összeroskadnak és síponként szép lassan elkallódnak. Az elkallódott, megsemmisült orgonák nagy száma újból megerősíti, hogy a levéltári kutatás mennyire fontos e témában is: ezekről a hangszerekről tárgyi emlék híján csak levéltári forrásokból lehet tudomásunk, s egy-egy bőbeszédűbb (vagy inkább „bőírású") jegyzőkönyvíró jóvoltából ismerhetjük meg technikai jellemzőit is. Ezek is hozzátartoznak az

erdélyi orgonatájhoz, és árnyalják az igények, igénylők és – sajnos kevesebb esetben – a kivitelezők körét.

Az egyházkörök szerint felosztott fejezetek végén pedig összesített táblázatban tekinthetjük át az egyházkör orgonái „élettörténetének" főbb eseményeit, így össze tudjuk hasonlítani egy-egy egyházkör orgonaépítési folyamatait, de össze lehet vetni más egyházak orgonastatisztikájával is. A megsemmisült, elkallódott vagy ismeretlen sorsú hangszerek mellett feltűnően nagy számban vannak olyanok is, amelyeket orgonaépítőknek adtak el, s amennyiben további sorsuk ismeretlen, statisztikailag az eltűnt hangszerek számát erősítik, de nem jelenthetjük ki biztosra, hogy teljesen megsemmisültek. Más egyházközségeknél, felekezeteknél lehet, hogy megvannak, akár csak alkatrészeikben, akár a maguk egészében átalakítva-felújítva. A szerzőpáros minden esetben jelzi is a fordított helyzetet, amikor fennáll a gyanú, hogy a templomban olyan hangszert állított fel az orgonaépítő, amelyet máshonnan vásárolt fel, és ha lehet, akkor a stílusjegyek, szerkezet alapján az eredeti építőt is megpróbálják meghatározni. De vajon mi lett azoknak a hangszereknek a sorsa, amit ezekből a gyülekezetekből vásárolt fel az orgonaépítő? Talán ezekre is fény derül.

A kötet végén kapott helyet a már említett dokumentumválogatás, s mivel a teljes egészében vagy a szövegtestben részleteiben idézett iratok nagy része 19. századi, ezért igen előzékenyen egy kis szótárat is készítettek a szerzők, amelynek segítségével közérthetővé válnak a régi, latin vendégszavakban gazdag szövegek. A könyv végét pedig a szinte kötelező személy- és helységnévmutató zárja, amelynek készítése talán a legunalmasabb része a könyvírásnak, de szinte a legfontosabb része: az olvasó pillanatok alatt megtalálja a kötetben az őt érdeklő részletet.

Ezen információtömkeleget igen szépen csomagolták. A közel 600 oldalas kötet tördelése áttekinthetővé teszi a korpuszt, és ügyesen oldották meg a lábjegyzetelést is. Mindig nagy dilemma, hogy a fontosnak ítélt részletek és a kötelező hivatkozások mennyisége mennyire töri meg a főszöveget, és mennyire követhető. Az olvasó elleni alattomos merénylet, amikor az összes lábjegyzetet a kötet végére helyezik, és akkor gyakorlatilag három kéz szükséges az olvasáshoz. Minden csapdát elkerülve ötletesen oldották meg a problémát a szerzők: a lábjegyzetek számozása egyházközségenként újrakezdődik, és nem jutunk el oda, hogy az utolsó fejezet lábjegyzeteinek száma már elfoglalja a fél sort. A krétázott papír méltó felület a hangszerek királynőjének fényképeihez, nem vesznek el a részletek, és a fényképészek sikeresen vették a felmerülő akadályokat: az orgonát sikerült mindig olyan szögből fényképezni, hogy a legkevésbé se zavarja a belógó csillár, virágcserép, váza,

a magyar/székely zászló. A kötetet pedig sokszori használatra tervezték, a kemény borító és a fűzött (nem ragasztott!) lapok a garancia arra, hogy a második felnyitásnál nem fog darabjaira hullani a könyv.

A szerzőknek szerencséje van: ha előkerültek már azóta az e kötetbe kívánkozó adatok, majd közölhetik a következőkben, az orgona-Linux-program még nyitva van. Nem marad más hátra, csak megköszönni az eddigi munkát, kívánni, hogy az utolsó kötetig minden adat előkerüljön, s nekünk meg kérni és várni a folytatást.

Sipos Dávid

***Dávid Ferenc és a kortárs prédikációirodalom: A reformáció első generációi,* szerk. Lovas Borbála és Szigeti Molnár Dávid (Budapest: A kora újkori unitárius prédikációirodalom története Erdélyben és Magyarországon Kutatócsoport – Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, 2022), 249 pp.**

A *Dávid Ferenc és a kortárs prédikációirodalom…* című tanulmánykötettel egy fiatal kutatócsoport lép az unitarizmus történetével foglalkozó szakmabeliek és az érdeklődő nagyközönség elé. A kora újkori unitárius prédikációirodalom története Erdélyben és Magyarországon Kutatócsoport és a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet közös kiadásában megjelent kötet ugyanis a 2020 óta működő, jelentős részben fiatal unitarizmuskutatókat tömörítő csoport 2021 áprilisában megrendezett online konferenciájának anyagát tartalmazza. A kötet egyik szerkesztője a kutatócsoport vezetője, Lovas Borbála, aki Enyedi György unitárius püspök prédikációiból több kötetnyit adott ki tudományos igénnyel, s e szöveganyag hagyományozódásának feltárása terén is jelentős eredményeket ért el. Szerkesztőtársa az unitarizmus kora újkori történetéről számos fontos tanulmányt publikáló szegedi irodalomtörténész, Szigeti Molnár Dávid. A tanulmányok szerzői között a kutatócsoport tagjai és az unitárius egyház- és irodalomtörténeti kutatások nagyjai mellett más felekezetek kora újkori prédikációs anyagával foglalkozó kutatók is szerepelnek. Ugyanis a kötet a korai unitárius prédikációirodalmat és prédikációs gyakorlatot a többi erdélyi, illetve magyarországi felekezet az unitáriusokénál már jobban feltárt szentbeszédeinek kontextusában és azok kutatástörténetének módszertani eredményeit is kamatoztatva vizsgálja.

A könyv szerkesztői ennek a felekezeti tagolódásnak megfelelően sorolták három nagyobb tematikus csoportba a kötetbe foglalt tizenkét tanulmányt. Az első – és természetszerűleg legterjedelmesebb – egység Dávid Ferenc prédikátori tevékenységével és az unitáriusok prédikációs gyakor-

latával foglalkozó öt írást tartalmaz. A másodikban a 16. századi katolikus beszédekről olvashatunk két szöveget, míg az utolsó egység négy szerzője a lutheránus és református prédikálás első évtizedeinek termését vizsgálja.

A kötetet s egyben a 16–17. századi unitárius prédikációs gyakorlatot vizsgáló egységet Balázs Mihály tanulmánya nyitja. A megtisztelő első hellyel nemcsak a szerző vitathatatlan szakmai tekintélyének, az unitárius egyház és teológiai gondolkodás történetének kutatásában szerzett, hazai és nemzetközi szinten egyaránt elismert tudományos érdemeinek adóztak a szerkesztők. Itt publikált tanulmánya több szempontból is alapozó jellegű a kötet gondolatmenete szempontjából. Bevezetésében az unitárius prédikációkutatás helyzetét veszi számba, rámutatva a legsürgősebb feladatokra. Különösképpen hangsúlyozza a kéziratos források feltárásának, kiadásának és vizsgálatának szükségességét – az e téren tapasztalható lemaradás csökkentése a kötetet kiadó kutatócsoport fő vállalása is –, mivel Báthory István 1570-es cenzúrarendelete után az unitárius prédikációs irodalom a 18. század végéig a kéziratosságba szorult. Balázs professzor úr az unitárius prédikációelméleti gondolkodás, az unitárius *ars prædicandi* vizsgálatát is szorgalmazza a többi felekezet szöveghagyományára irányuló ilyen jellegű vizsgálatokat követve. Tanulmányával az e területen végezhető kutatásokhoz ad mintát a továbbiakban. (E prédikációelméleti megközelítés is indokolja az értekezés kötet- és egységnyitó helyét.) Bár a prédikációírás elméleti alapvetéseit és retorikai kelléktárát tárgyaló unitárius munka nem jelent meg nyomtatásban, a felekezet prédikátorainak műfajelméleti gondolkodása valamennyire megragadható a más felekezetű prédikációelméletek unitárius receptálásának tanulmányozásán keresztül. Balázs Mihály néhány, a kolozsvári akadémiai könyvtár anyagában található kötet elemzésével ilyen felekezeti sajátosságokra mutat rá. A református Bartholomæus Keckermann retorikai munkáinak unitárius recepcióját egyrészt e művek példányaiban fennmaradt unitárius felhasználói bejegyzések, másrészt egy, a 17. század közepén az unitárius Dalnoki Nagy család tagjai által e művek felhasználásával összeállított kézirat alapján körvonalazza. E vizsgálat eredményeire támaszkodva a tanulmány arra a következtetésre jut, hogy a 17–18. századi unitárius beszédszerzők elnézőbben viszonyultak a részletes prédikációbevezetőkhöz, mint a kortárs református, s különösen a puritánus prédikátorok.

A kötet következő két tanulmánya fontos új eredményeket hoz Dávid Ferenc prédikátori tevékenységével kapcsolatosan. Lovas Borbála elemzése Dávid Ferenc 1569-ben Gyulafehérvárott kinyomtatott, erősen dogmatikus jellegű, a legfontosabb unitárius tanításokat fejtegető beszédekből álló

prédikációgyűjteményének kutatástörténetéből indul ki. A nyomtatvány fennmaradt példányainak számbavétele után ismerteti a kötet kiadási körülményeit, majd elemzi a kiadvány nyomdai jellegzetességeit és felépítését. Részletesen kitér a kötet János Zsigmond fejedelemhez és az olvasókhoz intézett ajánlásaira – a két szöveg a mellékletben olvasható –, s a címlap nyomdatechnikai megoldásait is elemzés tárgyává teszi. Lovas felhívja a figyelmet egy, a kutatás által elhanyagolt, a kolozsvári akadémiai könyvtár református gyűjteményében őrzött példányon fennmaradt, részben piros betűkkel szedett címlapvariánsra is, amelyet összevetve a korábban számontartott fekete-fehér változattal, arra következtet, hogy a díszesebbet a reprezentatív célú példányok élére szánták. Különösen izgalmas a tanulmány utolsó tartalmi egysége, amely a prédikációskötetnek a példányok bejegyzései és a másolati példányok alapján kirajzolódó utóéletével foglalkozik. Míg a hitviták korának más felekezetű olvasói esetenként keresetlen szavakba öntötték egyet nem értésüket a margón, a prédikációgyűjtemény példányai unitárius olvasók nyomait is őrzik. Érdekes filológiai adalék a Dávid Ferencnek tulajdonított *Epitaphium* az egyik példány kötéstábláján megőrzött, eddig ismeretlen szövegvariánsa. A Marosvásárhelyi Kódexként számontartott, vegyes tartalmú unitárius kézirat egyik prédikációjának Dávid Ferenc beszédgyűjteményére visszamenő passzusait elemezve Lovas Borbála felhívja a figyelmet a dávidi korpusz további tudományos vizsgálatának szükségességére, hiszen a felekezetalapítóról szóló szövegeket a 19. századtól szinte napjainkig meghatározta a kultikus beszédmód.

Szintén a kultikus beszédmód kutatásnehezítő voltára világít rá tanulmányának elején a Dávid Ferenc prédikátori teljesítményét méltató történeti és irodalomtörténeti munkák állításainak összefoglalása kapcsán Kovács Sándor, a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet professzora, aki az unitárius egyháztörténet széles körű kutatásában szerzett több évtizedes tapasztalatával csoporttagként segíti az unitárius prédikációkat kutató fiatal közösség munkáját. A kolozsvári egyháztörténész a *Keresztény Magvető* hasábjain (2017/2–3) külön tanulmányban is foglalkozott a Dávid Ferenc köré épült kultusz vizsgálatával. Jelen írásában a felekezetalapító prédikátori tevékenysége kapcsán öröklődő, a kultikus beszédmód által befolyásolt, kimerevedett Dávid Ferenc-kép tudományos elemzésen alapuló meghaladására mutat példát. Elemzése során az Atyaistenről, a Messiásról és a Szentlélekről szóló, az unitárius teológiai tanítás szempontjából sarkalatos fontosságú fejtegetéseket tartalmazó prédikációszövegeket elhelyezi a kor egyházi beszédeinek kontextusában, valamint a dávidi életmű hálójában, rávilágítva

szerzőjük teológiai-dogmatikai fejlődésében elfoglalt helyükre. A vizsgálat fő szempontja azonban annak felderítése, hogy a prédikátor feladataira, a beszédek elhangzására utaló részek, illetve a gondolatmenet bonyolult vagy gyakorlati jellege alapján milyen célközönség körvonalazható a dávidi prédikációk eredeti címzettjeként. A tanulmány meggyőzően érvel amellett, hogy a nyomtatásban megjelent beszédek nem átlagos unitárius hívők lelki épülésére készültek. A hitviták hevében és az alakuló egyház szervezésének gondjai közepette megszülető szónoklatokat Dávid Ferenc a gyulafehérvári fejedelmi udvarban, illetve a hitvitákra érkező unitárius lelkészeknek tartott, „lelkésztovábbképző" jelleget öltő istentiszteleteken mondhatta el.

A hitviták világát idézi meg Varga Réka szegedi doktorjelölt tanulmánya, aki Bogáti Fazakas Miklóssal és a szombatos kódexekkel, újabban pedig a *Pécsi disputá*val foglalkozik. Jelen kötetbeli tanulmányában is Válaszúti Györgynek az 1588-as baranyai református–unitárius hitvitát megörökítő *Pécsi disputá*jával (a továbbiakban *Disputa*) foglalkozik. Azt vizsgálja, hogy milyen szerepet szánt Válaszúti antitrinitárius hitelvek igazsága mellett lándzsát törő szövegében a pécsi polgároknak. Varga amellett érvel, hogy a vita szervezésében és időnként a vitában magában is felszólalni kívánó polgárok aktív szerepe összefüggésbe hozható a görög antitrinitárius teológus, Jacobus Palæologus tanaival, akinek művei nagy hatást gyakoroltak Válaszútira. A fiatal irodalomtörténész szerint Válaszúti a török hódoltsághoz – amelynek világát a *Disputa* jól tükrözi – tartozó Pécsett felsőbb uralkodóosztály híján a vitában gazdaságilag is motivált polgárságra osztja az unitárius tanok terjesztésében Jacobus Palæologusnál az arisztokrácia által játszott szerepet.

A kötet következő szerzője, a többek között Jacobus Palæologus filozófiai gondolkodásával is foglalkozó, szintén Szegeden tevékenykedő és jeles unitáriuskutatóként számontartott filozófiatörténész, Simon József, akinek tollából itt a prédikációiról méltán nevezetes unitárius püspök, Enyedi György filozófiai gondolkodásáról olvashatunk tanulmányt. A filozófiatörténész Enyedi György három prédikációját (167., 68., 84.) elemzi filozófiatörténeti szempontból, számolva a műfajból fakadó módszertani nehézségekkel. A politikai alá- és fölérendeltség kérdéskörén belül a világi hatalom iránti engedelmesség kötelessége és a belső lelki szabadság viszonyát tárgyaló beszédekben megragadhatóak a természetjogi gondolkodás jellemzői. Simon ezeket a politikaelméleti eszméket a protestáns természetjogi gondolkodással, Melanchthon eszmerendszerével rokonítja. Rámutat viszont az Enyedi és Melanchthon természetjogi

elképzelései közötti különbségre is, amely az eredendő bűnről alkotott eltérő felfogásukból fakad.

A kötet egyik szerkesztőjeként már fentebb bemutatott Szigeti Molnár Dávid tanulmányszerzőként az unitárius prédikációs gyakorlat feltérképezéséhez az eddigiekhez képest rendhagyó forráshoz nyúl az unitárius prédikációs irodalom és praxis „hagyományos" forrásainak – a kötet több szerzője által is hangsúlyozott – szűkössége miatt. Szigeti Molnár ugyanis 16–18. századi egyházfegyelmi fórumokon készült – parciális, főkonzisztóriumi, zsinati és vizitációs – jegyzőkönyveket vizsgál, amelyekben gyakran szerepelnek a prédikációs gyakorlatra vonatkozó normák, illetve azok áthágása miatti intések. Az anyagból kinyert adatokat a tanulmányszerző három csoportra osztja. Először a hívek prédikációhallgatással kapcsolatos normasértéseit tárgyalja (pl. prédikációhallgatás elmulasztása, illetlen viselkedés a templomban). Ezután következnek a papokra vonatkozó feljegyzések, amelyek jóval sokrétűbbek, s természetszerűleg sokkal több adatot tartalmaznak a prédikálással kapcsolatos elvárásokról. A normaszegések között szerepel a bevett unitárius tanítástól való eltérés, másrészt a dogmatikai változásokat rögzítő határozatok nyomot hagytak a prédikációs szövegek hagyományozódásán. Azok a 17–18. századi előírások, amelyek a dogmatikai jellegű prédikáció helyett az erkölcsi tanítás előtérbe helyezését javasolták, jelentősen alakították a kéziratosságban hagyományozódó szöveganyagot, illetve lehetővé tették/megkönnyítették az interkonfesszionális kölcsönzéseket a kompilációs eljárás során. Az 1695-ös végzés, miszerint a zsinat felül kellett hogy vizsgálja a papok prédikációszövegeit, a kéziratos források jellegét változtatta meg. Végül a tanulmány a paphiány miatt prédikálásra kötelezett iskolamesterek normaszegéseit, illetve egy rövid exkurzus erejéig a halotti prédikációra vonatkozó adatokat tárgyalja.

A tanulmánykötet felét kitevő, az unitárius prédikációt vizsgáló írások után következik a 16. századi katolikus szentbeszédekről szóló rész, amelyben két, Telegdi Miklós pécsi püspök Nagyszombatban kiadott *Agendarius*át – a misén és zsolozsmán kívüli szertartásokat tartalmazó szerkönyvét – elemző tanulmány foglal helyet, amelyek az ELTE Vallástudományi Tanszékén Földváry Miklós vezetésével folyó liturgiatörténeti kutatásokat reprezentálják. Lenyó Orsolya a magyarországi forrásanyagból mind tartalmilag, mind szerkezetileg kiemelkedő *Agendarius* gyóntatási útmutatóját a korabeli európai penitenciálék tükrében vizsgálja. A magyar szöveget olyan korabeli európai ordókkal hasonlítja össze, amelyek népnyelvű szövegeket, exhortatiókat (buzdításokat) és lelkitükröt, valamint gyónási titokról szóló toldalékot tartalmaznak. Az összehasonlítás nyomán a szerző megállapítja, hogy Telegdi gyó-

nási útmutatója elég különleges Európában, bár máshol is kerültek a hasonló szerkönyvekbe népnyelvű betétek, exhortatiók. Telegdi művének sajátossága az erőteljes pszichológiai érzékenység, amelyet a fiatal kutató a protestantizmus terjedése által jelentett kihívással hoz összefüggésbe.

Varga Benjámin a Telegdi-féle *Agendarius* két halotti prédikációs mintabeszédét veti össze tanulmányában. A műfaji normáktól eltérően e latin szertartáskönyv két magyar temetési beszédet közöl. A második beszéd a mű Telegdi püspök halála után megjelent második kiadásának függelékében szerepel, nem a temetéssel foglalkozó fejezetben, mint az első. A két beszéd vázlatát összevetve Varga arra a következtetésre jut, hogy a második beszéd háttéranyag, kiegészítés szerepét töltötte be, elmélkednivalót kínált, s talán műveltebb közönség számára készült.

A kötet lutheránus és református prédikációs kötetekkel foglalkozó harmadik tematikus egységét Maczák Ibolyának, az ELKH – PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport munkatársának a tanulmánya nyitja. A kora újkori prédikációk forráshasználatáról, kompilációs eljárásairól számos kitűnő tanulmányt jegyző szerző itt a nyugat-dunántúli református Beythe István prédikációírói gyakorlatát vizsgálja az 1548-ban Németújvárott kiadott négykötetes prédikációgyűjteménye, illetve egy hozzá kötődő kézirat alapján. Beythe igemagyarázó gyakorlata jelentősen eltér tiszántúli hitsorosainak prédikációs gyakorlatától. Míg azok elvetik a perikópák szerinti szentírás-magyarázatot, a dunántúli prédikátor beszédei a perikóparendszert követik, s a beszéd szerkezetét, szövegtagolását tekintve is eltéréseket mutatnak például Melius Juhász Péter gyakorlatához képest. A tanulmány kiemelten foglalkozik azzal, hogy a szentek ünnepére előírt perikópák Beythe-féle magyarázata hogyan viszonyul a szentek ünnepeinek megtartására vonatkozó korabeli protestáns gyakorlathoz. Maczák Ibolya rámutat, hogy Beythe a perikópák magyarázata során igyekezett az adott szent alakjának biblikus megjelenítésére koncentrálni, amennyiben ez lehetséges volt, máskor az életrajzi jelleget hangsúlyozta, vagy a szent alakjának allegorikus értelmezését választotta.

A 16–17. századi prédikációkban megjelenő apokaliptikát kutató Sebestyén Ádám dolgozatában az utolsó idő eljövetelének kiszámítási módszereit vizsgálja a lutheránus Bornemisza Péter *Postillá*jában. Az erre vonatkozó szövegrészletek részletes elemzése során az ELTE-s doktorandusz négyféle, a biblikus hagyományra visszamenő kalkulációt tárgyal. Az illető Bornemisza-szöveghelyeket a német teológus, Andreas Osiander *Coniecturæ* című művével összevetve kimutatja, hogy a magyar szerző az apokalipszis időpontjának kiszámítására vonatkozó

megállapításai erre a kortárs munkára mennek vissza.

Szintén egy résztéma 16. századi prédikációirodalombeli megjelenítését tárgyalja Kelemen Fruzsina kolozsvári doktorandusz, akinek kutatási témája a gyermekség a kora újkori legendákban és prédikációkban. Írásában a vízkereszt utáni első vasárnapra írt prédikációkkal foglalkozik. Az ünnepre kijelölt evangélium (Luk 2,41–52) a gyermek Jézus templomi látogatása. E bibliai perikópát magyarázó 16. századi prédikátorok a gyermek Jézus alakjából kiindulva a gyermekek erkölcsi sajátosságairól, nevelésükről, főként pedig a szülők és gyermekek kötelességeiről beszélnek. Kelemen Fruzsina ezen szövegrészek alapján Kulcsár György, Bornemisza Péter, Telegdi Miklós és Beythe István posztilláinak gyermekképét veti össze rámutatva arra, hogy a köztük megragadható különbségek nem felekezetiek, sok az átjárás a különböző szerzők ezen erkölcsi jellegű beszédei között.

A kötet utolsó tanulmányát jegyző debreceni néprajzkutató, Kavecsánszki Máté azt mutatja meg, hogyan válhatnak a 16. századi egyházi források, köztük prédikációszövegek, a táncantropológiai kutatások forrásává. Miután felvázolja a tánckultúra történettudományi megközelítésének főbb elméleti és módszertani szempontjait, különböző protestáns morálteológiai források – zsinati végzések tiltásai, értekezések, disputációk és prédikációk – tánccal, táncalkalmakkal és a tánc szokáskörnyezetével kapcsolatos fontosabb mentalitástörténeti sémáit igyekszik megrajzolni. Bornemisza Péter, Tolnai Decsi Gáspár és Kulcsár György műveiből merítve veszi sorra a 16. század tánccal kapcsolatos főbb toposzait (pl. a táncalkalom lehetőséget teremt a bűnre, a tánc ördögi eredete és végzetes következményei stb.). Elemzése során rámutat arra, hogy e toposzrendszer, amely szervesen folytatja a középkori táncellenes szövegek hagyományát, felekezetfüggetlen – akárcsak az előző tanulmány gyermekekkel, neveléssel kapcsolatos, szintén topikus tételei. Kavecsánszki azt is hangsúlyozza, mennyire fontos szerepe volt a táncra vonatkozó, a 16. században kibontakozó protestáns morálteológiai szabályok közvetítésében a lelkipásztoroknak, illetve a prédikációnak.

A korai unitárius prédikációt a reformáció első generációi beszédtermésének kontextusában vizsgáló, számos kutatási irányt és interdiszciplináris kutatási módszeren alapuló vizsgálatot magába foglaló tanulmánykötet anyaga méltán tarthat igényt irodalom- és egyháztörténész kutatók, de a korszak és az unitarizmus története iránt érdeklődő nagyközönség figyelmére is. A könyv ingyenesen letölthető a kötetet kiadó kutatócsoport honlapjáról.

Korondi Ágnes

Halottaink

Nyitrai-Németh Csongor

Nyitrai-Németh Csongor nyugalmazott unitárius lelkész életének 80. évében rövid szenvedés után, január 10-én hunyt el a székelyudvarhelyi kórházban. A Zsil-völgyi Lupényban született 1943. december 1-jén, Nyitrai Mózes és Nyitrainé Deák Berta unitárius lelkészházaspár legkisebb, negyedik gyerekeként. Ikertestvére Szegediné Nyitrai Tünde. Idősebb testvérei Nyitrai Levente nyugalmazott lelkész és Kecskésné Nyitrai Gyöngyvér tiszteletes asszony, nyugalmazott énekvezér.

A második világháború végén a szülők gyermekeikkel az udvarhelyszéki Kénosba költöztek, ahol folytatták lelkészi szolgálatukat. Nyitrai-Németh Csongor Kénosban járt elemi iskolába, majd a községközpontban, Homoródszentmártonban végezte el az V–VII. osztályokat. 1957 tavaszán Homoródkarácsonyfalvára költözött a család, ahová meghívta a szülőket lelkésznek az unitárius gyülekezet. Ebben az időszakban a székelyudvarhelyi inasiskolában kezdett el szakmát tanulni.

1958 augusztusában édesapjával és bátyjával együtt letartóztatták, és koholt vádak alapján az államvédelmi szervek (Securitate) vizsgálati fogságában volt, Brassóban, három hónapon keresztül. Mint kiskorú fogvatartottat három hónap múltán szabadon engedték. Miután édesanyját is letartóztatták a mészkői Nyitrai nagyszülők fogadták be otthonukba unokájukat. Ettől kezdve a gyermekembernek kemény munka, hányattatás jutott osztályrészéül. A tordai cementgyárban, majd építőtelepeken, Tordán, Kolozsváron és a Fekete-tenger üdülőtelepein dolgozott 1961-től 1967-ig, így keresve meg az élet fenntartásához szükséges mindennapi kenyeret. Szülei és bátyja hat év nehéz börtön és munkaszolgálat után szabadultak. Ezután Nyitrai-Németh Csongor sorkatonai szolgálatot teljesített 1967 júliusától 1969 februárjáig, majd ezt követően beiratkozott esti tagozatra Kolozsváron, ahol, miközben kőművesként dolgozott, 1970-ben sikeresen érettségizett. Hálásan emlegette mindig Mikó Imre írót és családját, akik a fiatalembert a nehéz időkben befogadták és mindenben segítették.

Érettségi után 1970-ben az Egyetemi Fokú Egységes Protestáns Teológiai Intézetbe nyert felvételt, amelyet bátyjával, Nyitrai Leventével egy időben végzett el.

Lelkészi szolgálatának első állomáshelyei 1974. augusztus 1-jétől Csokfalva és a hozzátartozó leányegyházközségek, Erdőszentgyörgy és Szováta voltak. In-

nen hívta meg lelkészének 1977. szeptember 1-jén az Ádámosi Unitárius Egyházközség. Végül lelkészi szolgálatát 1994. november 1-jétől a nyikómenti Kobátfalván folytatta, ahonnan 2009. január 1-től nyugdíjba ment. Lelkészi szolgálata során nemcsak a gyülekezeteket, az emberi lelkeket építette, hanem épített, javított, szépített templomokat, lelkészi lakásokat, templomtornyot, egyházi épületeket is. Nyugdíjas éveikre Nagykadácsban építették fel házukat hűséges hitvestársával, segítőtársával, Vilma tiszteletes asszonnyal. Itt töltötték nyugdíjas éveiket. Itt írta meg az elmúlt években kétkötetes önéletrajzi írását *Magam nyomában* címmel, amelyet egyházszerte sok helyen bemutattak.

Egész életében népét szolgálta hűséggel és alázattal. Életeleme a szeretet és jóság volt. Úgy szerette és szolgálta Istent, övéit és anyaszentegyházát, hogy példamutató életén keresztül mások is szeretni és szolgálni tanulják.

Gyászszertartása Nagykadácsban volt, ahol Mikó Ferenc beszolgáló lelkész végezte a szószéki szolgálatot Jób 29,11–14 és Mt 24,46 alapján, a főhatóság nevében Andrási Benedek, a székelykeresztúri egyházkör nevében Csáki Levente esperes, Fülöp Dezső Alpár lelkész az ádámosi egyházközség, Demeter Sándor Lóránd az Unitárius Lelkészek Országos Szövetsége nevében búcsúztatta. A homoródkarácsonyfalvi temetőben helyezték végső nyugalomra, a sírnál Mikó Ferenc és Benedek Mihály helybéli lelkész mondott beszédet.

Pihenése legyen csendes, emléke áldott.

Kecskés Csaba

Adorjáni Levente

Akárcsak a bibliai Sámuel, ő is az isteni dolgokban foglalatos házban, családban született. Lelkészi család harmadik gyermekeként jött a világra 1950. június 15-én. Gyermekkorának legnagyobb részét édesapja, Adorjáni Rudolf szolgálati helyén, Szőkefalván töltötte. A Dicsőszentmártonban elvégzett középiskolai évek után 1969–1973 között, követve édesapja lépteit, elvégezte a teológiai tanulmányokat a kolozsvári Egyetemi Fokú Egységes Protestáns Teológiai Intézetben, ahol 1973 júniusában sikeresen szakvizsgázott. 1976. december 5-én a marosvásárhelyi Zsinati Főtanácson szentelték lelkésszé.

Szolgálatát 1973. szeptember 1-jén kezdte Ravában, ahol 1979. július 28-án kötötte össze életútját feleségével, Buzogány Gyöngyvérrel. Nemcsak a családi élet örömeit és feladatait osztották meg, de a tiszteletes asszony társa és támasza lett a lelkészi szolgálat szép és nehéz útján is. Házasságukat két fiúgyermekkel, Zsolttal és Balázzsal áldotta meg az Úr.

Ravai szolgálatát követően 1993. október 1-jétől 14 éven keresztül Ürmös unitárius gyülekezetét szolgálta. A lelkészi szolgálat minden örömét és keserűségét megízlelte ezekben az években. A kihívások és nehézségek ellenére ajkán az evangélium nem hallgatott el, és mindvégig szem előtt tartotta, hogy kinek a szolgálatába szegődött.

Utolsó tíz szolgálati évét 2007. május 1-jétől a sepsiszentkirályi és botfalusi közösségekben töltötte. Otthonra, csendre talált, s ebben az otthonos hangulatban feleségével együtt lelkesedéssel vigyázták a rájuk bízott nyájat. Szívén viselte a sepsiszentkirályi templom ügyét, kitartással és lelkiismeretesen pásztorolta a szórványsorsban élő botfalusi gyülekezetet.

Negyvennégy évnyi szolgálat után, 2017. július 1-jén vonult nyugdíjba. Amire azonban az Úr elhívta, azt soha nem hagyta el. Boldogság volt számára gyermekeinek, unokáinak közelsége, de szeretetteljes figyelemmel követte a szentkirályi gyülekezet és az unitárius anyaszentegyház életét is. Súlyosbodó betegsége ellenére ragaszkodott ahhoz, hogy a szentkirályi templom újjászületéséért hálát adhasson az ünnepi istentisztelet alkalmával, és őszinte örömmel szemlélte a fiatal lelkész áldásos szolgálatát.

Szeretteit bátorítva 2023. január 13-án búcsúzott el. Ma eljön az Úr, megáll és megszólít, hogy emlékezzünk és hálát adjunk életéért, szolgálatáért. Úgy méltó a búcsú és az emlékezés, ha meghalljuk az Úr szavát: benne bízva, őt dicsérve és ebben az életútban az ő akaratát felfedezve mondjuk ki a fájdalmas búcsúszót.

Temetési szertartása 2023. január 15-én volt a sepsiszentkirályi unitárius templomból. A gyászszertartást Bartha-Pál Aba helyi lelkész Róm 5,3–5 alapján

végezte, Andrási Benedek főjegyző a főhatóság, e sorok írója espereskent az egyházkör, Fekete Levente nagyajtai lelkész pedig az Unitárius Lelkészek Országos Szövetsége nevében búcsúztatta.

Isten legyen vele, Isten legyen velünk!

Szabó Előd

ABSTRACTS

Botond Péter Koppándi: ***What is Wrong with Preaching? What is Good about Preaching?***

This article opens with the discouraging sign of the decline in church attendance following the pandemic. In addition to sociologists and psychologists, ministers and those who are studying Homiletics, should take a deeper look at this absenteeism. The latter should examine their preaching styles and their sermons, and after a correct evaluation of the problems, should look at some encouraging words that can strengthen their faith in the meaning of preaching of the Christian Gospel.

Almost 100 years ago the famous preacher of the Riverside Church in New York, the controversial Harry Emerson Fosdick, wrote a harsh but also awakening article in Harper's Magazine ("*What is the Matter with Preaching?*"), which raised Homiletical questions which are still valid today. The problematic parts of preaching are also discussed in the book "*What's the Matter with Preaching Today?*" edited by Professor Mike Graves in 2004, which discusses the ongoing self-examining questions of preaching.

This article's main purpose is to both pose essential questions about the problems of current preaching, and more importantly, to give hope and inspiration to preachers and professionals, by pointing out the strengths and outstandingly inspirational parts of preaching. The 2021 book "*What's Right with Preaching Today? The Enduring Influence of Fred B. Craddock*" edited by Mike Graves and André Resner is highly recommended for its caring and wise observations from esteemed practitioners and academics in the Homiletics community.

Although the expressed opinions are of those who are preaching and teaching in a Western protestant context, their sharp critical observations and gentle professional suggestions are also at home in our own preaching context.

Keywords: preaching; critique of preaching; suggestions for better preaching; homiletical eras; Homiletics; New Homiletics; Old Homiletics; Fosdick, Harry Emerson (1878–1969); Graves, Mike; Resner, André

László Somogyi: ***Crime in the Early Congregation***

The article analyzes the story of Ananias and Sapphira, described in the Acts of the Apostles chapter 5. According to the traditional explanations, the reason for the death of Ananias and his wife Sapphira was that, contrary to what they claimed, they did not give all of their wealth to the congregation in Jerusalem, but secretly kept a part of it for themselves. Based on the analysis of the text, the article distinguishes three possible interpretations based on different traditions. The first was created in the eschatological congregation in Jerusalem and uses the Achan typology, the second originated in the Judeo-Christian community led by James and can be considered the midrash of Genesis 3, and finally, the text revised by Luke is a teaching that serves to establish the apostolic authority. The final text can be read in two ways. One can be called a simple reading and see only a human story in the text, the other can be called a mystery text, according to which the couple's death was caused by divine punishment. Believers must decide, based on their own experience, which reading shows the true face of God.

Keywords: Acts (book of), Ananias and Sapphira, apostolic authority, early christian congregation, judgment, process of tradition, wealth

Anita Alexandra Erdődi: ***New Consideration for the Origin Story of János Körmöczi's*** **"Fürstbürger Phosphorus…"** ***Translation***

This article focuses on one of the essential circumstances of János Körmöczi's (1763–1836) and Pál Augusztinovics's (1763–1837) correspondence: the former asks his friend to acquire such texts (*Horus…*, *Fürstbürger Phosphorus…*, *Ruins…*) that were banned at the turn of the 18th and 19th centuries, for having ties to freemasonry. Nevertheless, Körmöczi received these works. From the authors and texts that were mentioned in the letters, this article analyzes the works of two authors: Christian Ernst Wünsch, (1744–1828), and Constantin François Volney, (1757–1820) because they focus on similar topics, such as the arguments that the roots of Chriatianity can be found in Egyptian religion, and that the laws of nature are the true and universal laws.

Keywords: Christianity, Egypt, freemason, law of nature, Universal law; Augusztinovics, Pál (1763–1837); Körmöczi, János (1763–1836); Volney, Constantin François (1757–1820); Wünsch, Christian Ernst (1744–1828)

Márton Domokos: ***17th Century Marosszék (Maros County) Unitarian Ministers and Schoolmasters***

We do not know all the names of the unitarian ministers and schoolmasters. Although Zsigmond Geréb made a list (Unitárius lelkészek 1568-tól. Székelykeresztúr, 1943), it has gaps, especially in the earlier ages, like the 17th century. To fill these holes, and update the list, we should search for information in ecclesiastic records. This article includes a chart with names of the unitarian ecclesiastic servants of Marosszék, Transylvania, form the record named *A marosi egyházkör parciális és vizitációs jegyzőkönyve (The Maros parish's partial and visitation minutes) 1656–1715*.

Keywords: ecclesiastic records, Marosszék (Maros county), ministers, schoolmasters, unitarian ministers, unitarian schoolmasters; Geréb, Zsigmond

Studii

Botond Péter Koppándi
Ce e rău în predicare? Ce e bun în predicare? 351

László Somogyi
Crimă în Biserica primară. 378

Anita Alexandra Erdődi
Noi consideratii în legătură cu originea translației lui János Körmöczi 396

Atelier

Márton Domokos
Preoți unitarieni și învățători din secolul al 17-lea din diocesa Mureș. 407

Varia

János Pál
Declarația episcopului József Ferencz despre situația Bisericii Unitariene
în 1919 417

Recenzii

Dávid Sipos
Dacă cercetarea organelor ar fi un software Linux… Pál Enyedi, Attila Márk, *Organele Bisericii Maghiare Unitariene I. Diocezele Háromszék-Felsőfehér és Székelyudvarhely* (Kolozsvár–Budapest: LFZE Egyházzenei Kutatócsoport – Magyar Unitárius Egyház, 2021), 576 pp. 422

Ágnes Korondi
Francisc David și literatura de predică contemporană: Primele Generații ale Reformei, ed. Borbála Lovas și Dávid Szigeti Molnár (Budapest: A kora újkori unitárius prédikációirodalom története Erdélyben és Magyarországon Kutatócsoport – Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, 2022), 249 pp. . . . 426

Obituar
Csaba Kecskés
Csongor Nyitrai-Németh 433

Előd Szabó
Levente Adorjáni 435

Rezumate 437

Indexat de Religious and Theological Abstracts.

Fondat în 1861. Publicat de Biserica Unitariană din Transilvania. Apare trimestrial.

Redactor șef: **dr. Sándor Kovács**
Redactor: **dr. Júlia Eszter Andorkó**
Îngrijirea textelor/corectură: **Gabriella Dénes, Rodger Mattlage**
Tehnoredactor: **Péter Virág**
Colectivul de redacție: **dr. Mihály Balázs, dr. Juliane Brandt, dr. Szabolcs Czire**, **dr. Ildikó Horn, dr. Botond Koppándi, dr. Lehel Molnár**, **dr. Elek Rezi**

Adresa redacției: B-dul 21 Decembrie 1989, nr. 9, 400105 Cluj-Napoca, Romania
Tel: +40 264 593236, +40 364 405557; fax: +40 264 595927; e-mail: keresztenymagveto@unitarius.org
Tipărit la Tipografia IDEA, Cluj. ISSN 1222-8370.

Studies

Botond Péter Koppándi
What is Wrong with Preaching? What is Good about Preaching? 351

László Somogyi
Crime in the Early Congregation 378

Anita Alexandra Erdődi
New Consideration for the Origin Story of János Körmöczi's *"Fürstbürger Phosphorus…"* Translation 396

Workshop

Márton Domokos
17th Century Marosszék (Maros County) Unitarian Ministers and Schoolmasters 407

Varia

János Pál
Bishop József Ferencz's Statement on the Situation of the Unitarian Church in 1919 417

Book Review

Dávid Sipos
If Organ Research were Linux Software… Pál Enyedi, Attila Márk, *The Organs of the Hungarian Unitarian Church I. Dioceses Háromszék-Felsőfehér and Székelyudvarhely* (Kolozsvár–Budapest: LFZE Egyházzenei Kutatócsoport – Magyar Unitárius Egyház, 2021), 576 pp. 422

Ágnes Korondi
Francis David and the Contemporary Sermon Literature: The First Generations of the Reformation, ed. Borbála Lovas and Dávid Szigeti Molnár (Budapest: A kora újkori unitárius prédikációirodalom története Erdélyben és Magyarországon Kutatócsoport – Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, 2022), 249 pp. 426

Obituary
Csaba Kecskés
Csongor Nyitrai-Németh 433

Előd Szabó
Levente Adorjáni 435

Abstracts 437

Indexed by Religious and Theological Abstracts.

Year of Foundation: 1861. Publisher: The Transylvanian Unitarian Church. Appears quarterly.

Editor in Chief: **dr. Sándor Kovács**
Editor: **dr. Júlia Eszter Andorkó**
Copyreader: **Gabriella Dénes, Rodger Mattlage**
Layout: **Péter Virág**
Editorial Board: **dr. Mihály Balázs, dr. Juliane Brandt, dr. Szabolcs Czire**, **dr. Ildikó Horn, dr. Botond Koppándi, dr. Lehel Molnár**, **dr. Elek Rezi**

Editorial Office: B-dul 21 Decembrie 1989, nr. 9, 400105 Cluj-Napoca, Romania
Tel: +40 264 593236, +40 364 405557; fax: +40 264 595927; e-mail: keresztenymagveto@unitarius.org
Printed by the IDEA Printing House. ISSN 1222-8370.